

Кайыптан алып кагазга түшүргөн
Бүбү Мариям Муса кызы

Жайсаң Үмөт уулу

АЙЖӨЛ МАЖА

ДАСТАН

Бешинчи китеп

«Бийиктик»
Бишкек – 2009

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5
У – 99

Үмөт уулу Жайсаң.

У –99 Айкөл Манас: Дастан: Ата Мекендин душмандардан бошотулушу. Бешинчи китеп. – Б.: Бийиктик, 2009. – 352 б.

ISBN 978-9967-13-594-9 (5 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

Бир жаштан алты жашка чейин Оштогу Сулайман Тоонун үңкүрүндө сырдуу окуудан билим алган соң Алтайга кайтып барган Айкөл «өздөн чыккан жат» – Байтөрөнүн чабуулунун мизин кайтарат. Тогуз жашында Нескараны жеңет. Ошентип, бейпил жашоо өтүп атканда акылман Көкөтөй кат жиберип, мекенибиздин Ала-Тоо тарабында абал оорлошуп кеткенин билдирип, жардам сурайт. Айкөл кол курап келип Оролдон Турпанга чейинки кеңири аймакты душмандардан бошоткон соң, кайра Алтайга кайтат.

Бешинчи китепте ушул жана башка кызыктуу окуялар баяндалат.

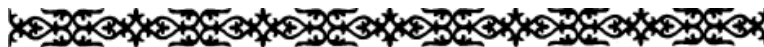
У 4702300500-09

УДК 821.51
ББК 84 Ки 7-5

ISBN 978-9967-13-594-9 (5 китеп)
ISBN 978-9967-13-600-7

© Бүбү Мариям Муса кызы
© «Кылым көчү» коомдук
бирикмеси, 2009.

АТА МЕКЕНДИН ДУШМАНДАРДАН БОШОТУЛУШУ

* * *

...Тал-Чоку... Туман басып айлананы,
сасык жаан апта бойу басылбады.

Кайталбай Алмамбетке берген анттан,
качырып кан майданга кире албастан,

капаска камап койгон кабыландай,
каары ашып турат Айкөл кылды чайнай...

Кечээ түш кан майдандан качып чыккан,
Чубакты издей берип табалбастан,

айласы кеткен Шууту кабар айтып,
майданга жүрүп кеткен кайра кайтып.

Айкөлдүн андан бетер жаны ачышып,
айласы кетип барат каары ташып.

Канчалык турнабайын бураса да,
көрүнбөйт туман баскан эрөөл талаа.

Санаасы сан бөлүнүп: «Кантип гана,
жолотом жаман жорук Чубагыма?...» –

деп ойлоп Айкөл Манас ичиркене,
чыйрыгып чыкты бойу, бир кезекте

аруулугу булганган күндү ойлоп,
бул күнгө салыштырып миң толгонот.

Анда да азыркыдай,– сезимине
жолотпой жамандыкты турган эле.

Канткенде каныбыз бир боордош менен,
касташып кан төгүшүү болсун деген.

А бирок, кандашынын арам каны
төгүлүп, аруу колу булганганы,

сезимде өмүр бойу өчпөй калды.
Шол күнү – жоокер деген атак алды...

Арадан жарым кылым өткөн менен,
айыкпас жараты ал эч бүтпөгөн.

Ал кезде бар болгону алты жашта,
Байтөрө кылычын чаап кара ташка,

таянып кош бөйрөгүн теше тиктеп,
турганы – «Кана боорум, чапкының!» – деп.

Андабай Байтөрөнүн арам ойун,
атынан ыргып түшүп, таштап бойун,

кечирим сурмакка Байтөрөдөн,
кенебей башын ийип жакын келген...

Ошондо берен Бакай болбогондо,
Байтөрө түртмөк экен түпсүз орго...

Душмандын душмандыгын билесиң да,
а бирок не демексиң тууганыңа.

«Душманым үстөмдүгүн кылып турса,
Чубагым жаман ишке көөнүн бурса...

А балким, Акбалта абам кезегинде
байкабай, алдангандай Байтөрөгө,

бирөөнүн жетегинде кетти бекен,
береним душмандыгын эч сезбестен?

Эгерде андай болсо асыл шерим,
кайрылып келериңе ишенемин.

Анткени Акбалта абам өткөнүнө,
андабай алданганын сезген эле...» –

Дал ошол айыкпаган жарасына,
кошулуп Коңурбайдын жарааты да,

көргөн күн кан төгүүнү биринчи ирет,
сыздатып жан дүйнөсүн элестетет.

АКЫЛМАН КӨКӨТӨЙ, АЛП КОШОЙ ЖАНА АЙКӨЛДҮН АНТТАШУУСУ

Биз анда тынык алып Таш-Мазарда,
кармалып калган элек бир аптага.

Көкөмдөр ошол күнү кайтып кайра,
шашылыш жол тартышкан Чоң-Алайга.

Апамды артыгыраак ал абамдан,
болбоптур, ошол кезде түшүнгөн жан.

Эгерде ушул жолу абасына
жолукпай, алыс жолго сапар алса,

азаптуу болмок экен апам үчүн,
ал кезде баламын да, кайдан билдим.

Жети күн кармалбастан бекерге эле,
жетсем дейм киндик каным тамган жерге.

А бирок көөнүн кыйбай Көкө абамдын,
Жамгырчы таякемди күтүп калдым.

Күн-түндөп ат которуп бир тынбастан,
болжогон күндө таякем келип калган.

Кучактап көөдөнүнө бекем кысып,
куйулуп көздөрүнөн жашы ысык,

мойнумдан шоркурата жыттай берген,
көз жашын тыйбай туруп мындай деген:

«Теңирге сөз табалбайм алкай турган!
Боорумду аман көрдүм, канээт кылам...

Манасым, тамырда аккан каныбыз бир,
керээзин таятаңдын унутпай жүр...

Көкөмдөн сөздөрүндү түгөл уктум,
мен дагы өз ичимден макул туттум.

Атаңа барам дешиң абдан туура,
а бирок сага арналган тактың мында.

Алтын так – түпкү атадан келе жаткан,
татыктуу болгон ага аз гана хан.

Олтуруп ал тактыга бийлик кылган,
Теңирим өзгөчөлөп жараткан жан,–

Эштек хан – акыркы хан ага олтурган,
таятаң аны сага керээз кылган.

Элиңе эсен жетип көөнүң тынса,
Жакып хан бата берип бурсат кылса,

Кайрылып Чоң-Алайга келгин, боорум,
жерибиз түпкүлүктүү – сенин ордуң»,–

бошотуп кучагынан, барды дагы,
жетелеп Аккуланы, атказганы

суулуктап: «Кана баатыр, мингиниң» – деп,
сүйөгөн колтугумдан күлүмсүрөп.

Тандамал Сары Ногой, Катагандын
такшалган жигиттери Көкө абамдын,

Алтайга сапар алды бизди коштоп.
Артынып жол азыгын бир нече топ

бөлүнүп эки жакка бастырарда,
Көкө абам биз тарапка бурулду да:

«О балдар, унутуппуз бир ишти»,– деп,
бастырды түп-түз эле мени беттеп:

«Кошой хан, Бакай баатыр, Манас сен да
койгула колуңарды ат жалына.

Оң колдун чыпалагын кестик менен
кескиле кан чыгарып үчөөңөр тең.

Кесилген чыпалакты тийиштирип,
агызган каныңарды бириктирип,

тамызып ат жалына антташкыла,
кыйышпас достук үчүн кыяматта.

Кыркууздун киндиги ушул ыйык жерде,
үчөөңдүн достугуңа Теңир күбө!...». –

Ошентип Көкөм, таякем артка кайткан,
кошуунду баштап келген Кошой балбан.

Өтсө да канча мезгил арабыздан,
ортодо ант бар эле бузулбаган...

БАЙТӨРӨНҮН ЭКИНЧИ ЧАТАГЫ

Айкөлгө шол учуру элестеди,
көзүнө ысык жашы тегеренди.

Аруу дил, көңүл кири жок учуру
кайрылып келбестигин билип турду.

Өмүрдүн кеч бешими келген кезде,
өткөнү Айкөл шерге дем берүүдө.

«Алмамбет, Чубак, Сыргак турганында,
алдырбайм дедим эле каканчыга.

Сыргагым шейит болгон, Чубак жок деп
Шууту кул кеткен бойдон кайтып келбейт.

Качты деп жаманатты болгучакты,
өлдү деп уксам эмне эр Чубакты...

Жүрүшкө Чоң-Бээжинге аттанаарда,
өтүнгөн кабар бер деп түрк уулуна.

Ошондо тилин албай койгон элем,
алардан калган көөнүм жибибеген.

Кечирип Байтөрөнү экинчи ирет:
«Жазаңды Теңир берсин, кеткиниң!» – деп,

баарысы сыртын салып койгон бойдон,
күнөөсүн түрк уулунун кечпей койгон.

Ушуну Чубагым да билер эле,
а бирок өтүндү экен, билбейм, неге?

Канчалык жолотпойун десем болбой,
кылт этет сезимимде бир жаман ой...

Байтөрө эки аялы экөөнү тең,
башында ала кетпей таштап кеткен...». –

Аттигин! Азап болгон Айкөл шерге,
Алтайга барган кези түштү эсине...

Хан Бакай Көгаланын башын буруп,
кабатыр сүйлөдү эле ойлуу туруп:

«Чыйырды, жакын калдык, Жакып ханга
жигиттер сүйүнчү айтып кетсин алга.

Биз бүгүн Туйук-Жылга өрөөнүнө
үңкүргө жете барып, эки күнгө

кошуунду эс алдырып алсак кантет?
Кошой хан, эмнегедир тынчым кетет...». –

Апам да, Кошой хан да макул көрүп,
жиберип жигиттерди, калдык өргүп.

Бул жерди Туйук-Жылга дешет экен,
бир кезде чеберлерди бекитишкен,

Сырдуу үңкүр жат душманга сыр ачпаган,
ичине кире турган жол таппаган.

Жакшылап сырын билип кирсе анда,
жайгашкан бир сан жоокер кенен гана.

Өрөөндү жара бөлүп чоң суу агат,
этеги Жылгындуунун суусу аталат.

Башаты ошол суунун Тогуз-Булак,
агышат тогуз жерден төмөн кулап.

Акыркы булак суусу кошулган жер,
аралап адам өткүс жыш бадал чер.

Акылым жетпей анда тан бергемин,
укмуштай өнөрүнө чеберлердин.

Эшиги сырдуу үнкүрдүн ошол жерде,
ойуна албайт аны эч бир пенде.

Үнкүрдү куруп бүтүп, анан гана
чоң сууну буруп келип койгон тура.

Чытырман бадал ичи шаркыратма,
үнкүргө кирүүчү эшик – арасында.

Ал жерге кошуундарды жайгаштырдык,
боз бээге дуба окуп бата кылдык.

Баардыгын тейлеп бүтүп Бакай абам,
бакылдап өкүмүрөөк үн чыгарган:

«Жигиттер, алыс жолдо чарчадыңар,
жер бейгам, болот эми эс алсаңар.

Карачы, кеч киргенче убакыт көп,
Кошой хан, Манаска биз жер көрсөтсөк.

Чыйырды, бир буйумуң бар эле го,
бастыргын ошону алып сен да кошо». –

Бакай хан мына ушинтип айтканында,
апамды эс алсын деп ойлодум да:

«Убара болбой эле койсоңчу?» – деп,
калуусун өтүнгөндөй турдум тиктеп.

«Жарыгым, канча жылы ушул күндү
күткөнүм билбейсиң да!» – деп күрсүндү.

«Апаке, айтканыма капа болбо.
Чаалыгып, чарчап калдың узак жолдо,

тынч алып эс алсынчы деген элем,
макулмун, жаным апа, барам десең...». –

Бастырып өзөн өйдө чай кайнамча,
туш келдик мөл булактуу тынч жылгага.

Жылганын күңгөй жагы аскалуу бет,
алиги мөлтүр булак шондон келет.

Үн катпай алдыбызда жол баштаган,
үңкүйөт опол тоодой Кошой балбан.

Сүйлөбөй эч кимиси дагы деле,
булактын башатына жеттик эле.

Кошой хан аттан түшүп баарыбызга,
акырын үн чыгарды минтип гана:

«Аттарды ушул жерге калтыралы.
Айланып, тигил зоого жөө баралы...». –

Аркайган арсак-терсек көк асканын,
аралап, беттеп бардык ачык жайын.

Дал ошол ачык жерде үч түп арча,
керилет көк асманга кулач жая.

Арчанын түбүндөгү бийик дөңсөө,
оронуп турган экен күйөр гүлгө¹.

Жанында бир дөңсөөгө жапысыраак,
жеттик да үн чыгарбай турдук карап.

Денемди титиретип, тумчуктурган,
катылган ыйык сырды туйуп турам.

А бирок, чыдамсыздык кылбас үчүн,
улуулар сүйлөгөнүн чыдап күттүм.

Жүзүнөн апакемдин каны качып,
заматта кеткенсиди өңдөн азып.

Сурмалуу сулуу көздүн алдындагы
бырыштуу торчолору калындады.

Кыпчылган таноолору дирт-дирт этип,
кымтылган эриндерин бек тиштенип,

денеде эркин-күчүн бүтүн жумшап,
туруптур кетпейин деп жерге кулап.

Ошондо эт жүрөгүм биринчи ирет,
ажырап апакемден каламбы деп,

кептелип так оозума келгендиктен,
чөмүлүп кара терге бүткүл денем,

жанына кандай жетип барганымды,
сезбестен так көтөрүп алганымды,

¹ *Күйөр гүл* – түнкүсүн жарык чыгарган гүлдүн аты.

апамдын көпөлөктөй жеңил денин,
баланы соороткондой чайпай бердим.

Мойнунда күрөө тамыр сыртына тээп,
дирт этти каректери кирпич ирмеп.

Тиштенген эриндерин секин ачып,
солк этти көкүрөгү демин тартып.

Көзүндө мөлтүрөгөн жашын ирмеп,
добушу алсыз чыкты жай дирилдеп:

«Атигин! Чабалдыгым көргөздүм ээ.
Аталар, Тул-Бийке эне, кечиргиле!..

Аткарып берген антты Күчүгөнгө,
Манасты алып келдик биз силерге.

Ата деп Култегинди, сени апа деп,
жалганда атабады бир да перзент.

А бирок артыңарда калган урпак,
унутпай атыңарды келет атап.

Керээзиң унутулуп калбасын деп,
чектирдин таш бетине армандуу кеп.

Кунарсыз өмүр кечпей бул жалганда,
Тируүлөй көмүлүпсүң дал жанына.

Өлүм парз – бирок кантип, кандай шартта,
теңирдин жазганыдыр маңдайыңа.

«Убакты-саатында суранганын,
болбосо, жазуусубу чоң атаңдын,

мен аны айталбаймын болжол менен», –
дээр эле кейигенде Зулейха энем:

«Култегин жазат тапты дегенди угуп,
кеселдеп жаткан жерден атып туруп,

аттанып кеткен бойдон кайрылбады,
жанынан Култегиндин жайын алды.

Жалгызын белге таңып асырадым –
арман ай! Ардагымдан ажырадым.

Жалгызы жаткан жердин топурагын,
береним жаткан жайга барып чачкын!». –

Азыр мен берген антты чоң энеме,
аткарам алдыңарда, Тул-Бийке эне!

«Атанын уулумун, – деп – достукка бек», –
айтчу экен сыймыктанып атам Эштек.

Чоң ата, чоң энемдин аманатын
аткарып турганыма кубанамын!

Баарыңар күткөн перзент алдыңарда
баш ийип, таазим кылып турат мына!

Көк-Теңир! Бир өзүңө нээт койдум,
жазданган турпактары торко болсун!

Үстүңө чачкан ушул, жаткан жайдын,
топону арбактарга багыштадым!..». –

Апакем жай бошонуп кучагымдан,
арчанын кармады да бутагынан,

курунда киседеги топуракты,
аярлуу чечип алып, аста чачты.

Узакка дуба окуп Кошой балбан,
багыштап арбактарга бата тарткан.

Анан ал жүзүн буруп мен тарапка,
өткөндү баяндады шашпай гана.

Даңктаган эрдик, достук, жар милдетин,
эң ыйык баянды алгач эшиткемин.

Сөзүнүн аягында Кошой абам,
көзүнүн жашын төгүп минтип айткан:

«Бул жерди биринчи ирет көргөнүмдө,
тогузга жашым жаңы толгон эле.

Ал кезде Чыйырды, Эштек, Эрназарлар,
бел туткан берендердин баарысы бар.

Эштек хан жаңы үйлөнүп, Эр Күчүгөн
кетүүгө Кап тоосуна камын көргөн.

«Заарда мени менен аттанасың,
эч кимге көрүнбөстөн күтүп алгын»,–

деп айтып, төмөнүрөөк Боз-Коргондон,
кербендер өтчү жолго таштап койгон.

Ал өзү Боз-Коргондо эрендерге,
коштошуп келмек үчүн кеткен эле.

Анда мен жаш экемин, эмнеликтен
жанына мени кошуп алды деген

ойума суроо келбей, ошончо эрден,
ал мени тандаганга дердектегем.

А көрсө, баарысынын эң артында,
Күчүгөн, каларымды билген тура!..

«Култегин сыр найзасын керээз кылган
Шер перзент эр жеткенче, жанга айтпастан,

бул жерди эсиңе бек сактайсың!» – деп
айтканын Күчүгөндүн турам эстеп.

Кырк жылы ичке катып, берген антым,
берендер, бузган жокмун, так аткардым.

Ал азыр убактысы жетти – мына
апкелдик Эр Манасты астыңарга!» . –

Эңкейип дөбөчөнүн этегинен,
шиледі топурагын колу менен.

Айтарым ушул болчу, бүттү эми
дегенсип, Кошой абам үндөбөдү.

Дарегин Култегиндин мурунтадан,
үстүртөн укканым бар устатымдан.

Ал азыр муун-жүүнүм дирилдеткен,
кабылдап башкача бир сезим менен,

тыйууга көз жашымды жетпей эрким,
теңдешсиз асылдарга антым бердим:

«Култегин! Теке-Баатыр! Тул-Бийке! – деп
өз гана атыңардан атоом керек.

Силердин бийиктикти билгизгидей,
турамын ылайыктуу сөздү билбей.

Култегин! Аруу дилдүү асыл эрен,
арылгыс арманыңды ичке түйгөн,

кеткен кек, алынбаган душмандан өч,
сен тарткан муң-кайгыны унутпайм эч!

Чачылган эл-журтуңдун башын курап,
көтөрөм чамгарактын уугун улап.

Тагдырлаш болуп сага, өчүмдү алам,
тукуму калса Зээрден – издеп табам.

Чөгөлөп тизе бүгөм, асыл шерим,
кол койуп кабырыңа ант беремин!...». –

Көзүмө жер көрүнбөй калкып турду,
колумдан тартып Бакай өйдө кылды.

«Баатырым, күн кечтеди, азыр эми,
кайталык караңгыга калбай» – деди.

Мен анын добушунан чочугансып,
жүрөгүм болк дей түшүп түрсүл кагып,

жүзүмдү кыбылага бура берип,
чийрыгып кеткенсидим ичиркенип.

Кызарып аккан канды элестетип,
ок тийген жаратка окшоп, нуру кетип,

калкылдап батып бара жаткан Күндөн,
кырсыкты сезип турдум кылбай күмөн...

Кошуунга аз калганда бастырдык жай,
жер жарык күндүзгүдөй, толукшуйт Ай.

Капыстан алдыбыздан дүбүрт чыгып,
кол шилтеп Кошой абам, калдык туруп.

Аңгыча бурулуштан эки-үч караан
чыгышты алдыбыздан утурлаган.

Жигиттер суук кабар айтып турду,
далилдеп Күн батарда туйумумду.

Калың көч, жоодон качкан катын-бала,
үңкүргө келишиптир Күн батаарда.

Кебинен качкындардын мындай деген,
кеп салды келген жигит үстүртөдөн:

«Бир кезде чатак салып кетип калган,
Байтөрө – тууганыбыз Түрк уулунан,

айлына нойгуттардын түндөп келип,
аксакал карыларга салам берип,

кадырлуу карыяга жол баштатып,
ханына барып түшөт тартуу тартып.

Өкүнүч, өктөө сөзүн чебер сүйлөп,
бирде ыйлап, сыр билгизбей, бирде күлөт.

«Ачууга алдырыпмын, жаштыгымдан
карабай калганына катын-балам,

силерге кур кекенип кеткен менен,
үй-бүлөм чыкпай койду түк эсимден.

Каным бир баарыңарга бир тууганмын,
күнөөсү кайсы менин Түрк атамдын?

Энчисин берген үчүн бөтөн жерден,
аргасыз эл болуптур эли менен.

Такпастан ошол үчүн Түрккө күнөө,
туугандар, таразалап калыс сүйлө!

Ууз хан көөнү сууп энебизден,
уулун да кошо түртүп койгон экен.

Өсүптүр аларга – жээн, силерге – өөн,
баарысын ичке катып кыйды өскөн.

Куулугум, кекчилдигим канымдагы,
түртүлгөн ошол уулдан мурас калды.

Атабыз энебизден көөнү суусун,
эмне үчүн ага кошуп кордойт уулун?

Ушундай өктөөбүз бар ичибизде,
унутпай жеңдиребиз шол сезимге.

Мен дагы ачуу сөзгө териккемин.
Өкүнүп кылганыма, кайтып келдим.

Акбалта, тең тууганбыз, анан дагы
кыйбассың карындашың Калыйканды.

Ал сенин боордошуң, менин жарым,
асырап үй-бүлөмдү кор кылбапсың.

Байкасам, кыйбапсыңар мени деле,
туугандар, бар күнөөмдү кечиргиле!». –

Акбалта, карыялар Байтөрөнүн,
угушуп жүйөөлүү кеп сүйлөгөнүн,

баш ийип калыс сөзгө Акбалта хан:
«Кечирдим, кечиргин!..» – деп кучактаган.

Ойлобой арамдыкты нойгут ханы,
ошентип Байтөрөнү кабыл алды...

«Туугандар – тууган бойдон калышабы,
болбосо бизди жоолап чабышабы?

Баарына даярданып баруум керек,
калганын Теңир жазган жазуу билет.

Эгерде туугандашса тартуум даяр,
жоолашса аябаймын, жоомун – чабар», –

деп ойлоп, эки сандай колу¹ менен,
камданып шум Байтөрө келген экен.

Жер уусун билгендиктен, баардык колун
жашырып арасына чер токойдун,

тандамал сарбаздардан жанына алып,
билгизбей келген экен чалгын чалып.

Байтөрө келиптир деп түнү менен,
төмөнкү аргындарга кабар жеткен.

Абал хан – аргын, найман эки урууну
аздырбай, бекем, калыс бийлик кылчу.

¹ Эки сан кол – эки миң аскер.

Укканда Байтөрөнүн келгендигин,
ууктуруп эске салат өткөн кегин.

Дал ошол чатактан соң, туугандардын
арасы алысташып сууганын,

бирикпей ортолору алыстады,
Байтөрө өткөн ишти эске салды.

«Эл бузуп, ыдыратып койуп кайра,
уялбай келгенин көр нойгуттарга...» –

деп ойлоп Абал хандын жини келет,
кары-жаш тыйса болбой барамын дейт.

Жанындай жакшы көргөн сарбаздардын,
жанына коштоп алып отуздайын,

кекетип Байтөрө эмес нойгутту да,
ачуулуу барып түшөт Акбалтага.

Камчысын сүйрөй кармап, үндөбөстөн,
үстүнө меймандардын кирген экен.

Мүнөзүн Абал хандын билгендиктен
Акбалта күлө-багып, теңелбестен,

астынан тосо басып кучак жазат,
колтуктап төрдө орунга алып барат.

Өзүнөн алда канча улуу адамдын,
өзгөчө сый мамиле жасаганын,

ак дилден кабыл алып Абал хан да,
айбыгып олтуруптур төрдө орунга.

Айтылган саламына Байтөрөнүн,
жоопсуз теше тиктеп, кадайт көзүн.

Экөөнүн калгандыгын бой тирешип,
өргөөдө олтургандар жапырт сезип,

сыртынан сыр беришпей, бирок ичтен
жамандык болорлугун тымып күткөн.

Ортодо сөз уланбай койгондуктан,
ордунан жапырт туруп сыртка чыккан.

Байтөрө сарбаздарын бөлүп алып,
жанына бир нечесин алып калып,

калганын каяккадыр жибергенин,
ал жерде тургандардын баары көргөн.

Ал өзү үндөбөстөн сыртын салат,
үйүнө Калыйкандын кетип калат.

Ичинде бугу чыкпай Абал хандын,
жүзүнө тике карап Акбалтанын,

кыялы чукул берен токтоно албай,
кекээрлүү үн чыгарат мына мындай:

«Перстердин бөөдө кулу кайсы арына
менсинет кекирейип, күтүп каада?

Жамынып ургаачынын этегине,
жеринен көнгөн шум да күн көрүүгө.

Тигинтип Калыйканга башын катса,
күнөөсүн кечирипсиз, арга канча...

Бул элге тууган эмес Байтөрөңүз,
ал биздин бар болгону күч күйөөбүз!

Кадыры карындаштын дегениңиз
көрүнүп тургандыктан, кечиребиз.

Кантебиз, кыздын көөнүн ойго алапы,
бул шумга теңелүүгө болбой калды...». –

Кайнаган ичиндеги каарын басып,
кетмекчи болгонунда атын тартып,

жигити Байтөрөнүн тыңшап турган,
кынынан сууруп чыгып кылыч сунган:

«Токточу! Неге мынча ич күйгүздүң?
Касташкан душманыңа тил тийгизгин!

Асылбай тукумуна Түрк атанын,
өзүнөн Байтөрөнүн өчүндү алгын.

Жалпы элге боктоп койуп кеткиң барбы?
эр болсоң чыккын бери, чабышалы!» –

Кыязы, чабуул көздөп келгендиктен,
жоокерге ушул шылтоо керек белем.

Абал хан жүрөгүнүн тереңинде,
алардын арам ойун сезген эле.

А бирок Байтөрөнүн баштагыдай,
көтөрүп көкүрөгүн чыкчырылбай,

картайып, бастыккансып калгандыгы,
көзүнө тик карабай качкандыгы,

көңүлүн тумандатып койгондуктан,
кетүүнү чыр чыгарбай туура тапкан...

Бул жигит Түрк уулубу же парстанбы,
жоругу турган элге түк жакпады.

Жеткирбей Абал ханга Акбалта хан,
ортого бойун таштап түшө калган.

Жигиттин жоругуна каны кайнап,
Акбалта ачуулана добуш салат:

«Тарткының кылычыңды! Силер мында
чыныңды айт, келгенсиңер не максатта?

Бейкүнөө каны аккан Асылбаштын,
сен аны келип турат кайталагың.

Ачуусу келгенине Абал хандын,
жарабайт кылыч сууруп чычалашың.

Күнөөсүн тең бөлүшүп Байтөрөнүн,
келиптир туугандар деп түшүнгөмүн.

Койнуна котур ташын катып келген,
силерди тууган десек – душман белең?

Биз эми жол бербейбиз жик салууга,
эл калдык ансыз деле чымчым гана.

Өчүбүз каканчыда, бирге алапы,
бир боорлор кан төгүшсө жарашабы?

Эзелтен эр чекишпей бекишпеген,
кемчилдик кетти бирдей экөөңдөн тең.

Баш чаппай кылычыңар ташты чапсын,
кечишип, бир-биринди, кучакташкын!..». –

Ачууга алдырдым деп ансыз деле,
Абал хан ичтен сызып турган эле.

Буйругун Акбалтанын эки дебей,
кылычын ташка чаап, өкүнгөндөй,

кулачын кенен жайып, башын салып,
кетирген кемчилигин мойунга алып,

таштабай ач болотун турган дале,
жигитке тике басып барган эле.

Жарк этип, анан шыңгыр добуш салып,
чачылган кызыл гүлдөй каны агып,

таң калган каректери каткан бойдон,
башында Абал хандын тоголонгон,

тиктешип, бирок эч ким түшүнүшпөй,
калайык катып турду шал тийгендей.

Ал анан баары башын көтөргөндө,
деңдароо шол сезимге удаа эле:

«Жоо чапты! Жоо чапты!» – деп добуш салган,
үн чыкты тири укмуштай кулак жарган.

Кайсы жоо? Кайдан келди? Эч бирөөсү
түшүнбөй, түштөгүдөй тура берди...

Азаптуу кыркууз, көрсө, өз боорундан,
чыгыптыр уусу кайтпас уулуу жылан...

«Тукуму Түрк атанын душман чыгып,
тыптыйпыл, жатышыптыр, элди кырып.

Жөнөөгө кошуун даяр, колдун алды,
күтүүгө чыдам жетпей, жөнөп калды». –

Укканда суук кабар, баарыбыз тең,
болуптур болор нерсе, дедик, ичтен.

Хан Бакай, жигит сөзүн бүтөр менен,
апама өтүнгөндөй мындай деген:

«Чыйырды, тополоң-тоз түшүп атса,
калганың туура болот сен бул жакта.

Кеңизек, кул-кутанга кошуп дагы,
кошуунун Такырбаштын калтыралы.

Кабатыр болбой бизден күтүп турсаң,
буйурса, эки-үч күндө кабар кылам...» –

Апакем үндөбөстөн, аста гана
баш ийкеп макулдугун билгизди да,

кошуунга жеткичекти жандап мени,
Буурулдун башын тартпай келе берди.

Ал анан кошко келип, кармалбастан,
Хан Кошой тууну алып кол баштаган...

...Эскерип ушул жерге келгенинде,
зыркырап уулуу жарат жан кейите,

кыпкызыл ысык шишти так төбөдөн
таманга жете ургансып, ысып-күйгөн,

сыздаткан арка-жүлүн, омуртканы,
оорунун күчү эстен бүт чыгарды.

Тиштенген эрининен аккан каны,
сызылып сакалы ылдый тамчылады.

Көңүлдүн чер жараты бул жаратты
күчөтүп, ого бетер козгоп жатты...

Баягы сасык жаан дагы деле
басылбай дыбыратып себелөөдө.

«Жайчысы каңгайлардын жайлап жаткан,
дубаны жандырууга берен Алмаң,

чолоолоп¹ Баткактууга барган белем,
каңгайдын кара ташын² алган белем.

Айланып сасык жаанды борошого,
эзиллип мээси чыккан жер-суу тоңсо,

каңгайдын күн тараптан³ келген колу,
чыдашпай борошого, чын, тоңору.

¹ Чолоолоп – ыңгайын келтирип, убакыт таап.

² Кара таш – жайчылык кылып жаан чакыруу үчүн колдонулчу кара таш.

³ Күн жактан – түштүктөн.

Сан жеткис жаңы күчү карда тоңуп,
кырылса бири калбай тыйпыл болуп!

Туруштук бере турган катуу суукка,
түн жактан¹ келген колу чаалыкты да...

Көк Теңир! Үнүмдү угуп жардам берсең!
Баягы Түрк уулундай басып келген,

калбастан бир да жоокер кырылгандай,
кырылып калар бекен калың каңгай?...» –

Айкөл Шер тилек кылып Жараткандан,
келет деп кандай кабар кан майдандан,

санаасы сан бөлүнүп уйгу-туйгу,
кыргынын Түрк уулунун ойлоп турду...

¹ *Түн тарап* – түндүк жактан.

АЙКӨЛДҮН АЛГАЧКЫ КААРДАНУУСУ

Аттанып Туйук-Жылга өзөнүнөн,
жол жүрүп тыным албай түнү менен,

өрт жыты, өлүк жыты каңырсыган,
өрөөнгө жеткен кезде таң агарган.

«О Теңир! – деп ойлонуп барам ичтен,–
калпыспы алдымдагы күнүм күткөн?

аттабай эңсеп келген астанамды,
кызыл уук¹, чабылган эл тосуп алды.

Үмүтүн эл-журтумдун менден күткөн,
Көк Теңир, бир үзүмүн актаар бекем?..» –

«Зуу» деген добуш чыгып ойумду үзгөн,
жаагымды, жаанын огу кайып өткөн.

Жанымда тизгин улай келе жаткан,
жалт карап, жер жаңыртты Кошой балбан:

«Өзөктөн чыккан өрткө ат койгула!
Өлчөөсүз бирин койбой бүт сойгула!

¹ *Кызыл уук* – боз үйдүн үзүк-туурдуктары сыйрылып, жылаңач кереге-ууктары калгандыгы.

Жигиттер, уккун баарың, Байтөрөнү
буйруймун, кантсе дагы өлтүрбөөнү!» –

Ошентип, кандаш боорлор, бир-бирине
жаа тартып, найза уруп кан төгүүдө.

Өңүнөн мүмкүн эмес айрып таануу,
душманбы, же болбосо бир тууганбы.

Тараган бир атадан кандаштардын,
таңданып карап турдум кармашканын.

Колумду көтөрүүгө дитим барбай,
тургамын туш-тарапка карек кадай.

«Жарыгым, Кулундарым! О Теңир!...» – деп
бир аял кучак жайып чуркап келет.

Капкара аргымакчан, көк кийинген
бир жоокер чаап жетип, так ийинден,

эңкейе берип, аны чап кармады,
канжарын сол эмчекке малып алды.

Көк кийген ал канкордон бөлөк жанды,
кан толгон каректерим көрбөй калды.

Кандайча жеткенимди билбей калдым,
эсимде сакталганы: ысык кандын

колума жаба берип, коңурсуган
жүрөктү айландырган жыты урган.

Наристе сүттөй таза аруу колум,
булгаган алгачкы ирет кандаш боорум.

Жараты абийиримдин ошол күндөн,
айыкпас черге айланган эч бүтпөгөн...

Сайылган сыр найзамды суурубастан,
секирип жерге түштүм Аккуладан.

Алайтып каректерин жерде жаткан
аялды так көтөрүп канга баткан,

«Апаке, Сиз кимсиз?» – деп добуш салсам,
эринин кыбыратып сүйлөдү араң:

«Акакмын, зайыбымын Асылбаштын,
Жарыгым, таанып турам, сен – Манассың!

Каякта Актаң, Акшам караандарым?
Негедир жакын жерден көралбадым...» –

Эмне деп жооп айтаарды билбей турсам,
жаныма жетип келди Бакай абам.

Энени көрөр замат колумдагы,
эчкирип жаш баладай солуктады:

«О шордуум, Акаксыңбы? Бул кандайча?
Көк Теңир! Калыстыгың сенин кайда?

Кечиргин, кечире алсаң Акак мени,
кайнаган шорго малып келдим сени.

Жанымдан артык көргөн кош чырактан,
жазуубу, экөөнөн тең ажырагам!

Досумдун кыяматтык түгөйү элең,
бел тутуп андан сени кем көрбөгөм.

Канымдан бүткөн перзент жок болсо да,
каниет кылар элем Актаңдарга.

Ишенбей башкага эмес сага дагы,
жаныма ала кеткем Акшамдарды.

Ажалдан арачалап калалбастан,
астыңа башымды ийип келип турам». –

Кубарган эне жүзү андан дагы,
кан-сөлсүз лаал таштай катып калды.

Дирт эте бойун тартып, эрининен
уюган кан куйулуп, мындай деген:

«Арман ай! Үзүлбөгөн байыртадан,
келаткан тукум эле бир атадан.

Ал тукум жок болуптур! Мындан нары
аталбай калат экен ата аттары!

Жалгандан аты өчүптүр Асылбаштын!
А бирок, ага-тууган эли барсың...

Хан Бакай, жазуу дедиң, аның туура.
Ким каршы болмок эле буйругуна.

Күнөөң не кечиргидей, Жараткандан
өмүрүн Манасымдын тилек кылам!..

Баарысы болот дечи, жалгыз гана
өзүңдөн жат чыкканы жаман тура.

Акылман Бакай аяш, ошондуктан
душмандан сак болгула өздөн чыккан...

Сен мени шордуу дебе, Бакай аяш.
Баратам балдарыма тизгин улаш...

Жарыгым, кыйналдырбай тилимди алчы!
Канжарды жүрөгүмдөн сууруп салчы!..». –

Эненин өтүнүчүн кыя албадым,
канжарды көөдөнүнөн сууруп алдым.

Каткан кан колумдагы ант ургурдун,
энеден аккан канга жууп турдум.

Койулган каректерин ирмеп араң,
эненин үнү угулду шыбыраган:

«Кошкула!.. Пейилимди туура тапса,
Көк Теңир жолуктурар Таңмакшарда...». –

Кан жыты көөнүм бузуп мас кылгандай,
кыйлага турдум бойум токтото албай.

Көөдөнүм көнбөй турду: кантип эле
кандаштар кас болушсун бир-бирине.

Кандайдыр сезим кирип – каарым кайнап,
түпөгүн сыр найзамдын турдум чайнап.

Кечээ эле адам түгүл кескиленген,
чөптү аяп карачумун тепселенген.

Чөөлөрдөй кыңшылашып алдап келип
Кол салуу – кечирилгис шерменделик!

Катылган чөө тукумун өзү келип,
каарданып, кыргым келди бирден терип...

Кыйраган өргөөсүнө Асылбаштын,
эненин жансыз денин алып бардым.

Жаткырып куусаң чөпкө, үстүн жаптым.
Күчүгөн белек кылган кутуну ачтым.

Нурундай алоолонгон кызыл Күндүн,
кылычты колума алып, атка миндим.

Аккула октой сызып, кез келгенин,
кыя чаап аябастан кете бердим.

Билбедим кандай элем, ошол маалда
чөп эмес аябадым адамды да...

Күзгү күн бешим болуп калса керек,
окуя так өзүндөй эске келет.

Билалбайм, качкан жоонун арт жагында,
бар беле өзүбүздүн жигиттер да.

Аларды, Жаман-Кыя деген жерде,
аскага жанталашып кептелгенде,

качырып ач албарсты шилтегенде,
кыйылды алтымыш баш бир ирмемде.

Бири да кол кайрыбай, үрөйү учуп,
тебелеп, бир-бирине башын катып,

алайган аянычтуу түрлөрүнөн,
эс-учун жоготконун билген элем.

Ал кезде сезбептирмин неден корккон,
а көрсө, Мар шаасынан, Ак жолборстон,

анан да кызыл жалын ач албарсты,
көргөндөр туралбаптыр ага каршы.

Аянбай мен канчалык каарым төксөм,
шааларым¹ менден дагы ашып түшкөн.

Көргөндөр үрөйү учуп сүрлөрүнөн,
кыйласы өздөрү эле өлгөн экен.

Буларды кийин билдим. Ал кезекте,
качкындар тар кыяга кептелгенде,

заматта чөптөй чаап сулаттым да,
жан көрбөй, бурулгамын арт жагыма.

Асканын булуңунда кара ташка
карасам, кара аргымак малдан башка,

далдалап минген ээсин – төшүн тосуп,
кишенейт жер жаңырта мойнун созуп.

Ажалдан арга таппай кутулууга,
айласыз экендигин туйунса да,

тыбырайт жанталаша ээсин коргоп,
таңыркап карап калдым сезим козгоп.

Шилтебей кылычымды тартып алдым,
ширидей ал кишиге карап калдым.

Дал ошол абалымдан пайдаланып,
атынан ыргып түштү канат жайып.

¹ *Шаалар* – Чи-Лу-Сендин дубасы менен жаралган Айкөлдүн белиндеги боз кисеге бекитилген кырк чилтени, ак жолборсу, ажыдаары, ак шумкары, урунмары, кара чаар кабыланы жөнүндө сөз болууда.

«Кана эми, кандаш боорум, чаап сал!?» – деп
дагдайтып көкүрөгүн турду тиктеп.

Селт этип чочугандай жаман түштөн,
бой таштап Аккуламдан ыргып түшкөм.

Өкүнүп кылганыма, башым салып,
кечирим сурамакка жакын барып,

жанына Аккуланын куралымды
калтырып, кечип бардым шагыл-кумду.

Айбыга төмөн карап, өрүү жерде
ал турган тектирчеге бардым эле.

«ТАРТ!!!» – деген ачуу үнгө удаа чыккан
«зуу» деди жебе үнү аба жарган.

Дагы эмне болуп кетти деген ойдо,
кададым карегимди кандаш жоого.

Каруудан артын карай чаба берген,
оң колун мыкчий кармап сол кол менен,

кубара түшкөн эрдин кесе тиштеп,
туруптур ач илбирстей мени тиктеп.

Кылчайдым ким болду деп добуш салган,
түшүрбөй тарткан жаасын Бакай абам,

керилип таноолору, каны качкан
жүзүнөн каар бүркүп ашып-ташкан,

карегин тигил жанга октой кадап,
керилген жаанын огун белен кармап,

коркконбу, же ачууга алдырганбы,
кыйпада барып анан үн чыгарды:

«Безери! Журт безери арбак урган!
Шайтандын өзү окшойсуң Теңир кууган!

Азгырып, бир-бирине кандаштарды,
кырдыруу – сага кесип болуп калды.

Безери, безерисиң Теңир кечкен!
Аз болсо Журт түбүнө жетмек элең!..

Жазанды Теңир берсин. Өлтүртпөстөн,
телинген улагаңа жеткирттирем!

Тирүүлөй жүнүн жулган канаттуудай,
томойуп жалгыз баргын, арсыз шумпай.

Ээ болуп дүйнө-мүлккө кайтат деген,
алышсын, балдарынын кунун, сенден...» –

«Байтөрө деген ушул экен го» деп,
таң кала тиги адамды турдум тиктеп.

Куулугу, баатырдыгы тең салмакта
жаралган жан көрүндү ичи кара.

Бул дагы далай жанды кырат деген,
туңгуюк туюмуна белги берген

бир сезим түшүнүксүз, бирок ачык,
как жарып көөдөнүмдөн турду атып.

«Сөзүң ак Бакай баатыр кандай айтсаң,
кетирдим жаңылыштык, мойунга алам.

Аттигин! Түз кол салсам болмок эле,
күл калмак коломтоңдо сен келгенде...

Баары кеч, кайтып кайра келээриме
күмөнмүн, көзүм жетпейт анча деле.

А бирок Түрк уулунун ким экенин,
акыры дүйнө элине далилдеймин!..

Хан Бакай, катагандын айусуна¹,
табарың эмне мени алып барганда?

Кайталап сен айтканды, анан мени
кармабай, айдан-ачык кетирээри...

Кошкула... Туугандарча мындан нары
жолубуз кесилишпейт, билем аны...» –

Үстүнөн ээси түшүп басар замат,
токтоткон кишинөөсүн кара аргымак,

тикчийе кош кулагы шамдай жанып,
адамча биз тарапка назар салып,

«Кокустан мертинсе ээм, андан калбай,
бой таштайм» деген өңдүү төмөн карай,

сүйөнүп кара ташка учкай гана,
турду эле секирүүгө даярдана.

Байтөрө сөзүн бүтүп бурулганда,
түшүнүп иш кыябын андан мурда,

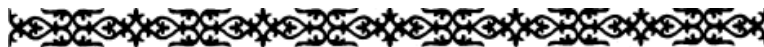
¹ *Катагандын айуусу* – Кан Кошой жөнүндө сөз болууда.

«Үстүмө минсең болду, жел да жетпейт»,
дегенсип тизе бүктү, жалын төшөп.

Байтөрө минер менен кош аяктап,
аргымак кишенеди жаны сыздап.

Адамдан акылы артык жаныбардын,
түшүндүм, өлгөндөргө кош айтканын.

Кишенеп жан сыздата үч мертебе,
жаныбар, желдей сызып кеткен эле...

* * *

...Тал-Чоку... Арга кетип турган убак.
Дарегин билдирбеди кыраан Чубак...

Жазатын Эр Шууту да тапты деген,
жанараак, кан майдандан кабар келген.

Айбыгып аргын ханы Эр Ажыбай,
Айкөлдөн да бир нерсе жашыргандай,

карегин карегинен ала качып,
кетмекчи болгонунда кайра шашып,

«Токтогун! – деди Манас Ажыбайды,–
көзүңдү ала качпай тик карачы!

Турганда ажал конуп каш-кабакта,
калтырбай ананкыга ачык айт да!

Шууту да бир билгенин айтпай кеткен,
сен аны кайталабай айтканың жөн...». –

Ажыбай Айкөл шерин аяй карап,
жүрөгүн сыздатпоону каалап турат.

«Айкөлүм, оозум барбайт...– деди Ажыбай,–
күмөн ой чындык болду, аттигин ай!..

Маңдайдан аккан каны жүзүн жууган
Чубагың кан майдандан качып чыккан,

камчы уруп Көгалага, белди беттеп
качканын буктурмада турдум тиктеп.

Атадай мээрим төккөн кыргызыңа,
сары ногой – Көкөтөйдүн жалгызына,

Бокмурун токтотом деп Эр Чубакты
кууганда, ок жаңылып жазат тапты.

Бет алып бизден жакын Түрк тукумун,
кеткенин берен Чубак сен да уккун!

Бээжиндин сары алтынын чачып кетти...
Берениң элин беттеп качып кетти...

«Чубактын Түрктү беттеп качкандыгын,
Ажыбай, Хан Манаска айтпагының!

Бертинип бели сынат Айкөл Эрен,
жаратын күчөтпөйлү ...», – дегенинен,

кыйбастан Алмамбеттин айткан сөзүн,
карабай ала качкам сенден көзүм...

Айтпастан кайра кайткым келген эле.
Аттигин, Алмамбеттен угам жеме...» –

ушинтип Карткүрөңгө камчы салып,
Ажыбай кан майданга кетти аттанып.

Суук кабар чагылгандын огуна окшоп,
уу чачып бүт жараатын кетти козгоп.

Теребел алоолонуп өрттөнгөндөй,
теңселип турду Айкал эске келбей.

Мындайды укмак түгүл өңдө эмес,
иш болду үч уктаса түшкө кирбес.

Өрттөнүп көкүрөгү Айкал Шердин,
тиштенет кан чыгара бекем эрдин.

«Качты деп суук кабар эшиткенче,
жазатты кан майдандан тапсам эмне!

Угузбай ушул сөздү кулагыма,
Кудурет, кум толтуруп койсо кана!» –

дагы эле Чубагына кине койбой...
Ишенип Байтөрөгө... Дал ошондой,

ойгонуп бүшүркөөнүн бир илеби,
баягы Байтөрөнү элестеди.

Өңүтүн туура байкап чебер салган
капканга чаптырылбай аман калган,

илбирстей өткүр көздүү ыкчам жанды,
бир көрүп, өмүр бойу унутпады.

Ошол күн мезгил эле түшүм алчу.
Анын да өмүрүнүн күзү болчу...

«Түйшүгүн жаз-жай тарткан мээнетиндин
түшүмүн күздө көрүп баалайт элиң.

Байтөрө, мен жыйнаган түшүм наркын
баалоону урпактарга калтырамын.

Өткөрүп торко электен, калыс карап
өлчөшөөр акыл өкчөп, таразалап.

Алтайда, Ит-Өлбөстүн талаасында
кырылган санак жеткис адамдарга,

адамдар анык баасын берген болсо,
жол бербес кемчиликти кайталоого!..

Касташып каңгай менен жер талашкан,
кек экен түпкү атадан келе жаткан.

Акыры өч алуунун кек кубалап,
а көрсө – жалпы журтту тыйпыл кылат!

Кетирген кемчиликти мен тараптан,
оңдоого мүмкүн эмес эми эч качан!

Көк Теңир! Бар тилегим ушул тапта,
кыркуздун урпактарын аман сакта!

Жарык Күн өчкүчөктү – бузбай тегин,
жашасын Жер үстүндө кыргыз элим!!!

Антымдан тайган күнүм болгон эмес,
а бирок анын куну түк ченелбес!

Карачы, сансыз колум кыргын тапты... –
Дал ошол тайбас анттын жыйынтыгы!..

Эң кымбат колумдагы асыл нерсем,
куну жок жоголорун мурда сезсем,

казалуу бул сапарга аттанбастан,
Кудурет, болмок беле анттан тайсам?..» –

кыйырсыз түгөнбөгөн түпсүз санаа,
кошулуп жан сыздаткан жаратына,

үмүттүү карек кадап кан майданга,
өткөнүн салыштырат азыркыга...

ЧУБАКТЫН ТӨРӨЛҮШҮ

...Чабуулу Байтөрөнүн тыйпыл болуп,
Кантуунун¹ тегереги элге толуп,

көз жашы сакалын жууп, «О Кудайлап»,
жыгылып, кайра туруп, бизди утурлап:

«Кудурет, кулунумду чын көрдүмбү?
Калайык, түшүм эмес бул өңүмбү?

Жараткан, жолдугуңа ак боз айттым.
Жигиттер, кулунума өпкө чапкын!» –

аптыга ый аралаш сүйлөп келип,
атакем тосуп алды кучак керип.

«Бакдөөлөт, Абылымды алып чыккын,
иниси абасына таазим кылсын»,–

бошотпой кучагынан, кулагыма
шыбырап атам менден өтүндү да,

¹ *Кантуунун* – хандын ордосу турган жер, хандын туусу сайылган жер. (Азыр Ханты–Мансы деп аталат).

бүтүк көз, быйпык мурун, болбураган
балага колун созуп добуш салган:

«Кулунум, иниң сенден мажүрөөрөк,
шондуктан чапкан жоодон каткан элек.

Абыкең сендей эмес, кадыресе
төрөлүп калгандыгын эч жектебе.

Кетпесин көңүлүнө кичи апандын,
ининди эркелетип учурашкын...

Абыке, чочуркаба, бачым келгин,
көрдүңбү, кандай абаң бар экенин!» –

Сөөмөйүн соруп мени карап турган,
иниме ичим ысып колум сунгам.

Карабай тарткынчыктап качканына,
көтөрүп жакындаттым дал боорума.

Денесин болбураган аяр кысып,
жыттадым беттеринен чоктой ысык.

Ал дагы мойунума башын катып,
аздан соң жыттап кирди шоркуратып.

Каны бир боордошко даба жок бейм,
болпойгон Абыкеме шунча элжирейм.

Бакдөөлөт энем дагы басып келип,
жыттады маңдайымдан мээрим төгүп.

Эл-жердин ыйыктыгын, кымбаттыгын,
э Теңир, ошол күнү даана туйдум...

Кемпир-чал, катын-бала жоодон качкан,
кубанып үйлөрүнө кайтып жаткан.

Өз-жатка өлгөндөрдү иргеп бөлбөй,
тапшырдык Жер-Энеге баарын бирдей.

Үй-жайы өрттөнүшүп, өздөрү аман
калышкан туугандарга бердик жардам.

Үстүнө үй көтөрүп, казан астык,
кайгысын тең бөлүшүп, көңүл айттык.

Пенденин – пенделиги дал ушунда,
башкадан бачым көнөт кайгы-муңга.

Теңирдин буйругу ушул, жок деп арга,
кары-жаш канээт кылып калгандарга,

күйүтүн ичке катып, ийбей башты,
күн көрүү өз нугунда өтүп жатты...

...Кыш өтүп, жайдын алды Кошой абам,
кайрадан Ат-Башыга сапар алган.

Кошой хан кеткенине эки ай толуп,
кубанды Акбалта хан уулдуу болуп...

Теңир ай, эс тартканы байкаганым,
ар дайым бир жери кем жакшы адамдын.

Көкөмдүн, Кошой, Бакай, Улаккандын,
«Перзент» деп далай уккам зар какканын.

Улаккан, Көкөм экөө кийинчерээк,
перзенттин үнүн угуп, сүйүндү элек.

Акбалта абам дагы перзент деген
тилегин жазбай тилеп Көк-Теңирден,

тайынып тыным албай барып жүрдү,
калтырбай бирин дагы ыйык жерди.

Акыры Таш-Мазарга аттанмакка,
Акбалта даярданып жаткан чакта,

түшүнө аян берип: «Жалгыз-Арча»
мазарын тайынгын» – дейт таң атарда.

Акбалта, Суусар эне таң ык сала
жетишет «Жалгыз-Арча» мазарына.

Атынан жаңы гана түшкөн абам,
баланын үнүн угат баркыраган.

Дирилдеп тулку бойу, аяр карап,
арчанын дал түбүнө жетип барат.

Ката элек киндик каны, жыпжылаңач
наристе жатат жалгыз, бек ыңаалап.

Жалынып, жашын төгүп Көк Теңирге,
жыгылып, колун созот наристеге...

Карк кылып калың элди көл-көпүрө,
баланын жентек тойун берген эле.

Ошондо аруу абам Акбалтанын,
уккамын Көк Теңирге жалынганын:

«Баарына ыраазымын Көк Теңирим,
балама өмүр бергин, бакыт бергин!

Тилебейм мындан башка, өтүнөөрүм,
жар болуп наристеме – өзүң бердиң...» –

Мекени мусулмандын – арабдардан,
атайын кадыр салып алдырышкан,

таза кан Сейид Кожо азан айткан,
баланын атын Чубак деп атаган...

Чубакка удаа эле, кичи энем да
төрөгөн күнү жетип, эркек бала.

Атакем кубанычын жашырбастан,
азыраак жашыгандай минтип айткан:

«Жеткирген ушул күнгө Бөгөй абам,
арбагы уруп кетер аны унутсам.

Абамдын жалгыз уулу Бөгөй-Баатыр,
Алайдан биз келгенче жазат тааптыр.

Артында тукум калбай өткөн эрдин
ысымын шул уулума келет бергим.

Уулума Көбөй деген атты койдум,
калайык, өтүнчүмө макул болгун!». –

Ошентип боз кыроодо Чубакка удаа,
кичи энем төрөдү эле Көбөштү да.

А бирок асман-жердей айырмада,
өсүштү бир-биринен эки бала.

Жыл эмес айды санап өскөндүктөн,
Эр Чубак эрезеге бачым жеткен.

Ал эми Көбөш иним Абыкеден,
канчалык тирикарак болгон менен,

бой келбет, акыл-эси баарысы тең,
Чубакка салыштырма жетилди кем...

...Дал ошол Чубак, Көбөш төрөлүшкөн
кеч күздө, Кантуу элин дүрбөттүргөн,

көп жылы эл эскерип унутпаган,
окуя болгон эле эсте калган.

Баягы Байтөрөнүн кичи аялы,
калы бар ууртунда Калыйканды,

кошулуп качкан элге – кайтпай калган.
Иликтеп эч бир жерден таппай калган.

Кыязы, кайра келип түнү менен,
Байтөрө алып кетсе керек деген,

божомол кеп айтылып эл ичинде,
шол бойдон унутулуп калган эле.

Безери Байтөрөнүн чабуулунан,
башы эсен, боору бүтүн калган аман,

кайгысыз үй-бүлөлөр өтө сейрек,
кемде-кем ар-кай жерден кездешишет.

Калайык жыйын куруп ошондуктан,
чогулуп аш берүүгө бүтүм кылган,

алкымы «Маралдуунун» кептешинде,
айтылуу «Жалгыз-Арча» мазары эле.

Кечең күз. Аш берүүгө күн чукулдап,
жигиттер субайларды келмек айдап.

Таңата аттанышып жолго чыккан,
бейкапар кобурашып бара жаткан,

жигиттер тири укмуштай үндү угуп,
аттардын оозун тартып калат туруп.

Бир туруп ыйлагандай унулдаган,
ал анан күлкүгө окшоп ташты жарган,

баягы үн аскаларга жаңырыктап,
бирде алыс, бирде туруп жандан чыгат.

Баарысы туруп калган дабдырашып,
акыры тобокел деп бастырышып,

капилет көрө сала ишенбеди,
киши эмес аттар дагы титиреди.

Айрылган далдалынан кийимдери,
тытылып канталаган ачык жери,

адамдын кейпиндеги бир макулук,
арчага далдаланат итче улуп.

«Мынчалык көзүбүзгө көрүнгөн соң,
качпайлык, не болсо да кармаган оң...» –

деп айтып Бакир деген балбан жигит,
басыптыр арча жакка аттан түшүп.

Бакирге аны көздөй түз бараткан,
атылып кол салыптыр алиги жан.

Тытмалап, тиштегилеп тийген жерин,
угушуп киши өндүү сүйлөгөнүн,

«Кыязы адам эле окшойт» дешип,
баарысы жабалактап аттан түшүп,

жапайы мышыкка окшош макулукту,
жалпылап жерге басып кармашышты.

Кыпкызыл чычаладай көздөрүнөн,
кыпындай акыл оту сезилбеген,

оркойгон колу-буттун тырмактары,
оозунан чыгып турат ички заары.

Жырткычтай жаалданат ашып-ташып,
жечүдөй тиштерин бек качыратып.

Үнүнүн ачуулугу чектен ашат,
уккандын бүт денесин калтыратат.

Саксайган төөтапандай¹ чачтарына,
тикенек ширелиптир бүт баарына.

Аркайган тарамыштуу денесинен,
адамда болбочудай күч сезилген.

Эгерде адам болсо – анда жапан,
эч качан эл ичинде жашабаган.

Акыры адам сымал макулуктун,
арканга чырмап-таңып колу бутун,

¹ *Төөтапан* – жерге төшөлүп өскөн, узун бутактуу, жалбырагы ичке, тикендүү бадалча. Илимий аты – **акантолимон**.

атка артып кайра артка жөнөшөрдө,
сезгенсип коркунучту тигил неме,

кыпкызыл көздөрүнөн оттой жанган,
кан агып жаш ордуна, таң калтырган.

«Жайыма койгулачы!» дегенге окшоп,
добушу аянычтуу чыгат боздоп.

Алардын аябасын билгенинде,
чаңырып коркунучтуу чиренгенде,

билектей кыл аркандын эби калбай,
үзүлөт шамшар менен кыйылгандай.

Бул жанга бир сырдуу күч дем бергенби,
кылганы таң калтырды көргөндөрдү.

Ордунан ыргып туруп качарында,
жигиттер кайра жерге басарында,

урчуктуу ташты алып жерде жаткан,
иргелтпей өзүн-өзү башка чапкан.

Кандай күч ага мынча бийлик кылган,
бир уруп асыл башын – жанын кыйган?

Көмөчтөй кош бүктөлүп асыл башы,
кыймылсыз дирт-дирт этип сулап жатты.

Эки күч ортосунда бир макулук,
эсине келип-келбей калды тынып...

Ишенбей көргөнүнө Бакир балбан,
эңкейди жансыз денге сулап жаткан.

Кайрадан таң калуусу ашып түштү,
көргөндө эмчегинен аккан сүттү.

«Шумдук ай, ырас эле ургаачы экен,
чалдыккан күчтүү жинге шордуу белем!

Байкуштун бар көрүнөт эмчек эмген
баласы, айланадан издесек дейм?...» . –

Калтырбай кечке чейин жар-коңулду
издешип шектүү нерсе таппай койду.

Өлүктү таштабастан атка артып,
өздөрү келишишкен үйгө кайтып.

Угушуп окуяны элдин баары,
өлүктү эч кимиси тааныбады.

Капилет Акбалта абам колу менен,
тытылган бешмантынын өңүрүнөн,

көгүлтүр жакут көздүү топчуну үзүп,
карады турган өңдүү кеңеш күтүп.

«О Теңир, чала тааныт болуп жатам,
калайык, Калыйканбы, калп айтпасам?...» –

деп айтып, өлүк денин оңдоп, түзөп,
өксүдү айткан сөзү жүрөк көзөп:

«Байтөрө! Укум-тукум урпактарың,
Эгемдин каргышынан арылбасын!..

Агайын, арсыз итти мага окшогон,
азоонун куйругуна байлап койсоң,

сүйрөлүп таш-талканы чыккан денем,
жем болсун итке-кушка көмүлбөстөн.

Алданып Байтөрөгө болдум каапыр!
О эл-журт! Үйүмдү өрттөп, күлүм сапыр!

Дилинде карасы жок Калыйканым,
кечире албастырсың жаңылганың.

Жашоону эл ичинде туура көрбөй,
жан үчүн турагыңа кайтып келбей,

тоо-ташты түнөк кылып... Менден көрө
намыска бектигинди көргөздүң ээ!

Силердин киши кийик деп болжогон,
бул менин Калыйканым – ит кордогон...

Жанымды өзүм кыйсам, Жаратканга
тирешип догурунган болом анда.

Жазанды сезип турам бергениңди –
тирүүлөй миң мертебе өлгөнүмдү.

Кошулуп Калыйканга да бир ирет,
тирүүлөй өлүп турам, о Кудурет!..» –

Чыланып кызыл канга түйдөктөлгөн,
чачтарын утур сылап өксүй берген.

Акыры атам барып Акбалтага,
отурган орунунан тургузду да:

«Акбалта,
Күнөөңдүн жоктугу кыпынча да,
кашкайган Айдай малым эл-журтуңа.

Калгыдай ортосунда күйгөн оттун,
чакырып Байтөрөнү келген жоксуң.

Ал эми Калыйкандын жөнү башка,
уяттуу жан эле да дили таза.

Тарткыдай ушунчалык азап-тозок,
никеге кара санап жаңылган жок.

Күнөөлүү болгудай ал не кылды эле?
Күйөөсү экендиги жалган беле?

Акылын айнытканы бечеранын,
жазыксыз аккан каны туугандардын.

Кайгыдан бөксөргөндүн орду толбойт,
кайрат кыл, эстүү жансың, чөккөн болбойт.

Сен муну Калыйкан деп ырастасаң,
сөөктү узатуунун камын кылсаң...». –

* * *

Теңир ай, ошондогу сыр түйүнүн,
жеттиби билчү мезгил чын-төгүнүн.

Көп жылы перзент үчүн зар какшаган,
бейкүнөө Суусар менен Акбалта абам,

муң-зары жеткен үчүн Жаратканга,
жабышкан дарттын ээси Калыйканга,

түшүндө аян кылып, Акбалтага
перзентин бир боорунун берген тура.

Баары бир күңкүл сөзүн айткан элдин,
уксам да капарыма албай келдим...

О кийин Бокмурундун тою болуп,
барганбыз түндөн, күндөн эл чогулуп.

Эмнеден башталганын билбейм, анда,
бастырып барган элем чуу чыкканда.

Токтобой чекесинен аккан каны,
томсоргон жап-жаш улан сүйлөп жатты:

«Атандын кан ичмеси кармаганбы?
Башыма так салгыдай күнөөм кайсы?» –

жаш улан бул сөздөрүн кимге айтканын
түшүнбөй, тургандарга назар салдым.

Алдырып ачуусуна, каны качкан
Чубакты кучактаган Акбалта абам:

«Теңелбе, бир тоголок кумалакка,
ээленбе, акыл-эсиң жыйгын бала!» –

деп айтып, ызалыктан көзү жайнап,
бириндейт сакалдары, каны кайнап.

Көзүнчө Чубак менен Акбалтанын,
«Канкордун уулу» деген сөздү айтканын,

ошондо биринчи да акыркы ирет,
укканым өмүр бойу эстен кетпейт...

...Баягы Жаман-Кыя деген жерде,
көргөнүм Байтөрөнү турат эсте.

Ар дайым анын атын укканымда,
жаңырчу өктөм үнү кулагыма.

Тартылып карегиме бүт турпаты,
кыймылы, ал гана эмес аргымагы

сакталып карегимде калган белем,
жанымда турушкандай сезээр элем.

Чубакты көрө сала ачууланган,
чын эле таңым артып туруп калгам.

«Чаап сал, кана боорум жалтанба!?» – деп,
Байтөрө тургансыды мени тиктеп.

Келбети, көз карашы, баарысы тең
койондой Байтөрөгө окшош экен...

Башка эмес өзүмдөн да ичке каткан
сырымды азыр гана эстеп жатам.

А кийин Байтөрөнүн атак-даңкы,
чын эле бизге тарап келип жатты.

Бирок эл аны эч качан кечирбестен,
арадан жарым кылым өтүп кеткен.

Мезгилдин оош-кыйышын эсине албай,
таштаган тамчы каны унуткарбай,

күн түшүп башыбызга турган чакта,
кеткени Чубагыңдын ал тарапка,

арбагың тирүү болсо, Акбалта аба,
тургандыр чокко түшүп ушул тапта...

Дилиме кир кирелек аруу кезде,
устатым айткан сөзү али эсте:

«Дал келсе убак – сааты, не тилесең,
Көк Теңир берээрине ишен» – деген.

Теңирден үмүт кылып тиленбеген
пендени кезиктирүү болбойт го дейм?

А бирок дал учурун тактап тилөө,
колунан ар пенденин келмек беле.

Жер шарты, мезгил, убак көп учурда
дал келбей, тилек кабыл болбойт тура.

А сенин Чубагыңа тилегениң,
карачы, кандай таамай дал келгенин!

Эл-жерге кам көрүүсүн тилебестен,
тилепсиң өмүр-багын Көк Теңирден...

Бир кезде түшкө кирип аян берген,
ак көңүл Жин-Периси сактап келген,

эркине койбой, азыр беренимди
ээрчитип кан майдандан алып кетти.

Абыке, Көбөшүмдөн артык көргөн,
Чубагым аскар тоодой медер элең.

Күнөөң жок сенин такыр, баарысына
күнөөлүү – бир тамчы кан тамырыңда.

Байтөрө тамчы канга кошуп өзүн
таштаптыр эл ичине, жетти көзүм...

Качты деп кан майдандан айтылганын
каалабайм, ошондуктан ант кыламын.

Көзүмдүн тирүүсүндө, бир да жанга
айттырбайм, качты деген сөздү сага!..

* * *

Эсине келтирем деп Эр Чубакты,
Көкөмдүн Бокмуруну жазат тапты...

Болсо да жаштарында кыйла айырма,
туйулат тагдырлаштай экөө мага.

Көксөөсүн ичиндеги Көкө абамдын,
сыртына чыгарбаган ачуу зарын,

туйчубуз дилибизде баарыбыз тең,
а бирок колубуздан эч келбеген.

Бир гана кудуреттүү Көк Теңири,
берсе деп тилешчү эле элдин көбү.

Ошентип жылдар өтүп аккан суудай,
агарды чач-сакалы аппак куудай.

Өмүрү күүгүмдөнүп калган кезде,
Көк Теңир журт тилегин берген эле...

Жер кылып кең Таласты, Алтай небак
эсинен кыргызымдын чыккан убак.

Көкөмдүн жакшылыгын тоскон күнүм,
тартылат көз алдыма күнү бүгүн.

Жаңжалы жаш жигиттин Чубак менен,
оорутуп көңүлүмдү койгон белем,

өзүмчө, Көкө абамдын жакшы көргөн
дөңүнө жалгыз барып отурду элем.

Салмактуу сакага окшоп кыт куйулган,
жаныма басып келди Көкө абам.

Жанагы окуяны төкпөй-чачпай,
абама айтып бердим эч жашырбай.

Ошондо ыйык сырын жанга айтпаган,
уккамын абакемдин өз оозунан.

Жагымдуу жумшак үнү каргылданып,
сүйлөгөн сакалы ылдый жашы агып:

«Жарыгым, журт ээсисиң, ошондуктан,
сырымды бир өзүңө ачып жатам...

Күн сайын ушул дөңгө жалгыз келип
олтуруу адат болуп, калгам көнүп.

Бир күнү адатымча сөөгүм жашып,
олтургам түгөнбөгөн санаа басып.

Чынында тукуянсыз аалам салуу –
жалгандан түбөлүккө унут калуу...

Аңгыча шуудураган добуш чыгып,
карадым арт жагыма башым буруп.

Кармалап тээтетиги чоң түп чийди,
турганын даана көрдүм жаш келинди.

Неликтен айдай жүзүн жаш чайганын
билалбай, аны карап жалдырадым.

Ал анан үч бүктөлө кулдук уруп,
ийиле басып келди улутунуп:

«Атаке, кечириңиз, кулдугум бар,
токтотту тилегиңиз перзентке зар.

Бирөөнө зар дүнүйө – экинчиге
тепселип, кор экенин көргөнүмдө,

ынадым, бүт ааламдын жалаң гана
карама-каршылыктан турарына.

Кызымын Нурперинин, шол себептен,
ойлогон ойуңузду ичиңизден,

айттырбай туйганыма таң калбаңыз,
сиздеги жалгыз арман – жок балаңыз.

Ал эми бир тукуму адамзаттын,
ататпай танып жатат өз баласын.

Жеталбай көздөн учуп тамчы сууга,
бир пенде кумдуу чөлдө зарлап турса,

ал тиги экинчиси суудан тажап,
акпастан соолуганын турат каалап.

Оргуган кичинекей булак көзүн,
соолутпай сакташ үчүн Сизге бердим.

Атабайм өз атымды, анын анча,
атаке, зарылдыгы жок балага.

Атасы – Эр Төштүгү Элемандын...
Айтууну туура көрдүм ата дайнын...

Күтүңүз – Күндүн нуру тийген кезде,
кайыптан бүткөн тулпар Мааникерге,

токумга ороп туруп табыштаймын,
алыңыз билгизбестен бала дайнын». –

Жел сымал жай чилдеде бүт тулкуму
ысыткан кандайдыр бир илеп урду.

Огундай чакмак чаккан чагылгандын,
жаш келин жарык чачып узаганын,

көргөнүм өңүмбү же түш экенин,
дааналап айрый албай тура бердим...

Арадан канча убакыт өткөндүгүн,
анда эмес азыр деле айтуу кыйын.

Энтигип, корккон добуш чыккан кезде,
«Э Теңир, бул неси?» – деп келдим эске.

Жанымда өңдөн кеткен Баалы турат,
жалынып Жаратканга: «О Кудайлап».

Көрсө ал күн кечкирип кеткендиктен,
«келгин» деп чакырганы карайт экен.

Тикемден турган тейде колум созуп,
кыймылсыз турганымды көрүп, коркуп,

эntenдеп дөңдү көздөй шашып келет,
күйүгүп, карыган неме араң жетет.

Ага мен көргөнүмдү айтканымда,
бечера, боздоп ыйлап, чакап жашка,

«Абышка, айланайын, бир да жанга,
оозундан көргөнүңдү түк чыгарба!

Теңирим тилегимди берди дегин,
сөзүңдү жалган демек кимдер сенин.

Кокустан Төштүк муну угуп калса,
бергин деп өз баламды чатак салса,

көңүлүң сынып калаар өлөр чакта,
Көкөтөй, нукусундан аны сакта?..» –

Билчүмүн, малдан башка Маааникерим,
айттырбай ички сырды түшүнөрүн.

Эртеси Күндүн нуру тийген кезде,
кишенеп Мааникерим келген эле,

оролгон ак матага эркек бала,
кыпчылып ак каңкы ээрдин коңулунда,

көк жалтаң мөңгү сымак катып калган
көөдөндө музду эритип, баркыраган

баланын эреркеген ыйын уктук,
бергени чын экен деп ыйлап турдук.

Заматта эл чогулуп, баланы алып,
жентекке май томуруп карын жарып,

чаралап чачылага курут чачып,
жигиттер мал мууздашып, казан асып,

бир дагы жан жок эле кубанбаган.
Баарынан ашып түшүп таң калтырган,

Баалы энең согончогу канабаган,
баланы сүтү менен оозандырган...

Теңирдин жазмышы го, ошол күнү
Хан Кошой той үстүндө келип түштү.

Сүйүнчү айткандарга Кошой балбан
бериптир атын, киймин, анан жалаң

ичинде суп көйнөкчөн калганында,
баланы беришти эле шондо гана.

Ал ага маани бербей, дарылдаган
балага назар буруп азан айткан:

«Теңирим, Казынасы чексиз кенен,
пенденин үнү жетсе, зарын берген.

Жарашат мактоо, алкоо жалгыз гана
бийлигиң чектелбеген, Теңир, сага.

Берешен жоомарт Теңир, алкаш үчүн
табалбайм, тилим чоркок, сөздүн бүрүн.

Азыр да бир өзүңдөн тилей турган,
адилет тилегимди кабыл кылсаң!

Көкөмдүн күнү эңкейип калган кезде,
муногу жаман уулду бергениңе,

жумурай-журт ыраазы, Кудуреттүүм,
балага абийир-акыл, өмүр бергин.

Көкөмдүн дүнүйө-мүлк, мал-жанына,
ээ болчу перзент бердиң. Эми ага

эс бергин, ата баркын баалап билсин,
ээлтен туткан наркты сактап жүрсүн.

Балабыз болбой калса мейли чыгаан,
болбурап эл ичинде жүрсүн аман.

Жер-Эне, калайык калк, көргүлө эп,
атадым пензент атын Бокмурун деп.

Ылайык көрбөй атын чанбагыла!
Ырымдап койдум аны, танбагыла!» –

Ушинтип барк-барк этип Кошой абан,
жаманга Бокмурун деп ат атаган...

Жарыгым, жанга ачпаган сырымды ачтым,
бүгүнкү уккандарың ичке каткын.

Неликтен муну айтып жатат дебе,
Акбалта экөөбүздүн бешенеге,

жазылган буйрук иши ушул экен,
муну сен уккан жоксуң – чыгар эстен.

Чубагың Акбалтанын өз баласы!
Өз каным – Бокмурунум менин дагы!

Бул сырдын сакталаарын билем ичте,
бир гана тентек желден шек кетпесе...» –

Көкө абам мына ушинтип сөзүн бүткөн.
Мен болсо укканымды ошол күндөн,

шул азыр Ажыбайдан кеп укканча,
эсимден чыгаргамын караманча...

Теңир ай, Кошой хандын тилеги да,
убакты-саатында айтылганга,

айныгыс көзүм жетип турган кезим.
Антпесем болгон ишти не демекмин.

Жамы журт кадырлашып Эр Көкөмдү,
жалгызын жер бастырбай бөпөлөдү.

А бирок эркеликке жеңдирбестен,
болбурак Бокмурунум эстүү өскөн...

«Агаин, атакемдин арбагынын
алдында, милдетимди аткарайын.

Эсепсиз күтүрөгөн малы калды,
сан жеткис салыктарда алтын-зары.

Өзүнө сообу тийсин, көргөн-билген
тамшанып сөз кылгыдай ашын берем...

Атакем те түпкүрдөн келе жаткан
салт-санаа, үрп-адатты бек сактаган.

«Түбү бир, чачылбасын кыркуузум!» деп,
түн-күнү кылар эле атам тилек.

Алыстап бара жаткан туугандарды,
калтырбай эч кимисин чакыралы.

Көңүлдө майда-барат таарынчтар,
келишсе – сыр чечишип, унут калар.

Ашына айтпады деп кек кылбасын,
кошуна каңгайларды чакыртайын.

Көкшүүнү сууп кетсин каңгайлардын,
көргөндө кыргызымдын көкжалдарын!..»

Ушуну убагында эстүүлүк деп,
улуулар туура көрүп, ашка кам жеп,

айтылуу ашын берип Көкө абамдын,
армандуу Бокмурунум, эмне таптың?

Биримдик – сен мактанып сыймыктанган,
түбү бош болуп чыкты, аттиң арман!

Чындыкты чыркыраган кайда катам!
Чатагы жети хандын ашта чыккан,

акыры ушул күнгө такаганын,
азыр мен толук бойдон мойунга алдым.

Эскирип бара жаткан жарат оозун,
жаңырткан, Бокмурунум, сен болупсуң.

А бирок өкүнгөндө азыр андан,
Кудурет, кайсы менин табар пайдам?

Бир гана көңүлүмдү жубаттырган,
күйүттүү көөдөнүмө кир салбастан,

арбагын уят кылбай Көкө абамдын,
аруу дил бул жалгандан узаганың...

* * *

Көзүнөн томолонгон мончок жашы,
көөдөнүн Айкөл Шердин жууп жатты.

Өзөгүн өрттөп турган ачуу арман,
өткөнүн Айкөл Шердин эске салган...

ШОЙ-БО АЯРДЫН АКЫРКЫ ӨТҮНҮЧҮ

...Чатагы Түрк уулунун четке тарап,
Чоң-Күңгөй каңгайлары угуп калат.

Бир кезде кылдык дешкен тукум курут,
бириккен кырк тукумдун даңкын угуп,

кайрадан баш көтөрүп алыптыр деп,
каңгайлар каары кайнап, жинденишет.

Кытайдын чоң уруусу маңгый деген,
кадимки Чоң-Күңгөйдү жердешишкен.

Алардын кол баштаган аскербашы,
Чань-Тянь – ташты жарган атак-даңкы,

өзүнө дегеле бир жан теңебей,
жаралган жалгыз гана мен дегендей,

дөөгүрсүп жүргөн кезде чыккан кабар,
укмуштуу белги берди жан сыздатаар.

Түспөлү дудукка окшош ансыз деле,
түнөрүп өтө сейрек сүйлөр эле.

Укканда суук кабар – баягыдан
күчөдү түнөргөнү үн катпастан.

Бир жерди теше тиктеп, кирпич какпай,
өткөрдү убакытты бир аптадай.

Ал качан козголгондо орунунан,
аскерлер тизе бүктү күтүп турган,

шамалдан жапырылган камыштардай,
шашыла жыгылышты жер кучактай.

«Түбөлүк коштошууну жарык менен,
түгөнгүр, кимибизге буйрур экен?», –

деп ойлоп, ар бир жоокер жалбырактай,
дирилдеп ажал күтөт өйдө турбай.

Калтырап коркуп жаткан аскерлерин
карады, жашырбастан жийиркенгенин.

Букадай жерди челип чачкан күлдү,
коошпой турпатына чыккан үнү,

кысылган, чыйылдаган добуш менен,
кыймылсыз аскерлерге мындай деген:

«Койнунан эр карматкан катындардай,
коркоктор, тургула бат калтырабай!..

Бөлүнүп төрт бөлүккө, төрт тарапка,
токтоосуз азыр баарың жол тарткыла.

Эмненин богун жешип жүрүштү экен,
алиги Чоң-Бээжинде аяр деген?..

Буруттун өчкөн отун тутандырган
баланы эмнеликтен жок кылбаган?

Ал азыр күчкө толуп калган бекен?
Анда биз уттуруппуз, акылы кем,

алиги улуу аярды Шойбо деген,
акыры ууга кактап өлтүрттүрөм!..

Түн бойу жылдыздарды түгөлдөшкөн,
түйүндүү сырларды бүт билем дешкен,

төлгөчү, балчылардын баарысын тең,
токтоосуз апкелүүгө буйрук берем!..» –

кайрадан үн чыгарбай тымып калды.
Каапырды «Нескара» деп аташканы,

мына ушул дүлөй-дудук мүнөзүнөн,
маңгыйлар ылайыктап ат беришкен.

Кеп кылат көрүшкөндөр Нескаранын,
көөнү айнып, түспөлүнөн, кусушарын.

Түйүлгөн жар кабактуу, эпсиз башы,
түксөйгөн, ортосу алыс кыска кашы.

Кыйшайган бүтүк көздөр орун алган,
көргөндү таң калтырып – как чыкыйдан,

булчуңдуу тарамыштар кош жаагында,
бултуктайт сыртка тээп, каарданса.

Кобулдуу кош таноодон чыккан деми,
ургандай кыш чилденин ызгаар жели,

сакалын, муруттарын сейрек чыккан,
сербейтип туш-тарапка үйлөп турган.

Чүйлүсү бүлкүлдөгөн кыска мойну,
чаначтай Күнгө көпкөн тулку бойу,

буржуйуп мүчөсүнүн булчуңдары,
букага түспөлдөшөт кыймылдары.

Ченемсиз күчкө эгедер ушул жанды,
каңгайлар сыймыктанып дөө атаары,

кабары жетпеген жер жокко эсе деп,
кытайлар кадырлашып салышчу кеп.

Каарданды мына ошол дөө каарын төгүп,
каңгайдын аярларын боктоп-сөгүп,

«Кандайча каргыш тийген буруттардын,
кашайып, көрбөдү экен шер баласын?

Болбосо, билип туруп ичке каткан,
бар белем эл саткыны аярлардын?

А балким, баарысынан туурарагы,
жар болуп буруттардын чоң кудайы,

көздөрүн ныл бастырып аярлардын,
көргөзбөй сактаган бейм шер баласын?..». –

Түн түшүп, үн чыгарбай, бирок ичтен
өзүнө суроо берип сан миндеген,

кээсине ылайыктуу жооп тапса,
жоопсуз калат көбү караманча...

Кетишкен аскерлердин алды кайтып
келишти, төрт тараптан кабар алып.

Ачылган бал китебин жылдыз санап,
аалымдын бир нечесин алдына айдап,

аскери Нескаранын, мурду кесик,
айоону эч билбеген Гу-Чонг кирип:

«Таксырым, айтканымды туура тапсаң,
сөздөрүн угуп көргүн булар айткан.

Айбаттуу арыстаным, табар арга
али да бар көрүнөт, туйумумда»,–

деп айтып, эки колун бооруна алган
карыны алып кирди ак сакалчан.

Кийгени – айлуу түндөй жалтыраган,
кара көк – Ай, жылдыздын түсүн салган

матадан жер чийдире кемсел кийген,
менсинген каректери көптү билген,

башында көк такыя куп жарашып,
акылын айгинелеп турат жаркып.

Өзүнүн өнөрүнүн баасын билген,
өктөм жан, каректерин ирмебестен,

кадалтып калдуу көзүн Нескарага,
кеп айтты салмак менен үн чыгара:

«Буркандын буйруганы, Нескара дөө,
буга сен бизди айыптап күнөөлөбө.

Бичикке анын аты жазылыптыр,
баарыбыз кабардарбыз, сен угуп тур:

ал түшкөн жерге көктөн нур чагылып,
чагылган чакмак ойноп, сел агылып,

түшкөндө энесинин курсагынан,
түйүлгөн муштумунда уйуган кан.

Түн түшүп, кайра жаңы сүрүлмөк таң,
төбөдө күйүп турмак тогуз ак шам.

Буркандын бул белгиси болгон жерге,
аярлар учурунда барган эле.

А бирок Улуу хандын буйругунан,
аярлар Таш-Калаага кире албаган.

Эң кенже бир тууганы Улуу хандын,
Азиз хан тандаттырып жар алганын,

урматтуу Нескара дөө, уккандырсың,
убада-шерт кылганын Улуу хандын?

Шартында: ханайымдын тынчын алган,
айрылмак, жебе тийип, чымын жандан.

Чагылган чакмак ойноп, сел акканда,
аярлар батына албай шерт бузганга,

уруксат алып туруп Улуу хандан,
убакыт-саат өткөн соң араң барган.

Бойунан бошоно элек ханайымдан,
алты аяр жан соогалап араң калган.

Арадан үч ай өтүп, анан гана
төрөлгөн сүннөттөлгөн эркек бала.

Бичикке аты түшкөн ошол бала,
Көйкапта окуп жатат ушул тапта.

А бирок ал баланын аты Алмамбет,
Бичикке түшкөн эле ал «Манас» деп.

Бар болуп Улуу лама, баардык аалым,
чечмелеп сөз маанисин, анан анын

кошумча Алмамбеттин аты дешип,
кеп бүткөн ушул ойго баары бекип.

Эмнеге таянганын азыр айтам,
эгерде Нескара дөө кулак салсаң...

«Манастын» маани-жайы не билдирет,
мен аны түшүндүрүп айтуум керек.

Жараткан не жаратса – баары жандуу,
адамдын жаны болот түбөлүктүү.

Жан-досу учуп кетпей бийик көккө,
байланып жерде калат түбөлүккө.

Эл-жерин өз жанынан кымбат көрөт,
капкалап, өзүн кыйнап жүрө берет.

Мындай жан эзелтеден чанда гана,
жаралган Жер-Эненин тагдырына.

Кыямат-кайым күнү келгичекти,
капкалаар алыпейим¹ шерибизди,

биз билген илим сырын толук бойдон,
балага үйрөтүүнү чечип койгон.

Ошентип ушул тапта ал балабыз,
Көйкапта жүргөнүнөн кабардарбыз.

¹ *Алыпейим* – айкөл деген мааниде.

Ал эми азыр минтип аты жаңы,
агарып түндү жарган таң сыңары,

угупсуң Шер баласын буруттардын,
чын эле аты Манас аталаарын...

Бул демек: Көк-Теңири тигилердин,
баладай Бурканыбыз бизге берген,

керемет ырыскысын аябаптыр.
Кантебиз, колдон келбейт, түшүн баатыр...

Өрттөп ий баарыбызды, бирок андан
өзүң бил, канча экенин табар пайдаң.

А эгер кеңеш салып кеп сурасаң,
анда мен арга болоор акыл айтам...». –

Калдуу аяр сөзүн бүтүп, Нескарадан
кашкая жооп күттү тартынбастан.

Түнөрүп кирпичин да ирмебестен,
түзөлбөй бир калыпта жер тиктеген,

темирдей эрки күчтүү аскер башы,
тигиге карек кадап минтип айтты:

«Аярым, теңаталык кылганыңа,
аргасыз баш ийдирген өнөрүң да...

Сөзүңдүн тууралыгын туйумумда,
сезгемин өзүм деле сенден мурда.

Туура айттың, Чоң Кудайы өзү баштап
колдогон Пири аны келди сактап.

Өтүнөм азыр сенден, Шойбо аярым,
не билсең ал жөнүндө баарын айткын!» –

«Кетирсем пенделикти Улуу Тоодо,
Бурканым, кечире көр, кылдым тобо!» –

ушинтип Шойбо аяр күбүрөдү,
улантып өз пикирин, башын ийди:

«Сен дагы керт баш эмес – элиң үчүн
сураган талабыңа башымды ийдим...

Тайынып, тазалануу максат менен,
жап-жалгыз, Улуу Тоого барган элем.

Ошондо Көк жылдызым сыр чечишкен,
ободон нурун төгүп мындай деген:

«Жетпеген бир ирмемдик убакытка,
жерине бүлүк салар ушул тапта,

бир Шердин төрөлгөнүн сезбедиңер,
жыл эмес күндү санап күчкө кирер.

Тоодогу кереметтүү ыйык жайда,
бир адам билим берет Шер балага.

Жар болуп жаратканы, Пири колдойт,
жеткиче тилегине тоскоол болбойт.

Жок кылуу – нурдан бүткөн ал баланы,
жараным, колуңардан келбей калды...

Тең келбес ага эч ким, анан бирок,
жаралган өлбөс болуп жандууда жок.

Жарыкта жандуу аттуунун баарысы тең,
жаралат сөзсүз түрдө бир жери кем.

Дал ошол кемтик жерден алдыраарың,
дегеле туйбайсыңар, жарандарым.

Кемтиги Шер перзенттин зардан бүткөн:
Ай, жылдыз шире-нурун көктөн төккөн,

тепшиге ал ширени тосуп алып,
чайкаган киндик эне ага салып,

сол колдун оту турган ай далыга,
билбеди, шире тийбей калганына.

Жалынган учурунда бир Теңир деп,
жан эти коргошундай эрип кетет...

Жараткан тайбастыгын калыстыктан,
жараным, болот го дейм шундан туйсаң.

Болбосо, өзү коргоп сүйгөн жанды,
канакей, кемтиги жок жаратканы?

Сен уккан «бир ирмемге жетпейт – деген,
силердин жарык жерде он жылга тең...» –

Түнөргөн Көк жылдызым ушуну айтып,
түнөгүн салмак менен жай айланып,

жымындап муздак нурун төгүп мага,
жылмышып кирип кетти ак булутка.

Ааламдын сырын ачуу кечкис күнөө,
аргасыз мойунга алдым аны мен, дөө...

Акылым эң акыркы сага кошор,
аракет кылып көргүн, балким болор.

Колдосо кудуреттүү Улуу Буркан,
кармашып Шер баланы тындым кылсаң,

эл-жерди келе жаткан бүлүнүүдөн,
эреним, эсен сактап каларсың дейм...» –

ушинтип Шойбо аяр сөзүн бүтүп,
тигилди Нескарага жооп күтүп:

«Эмне кыл десең азыр Шойбо аяр,
эреңиң баардыгына турат даяр.

Аягы эмне менен бүтсө дагы,
жоопту эл алдында бир тарталы.

Акылды өзүң кошкун. Күчтү – мага
Ишенгин, мен ишенсем кандай сага.

Жеңилсем бирге артып Эр уятын,
жеңсем сен жеңиш балын бирге таткын». –

Айоосуз кол башчынын куулугуна,
акылдуу аяр ичтен баа берди да,

баш тартсын же тарпасын сунушунан,
башка жол жок экенин билип турган,

пенде эмес аалам сырын билген Шойбо,
пейилинде туура көрбөй батты ойго.

«Аттигин, урмак болду Эр кусуру», –
деп ойлоп сар-санаага батып турду.

Ал анан сырт жагынан сыр бербестен,
акырын үн чыгарып мындай деген:

«Болуптур, бар дилинден аскербашым,
күнөөсүн тарткың келсе ыйык жандын¹,

даярмын, эки дүйнө жыргалынан,
дегеле кейибестен башым тартам.

Кылымды жашап бүтүп, жети жаштын –
быйыл жай босогосун аттагамын.

Дүйнөгө түркүк болбойм ансыз деле,
сапарым арып калган курак эле.

Эгерде өзүнө оордук кылган жүктү,
кааласаң бир чал менен бөлүшүүнү,

дагы айтам, мен эч качан баш тартпаймын.
Баштагын аскериңди, мен даярмын.

Жер алыс, анан дагы жооң күчтүү,
жаш бала – Жараткандын сүйүктүүсү.

Айбаттуу арыстан жүрөк аскербашым,
өзүнө кадыр салып бар суарым:

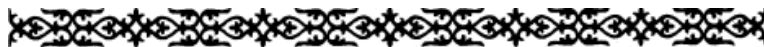
жеңилсең ушул сапар ал баладан,
жоолашпа аны менен сен эч качан!..

Турам деп убадага берсең антты,
туурасын айтам качан аттанаарды». –

Амалы куруп туруп аскербашы,
талабын Шойбо аярдын туура тапты.

Ошентип, кийинки жыл эрте жазда,
аттанмак болушту эле буруттарга...

¹ Ыйык жан – Айкөл Манас жөнүндө сөз болууда.

* * *

...Тал-Чоку... Жандан өткөн ызгаар эми,
алмашып ысык күнгө, бүт денени

туздуу тер былжыратып эзип турат.
Тынымсыз сасык жыттуу аптап урат.

Кан-ириң аралашып туздуу терге,
жагымсыз таасир берет Айкөл Шерге.

Берен Шер назар бөлбөй бирок ага,
кайрадан карек кадайт кан майданга.

Бозоруп, чаң уйулгуп жаткан тарап,
биринчи кагылышын эске салат.

Канчалык кайгы басып турса дагы,
каңгайдын Нескарасын качырганы,

эсине түшө калып, «бырс» деп алды,
эрендин жарк дей түшүп каш-кабагы.

Букадай бир мойундуу алп-дөө шердин,
буралтып койуу чаңды качкан жерин,

каректен жай сыдырды Айкөл Берен,
кан майдан бир тынымга чыкты эстен.

«Кайраным» деп эскерип хан Бакайды,
кагылыш көз алдынан жай чубады...

НЕСКАРАНЫН ЖЕҢИЛИШИ

...Ал кезде тогуз жаштын жаңы гана
аттагам астанасын ошол жайда...

Аскерин коштоп келген Кошой абам,
Алтайга баарын таштап, өзү кайткан.

Бул жакта: ногой, нойгут, аргын, найман
дагы да көп сандагы майда уруудан,

кол топтоп, аскер курап тынч жатпастан,
машыгып, согуш сырын билип калгам.

Бейгамдык коркунучтуу экенине,
баарынын көзү жетип калган эле.

Эч бири каршы болбой ошондуктан,
эп көрүп аскер ишин жактырышкан...

Апакем башкалардан артыгыраак,
аскердик ойунума көңүл бурат.

Ал мага жагар эле, бирок ичтен
апамды аскиялайм сыр бербестен:

«Келиңиз, Эштек Баатыр – Кайталанган!
Жагабы аскер иши мен алпарган?

Салыкта зарыңыздан жоокерлерге,
сарамжал мардын досу, берээрсиз ээ?

Көңүлү өз жайында сардарлардын,
билерсиз өлүмгө да тик карарын?» –

Апакем тамашамды кай бир кезде,
чын тутуп бет оттору кызарчу эле.

«Түгөнгөн каңгайлардын аярлары,
түшүрүп те түпкүргө марды-зарды,

түбүнө Эштек хандын жеттик дешкен,
түйтөйгөн мен байкушту эстешпестен.

Теңирдин калыстыгы – таятаңдын
тактысын кур калтырбас уул таптым.

Ата-энем, армандуу өткөн асылдардын,
аттарын өчүрбөгөн өзүң барсың!

Мен эмес – жалпы кыргыз элиң үчүн,
сан жеткис зар-алтыны, мал-мүлкүсүң!..

Билемин, сардарларың сыймык менен,
сезерин не байлыкка ээ экенин.

Колунда турса байлык кол жетпеген,
көр дүйнө аскериңе керек дебейм.

Кызыгып көр дүйнөгө бир кезекте,
Кыз-Көлдүн түбүнө атаң жеткен эле.

Жарыгым, жашоомдогу медер туткан,
жалынып бир өзүңдөн сурай турган,

жапжалгыз өтүнчүмдү четке какпа,
жалгандан өткүчөктү эске сакта!

Карегим, кулу болбой көр дүйнөнүн,
караламан калкыңдын камын көргүн!».» –

Уялып оруну жок тамашамдан,
унчукпай жерди тиктеп, кетип аргам,

өзүмө-өзүм ичтен ант бергемин,
эч качан мындан нары апакемдин,

көңүлүн оорутуучу сөз айтпаска,
кызыгып дүйнө-мүлккө көз артпаска.

Ичимде ушуну ойлоп, бирок не деп,
айтууга ылайыктуу табалбай кеп,

бетимден отум чыгып турганымда,
береним Бакай келип түштү арага:

«Чыйырды, арыбагын, алың кандай?
Ишине Манасыңдын жетине албай,

кубанып турган кезиң кут болсун деп,
кудайдан бар дилимден турам тилеп.

Эреним эрезеге эсен жетип,
элине кам көргөнү мына минтип,

көөдөндө көп санаадан арылтса да,
көңүлдү мүмкүн эмес тынчытууга.

Жердин да кулагы бар, ошондуктан
жетесиз бирөө-жарым арабыздан,

көралбай, Байтөрөдөй кечээки эле,
кылбасын чыккынчылык Эрениме...

Капыстан каңгайларга каңшаар кетип,
борбойун көтөртпөстөн түпкө жетип

койбосун, көралбаган кас-душман деп,
күн-түнү санаам тынбай тынчым кетет.

Мерчемдүү жер-жерлерге аскерлерден,
малчылар, данчылардын кейпин кийген,

караалды койдуралык тыным албай,
кабарды берип турсун тынчып калбай.

Ойумду Манасыма билдиргени
келгемин, Батмазуура, кеңешели...» –

акылдуу көздөрүнөн төгүп мээрим,
апама, мага карап бүттү кебин.

Өкүнүп өмүр бойу ошол күндөн,
өзүмө күнөө койуп кечирбеген,

орунсуз тамашамдын жыйынтыгы,
апамдын көңүлүнө так калтырды.

Ошондон тартып апам, аскер ойну
ойнолгон жерге такыр келбей койду...

Алтайдын аймагында баардык уруу,
атайы жыйын куруп, бүтүм кылды.

Каңгайга чектелишкен жер-жерлерге,
жашыруун караалдарды койгон эле.

Ойроттор, каңгайлардын чектерине
аймакташ эл жашаган бардык жерге,

тымызын жайгаштырган караалдардан,
түн-күнү тынымы жок кабар алган,

чынжырдай бир-бирине илинишкен,
чабарман-чапкынчылар илгиртпестен,

угулса шектүү кабар тигил учтан,
түз эле хан ордого жетип турган.

Аяндык¹ көпөс барып Чоң-Күңгөйгө,
Ай бойу соода кылып жүргөн эле.

Бир балчы бал китебин ачып жатып,
байкады ал көпөскө назар салып.

Жанына басып келип шашкалактап,
жашыруун кулагына минтип айтат:

«Жалгыздап, жан адамга кошулбастан,
жээгине дарыянын кечте барсаң,

жаңылбай айтканымды так аткарсаң,
жазылган бал китепте сырды ачам»,–

¹ *Аяндык* – шаардын аты.

шыбырап соодагерге ушуну айтып,
шашылып балчы артына кетет кайтып.

Көпөстөн айла кетип: «Не болсо да,
көрөйүн буйурганын маңдайыма», –

деп ойлоп, айласыздан кечке таяп,
дайранын жээгин бойлоп жалгыз барат.

Камышты шыбырттатып, арасынан
көпөскө кел бери деп кол жаңсаган,

балчыны көрөр замат, бир тынымга
буйдала туруп калат орунунда.

Кайрадан «бар тобокел, көрөйүн» деп,
камыштын арасына басып кирет.

Билалбай кооптонгон түрү менен,
балчыга суроо узатат мындай деген:

«Быкпырдай кайнаган эл арасынан,
пейилиңиз түшкөнүнө тобо кылам.

Кулачым анча деле кең жая элек
көпөсмүн – ушул ишти кылган эрмек.

Максатым: жер кыдырып, элди таануу,
ал элдин өскөнүнөн өрнөк алуу.

Жеринен жеңилирээк өздөштүргөн,
буйумду эл-жеримде кездешпеген,

арзанга сатып алып элге алып барам,
анымдан куру калбай пайда табам.

Жараткан күнөөлөсө ошол үчүн,
жарлыгын уга турган күнбү бүгүн?

Андан да таң калганым – кайдан жүрүп,
алгансыз мен сүйлөгөн тилди билип?».» –

Көпөстүн суроолорун укпагандай,
токулган камыш таарда олтуруп жай,

согулган кызыл талдын кабыгынан,
салмактуу китеп алды, баштыгынан.

Этиет таар үстүнө койуп аны,
эч нерсе айтпай, аяр барактады.

Бойолгон чаар түстөгү керик тыштуу,
бал китеп – барактары жыпар жыттуу,

Ааламдын терең сырын ичке каткан,
үн салат жаргак барак шыбырттаган.

Сыйкырлуу сырдын ээси – балчы дагы,
тунжурап бир кыйлага үн катпады.

Басыңкы күңүрт добуш угулганда,
баятан чочуп, сүрдөп күткөн жанга,

бастырган жүктү алгандай бирөө үстүнөн,
жеңилдей, демин тартып үшкүрүнгөн.

«Жарыгым, азан-казан эл ичинен,
Жайы бар кайрылганым эмнеликтен.

Жылдызды бешененде жанып турган,
муногу жылдыз менен салыштыргам.

Жылдызың бул жылдызга бирдей келди.
Жыйынтык чыгарууга түрткү берди.

Жер кезип көптөн бери издеп жүргөн,
жигитти тапканыма кылбайм күмөн...

Жалганда өтө сейрек аң терини,
жарыгым, алган жериң эсиндеби?

Тоголок жетим элең ошол кезде,
топ менен иш баштаган кезиң эле...

Боорукер бир ургаачы сени аяган,
бир сырдуу аң терисин тартуу кылган.

Дал ошол аң теринин арты менен,
сен ушул даражага жеткен элең...

А бирок ошол бойдон сен ал жакка,
кайрылып экинчи ирет барбадың да?..

Татым туз же болбосо бир тамчы суу,
жашоодо, эгер билсең адам куну.

Ал эми сага берген байлык кунун,
мойнуна жүк кылышат бүт тукумуң.

Урпагың карыз кылбай ошондуктан,
жүгүндөн кутултаар бир арга табам.

Берметтүү кундуз тери берген жандын,
баласын бир кырсыктан сактап калгын!

Адамдык парз-милдетиң бул айтканым,
ал азыр уккун анын каршы жагын.

Азыркы укканыңды башка жанга,
айтууга ой жүгүртүп болбо убара.

Анткени, ойгоондо эмес – уктаганда,
артыңдан аңдытаарым эске сакта.

Айтканды кыйшаюсуз түз аткарсаң,
ажалдан өзүң, элиң калат аман.

Кыпындай шек билгизсең – бейкут жаткан
элиңдин аты өчөт бул жалгандан.

Керт башың, элиң-жериң кымбат десең,
кыласың мен айтканды кыңк этпестен!..

Кесибиң эл кыдыруу болгондуктан,
колундан келерлигин биллип турам.

Таң заардан кербениңди жолго камда,
жүрүп кет шек туудурбай бир да жанга.

Бир кезде жетимдигиң көрүп, кыйбай,
эч кандай пайда көздөп, колко кылбай,

жакшылык кылган жанга түз барасың,
акыры кайтарууга кайрымжысын.

Жарыгым, эмнени айтып жатканымды,
эскерип, эсиңе азыр сала алдыңбы?

Жообунду угуп туруп – ал тарапка,
айтамын барарыңды не максатта»,–

деп айтып, балчы кескин сөзүн үзөт,
көпөстөн көзүн албай жооп күтөт...

Көзүнө соодагердин те илгерки,
күндөрү кордук көргөн элестеди.

Томолой жетим бала тирикарак,
жалданып бир көпөскө сапар алат.

Кербенчи кишилердин баарысы тең,
кенедей аяшпастан кемсинтишкен.

Башчынын досу барын алыс жакта,
баарысы барышарын шол тарапка,

«Көзгө атар мерген жигит» деп айтканын,
кулагы чалар эле жаш баланын.

Жол тартып тыным албай келишти эле,
жапжашыл бир ажайып кооз жерге.

А бирок эңсеп келген кербен башчы,
досунун өлгөндүгүн элдер айтты.

Ал эмес араздашып ханы менен,
мергендин туугандары көчүп кеткен.

Көздөгөн иши оңунда болбой калып,
көпөстүн пулу күйүп, ачууланып,

ал ишке күнөөлүүдөй, баарысынан
ачуусун чыгарды эле аябастан.

Олжосу болбогонго анча деле,
кайтуунун камын көрүп жаткан эле.

Көнүмүш адатынча туш келгени,
койгулап ал жетимди муштай берди.

Тигиге-буга чуркап жанталашып,
тушунда тургандарды билбейт ачык.

Бир кезде жону «тыз» деп ачышканда,
чыдабай катуу тийген камчы уусуна,

чыңырган баардык үнү жетишинче,
чынында, нааразы эле Көк Теңирге.

«Бүтөгөн мен болсом да жер тешигин,
боздотпой бул жалгандан алгын!» – деген

үнүнө жооп кылгандай чыркыраган,
угулган сүрдүү добуш так жанынан:

«Балага кол тийгизбе, канкор наадан!
Мындайга жазаң жокпу, о Жараткан!

Убалы жазыгы жок бечеранын,
ураарын акыры бир – эсиңе алгын!» –

Камчысы кайра жаңы шилтенбестен,
капыстан чыккан үнгө чочуп кеткен,

көздөрү чанагынан чыга жаздап,
көпөс да туруп калган аны карап.

Жетимче – кудуреттүү Көк Теңирге,
көз жашы чындап эле жеткенине,

калтырап кубангандан ыйлап турду,
кароого батына албай жүзүн бурду.

Жупжумшак кол тийгенде маңдайына,
жумулган көзүн ачып карады да,

сөөлөттүү бир аялды жашы улгайган,
көрдү эле мээрим төгүп карап турган.

Токтотуп ыйлаганын, жашын аарчып,
томсоро карек кадап, турду катып.

Колунан өткөн ысык бүт денине,
керемет жылуулукту таркатты эле.

Кадалтып каректерин жаш кылгырган,
ал аял каргылдана добуш салган:

«Карегим, келечегим караңгы деп,
кайгырып жабыкпагын, жарыгы көп

алдыда, агын суудай өмүрүң бар,
а бирок бул кордуктун тагы калаар...

Тең келбес бүт тургандар ушул жерде,
болосуң эсеп жеткис байлыкка ээ.

Ошондо ушул күндү унутпагын,
ойуңа өмүр бойу бек сактагын.

Кордолгон бечераны көргөнүңдө,
кош көңүл карап ага өтүп кетпе!

Кайырчы-мискиндерден аянбаган,
карегим, боло көргүн кайрымдуу жан». –

Ал аял сүйлөп бүтүп, ошол замат
өзгөрүп бет түспөлү, сүрдүү карап,

көпөскө ансыз деле калтаарыган,
каардуу карек кадап минтип айткан:

«Көпөсүм, аман-эсен өз элине,
баланы милдеттүүсүң жеткиргенге.

Ойлобо бул баланы жок кылам деп,
каарса нээтиң кокус – койгун эстеп,

калы бар, көрүп алгын – оң уйулда,
каласың бул баланын кусуруна.

Көрсөткөн буга чейин кордугундун,
жазыксыз жазасы үчүн, жалгыз уулун

жабыркап жүрүптүр го талма оорудан.
Жан бооруң калсын десең эгер аман,

анда сен амандыгын бул баланын,
ак нээттен өз балаңдай тилеп баргын.

Кетирип кербенинди өзүң калгын.
Ордого бул баланы ала баргын!..» –

сүрдүү аял сөзүн үзүп, артындагы
сабырлуу жаш айымга добуш салды:

«Жарыгым, хан ордодо күтүп калат,
жүрө гой, баланы азыр алып барат...» –

Узаган аялдардан көзүн албай,
унчукпай тура берген түшүнө албай,

чамынбай кербен башы жанагыдай,
унаага жүк арткан соң сүйлөгөн жай:

«Эркектей сүрү укмуш ургаачы экен.
Капырай, бул белгини эмне десем?..

Кетүүнү ушул жерден бачымыраак,
негедир эт-жүрөгүм сезип турат.

Аяндап жол тарткыла, артыңардан
жетемин асыл башым калса аман.

А кокус артыңардан барбай калсам,
аманат ар бириңе бүт табылгам...

Жараткан Көк Теңири өзү колдоп,
Жол Пири баарыңарга болсун жолдош»,–

ошентип топту узатып кербен башчы,
ордого бала менен багыт алды.

Эшиктен тоскон жигит экөөнү тең,
ээрчитип ак өргөөгө алып кирген.

Элендей босогодон аттай берип,
эки аял олтурганын кайра көрүп,

көпөстүн айла-амалы кеткен өңдүү,
унчукпай улагага тизеледи.

«Оңдонуп олтургула орун алып,
дасмалда насиптерден даам татып.

Энемдин бир ооз сөзүн угуп, анан
элиңе кайтасыңар кармалбастан»,–

жайнаган даамдарга колун жаңсай,
жаш айым сүйлөдү эле сабырлуу, жай.

Бала эмес көпөс сүрдөп, аргасыздан,
даамга кол тийгизип, бата кылган...

Улуу аял орунунан турат дагы,
кичирээк баштыкты алат куржундагы.

Жанына жаш баланын басып келет,
көгүлтүр бөз баштыкты ага берет.

Анан ал эки жибек жоолукка ороп,
экөөнө үчтөн алтын жамбы кошот.

Көргөнүн унуткандай буга чейин,
көпөскө карек кадап баштайт кебин:

«Экөөңө уйуткуну бирдей бердим.
Дилиңер таза болсо кимиңердин,

улаган байлыгынан үзүр табат,
укумдан-тукумуна мурас калат.

Акыры ач көз адам нээти кара,
ыйыктын кусуруна каларына

эскертип койгонум оң: урпагы да,
жазасын Жараткандын тартарына.

Төбөдө Теңир күбө көрүп турган.
Жер-Эне өзү күбө сөзүмдү уккан.

Кылбагын кыянаттык бул балага,
колунду тийгизбегин бөз баштыкка.

Бул баштык – боздоп жүргөн жетимченин,
көп аккан көз жашынын куну экенин,

эскертип айтып койуу парз-милдетим,
эсиңе сакта көпөс, жан тийбесин!

Жеткенде ушул бала баралына,
ачасың бөз баштыкты шондо гана.

Алганды кейитпестен ак соодала,
аны сен кемитпестен бир динарга¹,

жетимдин өз колуна толук берсең,
үзүрүн ак эмгектин көрөсүң сен...

Нээтиңер таза болсо – байлык, дөөлөт,
куйултуп төбөңөрдөн Теңир берет.

Жарыгым, муун-жүүндү бошоттурган,
мунунду тең бөлүшүп, назар бурган,

муногу апакеңе батаңды бер,
Теңирден перзент тилейт, ээрчитип кел!» . –

Кайраттуу кары аялдын карегинен,
капилет мончок-мончок жаш төгүлгөн.

Ошондо дабдыраган жетимченин,
оозуна укмуштуудай сөз киргенин,

анда эмес, кийин деле түшүнө албай,
келгенин эстеп турду көпөс ыйлай:

«Кудурет, тынчымды алып көп жыл бойу,
көтөргөн жүгүм менин ушул болчу.

Сиз кимсиз?.. Бир кездеги бала чактай,
турамын азыр дагы түшүнө албай.

¹ Динар – акчанын аталышы.

Кезиккен ошондогу эки аялды,
боорукер Перилер дейм азыр дагы.

Бул ойду мен эле эмес, кербен башчы
жалгандан узаганча көп жолу айтты.

А бирок адам дейсиз аларды Сиз.
Бйык жан, айтыңызчы, деги кимсиз?

Болсоңуз кадимки эле жөн-жай адам,
билдиңиз мунун баарын анда кайдан?

Эгерде адам болсо тигилер да,
тилегим кабыл болгон экен анда...

Ошондо кары аялдын өтүнчүнө,
оозума мындай сөздөр кирген эле:

«Жомоктой үйдө жашап, бирок Сиз да,
жүзүңүз жуулабы ачуу жашка?

Мунуңуз болбосо эгер чындап эле,
муң-зарым менин Сизге жетмек беле!

Апаке, билип турам өзүм деле,
кире албайм бала болуп ичиңизге.

А бирок жетим зары Көк Теңирге,
ишенип турам азыр жетээрине.

Эгерде тирүү жүрсөм бул жалганда,
тилээрим Көк Теңирден жалгыз гана,

зарымды уккан аруу муңдуу жанга,
бергин дейм арка-жөлөк эркек бала!

Апаке, бул тилекти тирүү жүрсөм,
күн сайын тилериме антым берем!...». –

Айткамын бул сөздөрдү ыйлап туруп,
жыгылып түктүү Жерге башымды уруп.

Билдиңиз айтпасам да, кары аялдын
баардыгы дал келгенин айткандарын.

А бирок пенде экемин, илик салып
билбедим ким экенин кайра барып.

Эгерде ушул күндө чындап эле,
жардамым керек болсо шол энеге,

кандай күн туш келсе да баш тартпастан,
талапты аткарууга тике барам!» –

өткөнү чубап өтүп карегинен,
өксүгөн көпөс шунтип айткан экен.

Ошондо кенебеген азиз балчы,
ойлонуп сөз аягын минтип айтты:

«Мына шол сен да кошо тилек кылган,
перзентти муңдуу аял төрөп алган.

Талабым: ал балага ушул тапта,
тузагын тартып жатат дөө Нескара...

Баланын аты Манас, жери Алтай,
жатпаган чыгар деймин ал деле жай.

Шонтсе да сени аяган ханайымдын,
алдында милдетинди эсиңе алгын.

Келерки жай толугу кан майданда,
кездешет уулу менен дөө Нескара.

Оозундан жел чыкпасын, бар болгону
милдетин ханайымга айтып койуу...

Жол алыс, опурталдуу, ошондуктан
даяр бол бар кырсыкка, көпөс мырзам.

Акым жок азыр сенден жашырууга,
ажалга баратасың тике гана.

Эгерде шек туудурсаң кичине эле,
тыңчы деп кармаласың баардык жерде.

Бул жактан колго түшсөң мүрт өлөсүң,
ага мен алдын-ала кам көргөмүн.

Ал эгер колго түшсөң башка жактан,
айоосуз, жан чыдагыс кыйноо тартсаң,

кай жакка, не максатта баратканың,
кармаган кишилерге болот дайын.

Каласың ханайымдын каргышына,
залалың тийет анын жалгызына.

Ошондо урат сени ант кусуру,
чабылтып, чачылтасың эл-журтуну.

Ушунун баарысынан сактай турган,
угуп кой, жасай турган жалгыз аргаң:

кай жерде колго түшпө, ошол замат,
токтоосуз бул жалгандан кеткин узап.

Ал үчүн алакандын отундагы,
жумганда аты жоктун тийген башы,

лао-гун чекитинин дал үстүнө,
кутуну, түспөлдөшкөн жүгөрүгө,

териңди тилип туруп тигип берем.
Туткунга түшүп калып, керек десең,

ирмемдик катуу ооруга чыдап туруп,
колунду бир нерсеге бекем уруп,

сындырсаң кутучаны, кыйналбастан
узайсың ошол замат бул жалгандан.

Шыргалаң муздак сууну ичкениңде,
мындан да жеңилирээк болмок эле.

Муну сен аргаң кетсе колдоносун.
Жарыгым, тилегеним – жолуң болсун!...» . –

* * *

Түн бойу күзгү нөшөр тынбай төгүп,
таңга маал катуу шамал булут сөгүп,

түнөргөн булуттарды удургутуп,
түн жакка тентек шамал айдайт улуп...

Табы айнып апакемдин көптөн бери,
талыкшып алсыроосу күчөй берди.

Кесели салмактанган бул күндөрү,
кейитип албайын деп апакемди,

табыштап аскерлерди Бакай ханга,
түнкүсүн калып калам хан сарайда...

Кырк күнчө болуп калган алдырганым,
кыл табып Кулумбайдын Кулатайын.

Жаш табып ата өнөрүн аркалаган,
жактырбайт, жооп бербейт кеп сурасаң.

Сумсайган куба жүзү сырын катып,
сездирбейт эч нерсени ачык айтып.

Устаты өнөрүнүн экендиги,
укмуштай дарыгерлик чебердиги,

уламыш сөзгө айланган эл ичинде,
уланды урматтаймын чын дилимде.

Өнөрдүн ээси экенин далилдеген,
так кыймыл – эч сезимге жеңдирбеген,

чыккыйган жаш уланды – кылым ашкан
акылман карыяга салыштырам.

Түн бойу тыным албай бир ирмемге,
дарысын алмаштырып дембе-дембе,

түйшөлүп түн кечкенин кесел менен,
түйшүгүн бир кыпынча сездирбеген,

шамдагай сергек туруп орунунан,
шыбыртсыз аяр басып сыртка чыккан.

Таңга жуук бир аз тынчып калды белем,
уйкуга кирип кеткен мемиреген,

апама шырп алдырбай, мен да акырын
артынан өйдө туруп сыртка бастым.

Өзү эле купкуу болгон ансыз дагы,
көргөндө өңдөн кеткен Кулатайды,

жүрөгүм «солк» дей түшүп, бүткүл денем
жыйрылып, жамандыктан кабар берген.

«Баатырым, Бугулуунун токойунда,
бир адам кыйналууда, нээти таза.

Тезирээк чаптырыңыз жигиттерди,
алыстан кабар алып Сизге келди...

Кеңизек, келин-кыздар тез кыймылдап,
мала, көк уйларды бүт өзүнчө саап,

кырк карыш ак казанга сүттү куйуп
жылытсын, үйдүн ичин жылуу кылып.

Тезирээк! Өтүнөмүн, тез болсо экен!
Теңир ай, кечең сездим эмнеликтен?» –

Төбөдө тирелген көк түшсө дагын,
туйулчу кенебестей бул уландын,

мынчалык шашылганы карбаластап,
жамандык болоорлугун турду ырастап.

Башканы ойлобостон ошондо мен,
бир гана апакемден тынчым кеткен.

Арадан чай кайнамча убак өтүп,
караып кеткен жанды атка өңөрүп,

ашыккан топ жигиттер келишкенде,
Кулатай карбаластап тоскон эле.

Түтүнмө-түтүн чуркап чогултулган,
тандамал уйдун сүтү жылып калган.

Тарттырып коломтодо күйгөн отту,
калтырып бир аз гана кызыл чокту,

жылаңач чечиндирип тиги адамды,
жылымык казандагы сүткө салды.

Жупжука ак кийизге салынган жан,
карматып жигиттерге төрт жагынан,

денеси күйбөсүн деп, табып өзү
сүт менен бүт денесин жууй берди.

Бир кезде ал адамдан көк буу чыгып,
денеси сүт аралаш терге жуулуп,

акырын көзүн ачып карады да,
тиктеди баарыбызды айландыра.

«Сүйлөбөй муну ичкин!» – деди табып,
тамырдан кайнатылган дары алпарып.

Аздан соң алиги адам кусуп жатты,
алсырап, кыйпадан соң көзүн ачты.

Карасы тарап бир аз жүзү агарып,
асмандай көпкөк көздөн жашы агып,

таң кала тиктей берип үйдүн ичин,
тиштенип жыйгансыды болгон күчүн.

Берметүү кундуз тери төрдө илинген,
бергендей ал адамга башкача дем,

карегин бардап ачып кайра-кайра,
кадады каректерин мен тарапка.

«Эгерде жаңылбасам, кыязы сен,
Эреним, Манассыңбы, мен издеген?

Садагам, чындап эле таанып турсам,
сөзүм бар ханайымга айта турган.

Айтууга аманатты үлгүрөйүн,
андан соң тагдырыма тобо дейин...» –

Кыбырап эриндерин алсыз гана,
кыйналып сүйлөдү эле үн чыгара.

Үшкүргөн добуш чыгып арт жагымдан,
капилет ким болду деп карай салсам,

акылын жоготчудай алдастаган
апамды көргөнүмдө, кубангандан

сүйлөөгө сөз табалбай, адатымча
көтөрүп алдым өйдө жаш балача...

«Апаке, эсенсизби? Сиз бир кезде
аяган жетимчеңиз барбы эсте?

Боорумду – тилеп алган Көк Теңирден,
кырсыктан сактаганы келген элем.

Каңгайдын Нескарасы эмки жайда,
камданып жатат кандуу кол салууга.

Калы бар оң көзүндө балчы кебин,
кастарлап, аманат деп айтып келдим...». –

Угулбай андан нары айткан сөзү,
ал адам бул жалгандан узап кетти.

Ошондо өмүрүндө Кулатайдын,
көргөмүн бир гана ирет ыйлаганын.

Көзүнөн аккан жашка ээ боло албай,
көөнүмдө калган сөзү мына мындай:

«Аттиң ай! Бир аз эрте сезгенимде,
бул адам, балким, тирүү калат беле!?

Сол колдун бармагынын ич бетинде,
сыры бар уктатуучу бир чекитче.

Мына ошол чекитчеге уу катырган
чайырлуу кутучаны тигип салган.

Баатырым, азыр мага ачык дайын,
тигиптир бул адамга ууну атайын.

Кыязы, эскертилип айтса керек,
үшүбөй, сууга түшпөй жылуу жүр деп.

Жол бойу нөшөрлөгөн жаан өтүп,
чамынган Бугулуунун суусун кечип,

куту эрип, денесине уу тараган.
Кеч туйуп, калалбадым сактап аман.

Жазмыштыр, бирок баатыр, өзүмдү-өзүм
өмүрүм өткүчөктү кечирбесмин.

Алаксып бир ооруга – экинчисин
алдастап кыйналса да сезбегеним,

антыма чыккынчылык кылганга тең,
Ак-Пирим кечирсе да өзүм кечпейм!..» –

Күнөөсү Кулатайдын эмнеде эле?
Акылым жетпейт ага азыр деле.

Жарыкта аз жашаган өмүрүндө,
кечирбей өзүн-өзү өткөн эле.

Алиге чечилбеген бир табышмак:
апакем ооруп жаткан ай алдастап,

билинбей изи дагы ошол оору,
төшөктөн турган бойдон каксыз болду.

* * *

Кеч күздө кабар угуп, ал кыш бойу,
каңгайдан коргонуунун камы болду.

Калың журт түгөл бойдон жаз алдында
көчүшмөк Тогуз-Булак, Жылгындууга.

Кантууда – хан ордого атам менен,
каптырдык жоокерлерди жашы өткөн.

Каңгайдын жолун тороп тосмок болгон,
камдалды калың аскер күчкө толгон.

Жылдагы элдүү жерлер ээн калып,
жайгашты жалаң аскер орун алып.

Эл-Журттан аз да болсо тынып санаа,
эрендер даяр турду кан майданга.

Орукта он чакты сан¹ жоокер калды,
майданга жыйырма бир сан² аскер барды.

Ойрот-Бел, Орук-Талаа ортосунда,
күн-түнү машыктырдык даярдана...

Алдандын ашуусунун түбүндөгү,
Агырчы деп аталган биздин жерди,

каңгайлар ээлик кылып алгандыгын,
карылар кеп салганын көп уккамын.

Мына ошол Агырчыга билинбестен,
Акбала деген жигит күздө кеткен.

Жай алды Акбаланын өзү келди,
көргөнүн төкпөй-чачпай айтып берди,

кеч күздө ашып келип маңгыйлардын
аскери Агырчыда кыштаганын.

Кар кетип ачылганда Алдан бели,
каңгайдын толгон экен аскерлери.

Аларды кан майданга баштап келген,
атактуу аскербашы – дөөсү экен.

Коштоптур чоң жүрүшкө Нескараны,
кадимки Кары Хандын Улуу аяры...

«Жакында жөнөгөнү жатканына,
жаңылбайм, көзүм чындап жетти ага.

¹ Он чакты сан – он миң.

² Жыйырма бир сан – жыйырма бир миң.

Кабарды өзүм гана жеткирүүнү,
эп көрүп, тынбай жүрдүм күнү-түнү.

Дагы бир себеби бар келгенимдин,
кыпындай жалганы жок көргөнүмдүн.

Бул жакка аттанаардан үч күн мурда,
чытырман чер бадалдуу суу бойунда,

күүгүмдө кездешүүгө келдим эле,
кангайдан кабар берчү жигиттерге.

Ал жактык мергендердей кийим кийип,
ар бири жаа-жебесин жонго илип,

салаалап кокту-колот, өндүр менен,
чогулуп жатышты эле улам бирден.

Бир кезде, түшүнбөймүн, эмнеликтен,
бадалдын түпкүрүнө баскым келген.

Эч кимге ал ойумду билдирбедим,
бадалдан жалгыз аяк жолду көрдүм.

Белгисиз күч жетелеп жаткан өңдүү,
кайдадыр бачым жетип баргым келди.

Токойдун чыгыш жаккы тарабында,
жеткемин шылдырттаган мөл булакка.

Бергендей токтогун деп бирөө буйрук,
басалбай андан нары калдым туруп.

«Шумдук ай, бул тарапка не келдим?» – деп
ой жоруп турганымда сууну тиктеп,

капыстан чыккан үнгө көңүл бөлдүм,
шашыла келе жаткан чалды көрдүм.

Сезилип мени аңдыган душман өңдүү,
жебени тартаарымда: «Токто!» – деди.

«Жазыксыз бир да жанга жаа сунбагын,
чочубай мерген жигит, сөз тыңдагын!

Жаш жигит, убакыт тар, ошондуктан
сөзүм бар жалгыз сага айта турган.

Эч кандай суроо бербей мени уккун,
унутпай көңүлүңө бекем туткун.

Жарыгым, сага берер да бир кеңеш,
мен – киммин, аны билүү зарыл эмес.

А сенин ким экениң мага дайын,
андыктан бир өзүңө бар айтарым...

Жаралган ар пенденин жылдызы бар,
жалгандан узаганда жаны барар.

Жар салып Жер-Энеге түшкөн кезде,
жылдызы Ай толгонго тушташ келсе,

анан да калган болсо таң агарып,
астынан тоссо эгер куш үн салып,

оронот касиеттүү аппак нурга,
орун жок түк каралык андай жанга.

Алпейим, айкөл эрен, жазы маңдай,
жан болот дили таза аппак таңдай.

Туш келсе эгер Айдын караңгысы,
төрөлөт бул мүнөздүн дал каршысы.

Эгедер эркке, күчкө, акылга да,
эгерим агарбаган дили кара.

Ушундай эки адамдын камын көргөн,
жарыгым, пенделербиз экөөбүз тең...

Жылдызы – айбанаттын шаасы Арстан,
таң нуру төгүлгөндө көзүн жарган,

жадырап тийген Күндөй, тандабастан
жалпыга бирдей текши нурун чачкан,

Ата-Журт ар-намысын ыйык туткан,
артыкча жаралган Шер адамдардан,

ал сенин Айкөл Шериң – кызмат кылган,
чабуудан аянбайсың жаның курман...

* * *

«Айбаттуу арстандай Айкөл Шерге,
тең келер эрдигине жок пендеде.

Кемтиги – денесинде талуу жери,–
жүрөгү, мээси, жана каректери.

Артыкча аруу, таза Айкөл Эрен.
Аттигин! Ажалы шол айкөлдүктөн!..

Жараткан мындай деген сөздү айтканын,
жарыгым, бардыр деймин мурда укканың:

«Тиленсең пендем чындап – кабыл этем,
сактансаң – бар кырсыктан сактап өтөм...»

Максатым сени менен кездешүүдө,
бул сөздү айттырмакмын Айкөлүңө:

Төрөлгөн Ай караңгы мезгилинде,
букадай тоң мойундуу Нескара дөө,

«Букачар» топ жылдызы камын көргөн,
кайрат-күч, топтоп-жыйып курал күчүн,

чапканы жолго чыкты колун баштап.
Чыккынчы деп ойлобо элиме жат.

Ээсине Эгиз-Көлдүн берген анттан,
тая албай ушул сөздү айтып жатам.

Жарыгым, душманынын талуу жери
желкеде – Да-Чжуй деген чекитчени,

найзанын учун түздөп тийгизсе эле,
алп дөөнүн ажалы чын жетээрине.

Нойубайт бөлөк жери эч нерсеге,
өлүмү Нескаранын ошол жерде...

Жарыгым, токтолбостон кайт элиңе,
жеткиргин укканыңды Айкөлүңө!». –

Кары адам бул сөздөрдү бачым айтып,
өзү да токтолбостон кеткен кайтып.

Мен дагы тыным албай жолго чыккам,
Баатырым, аманатты айтып турам...» –

Акбала сөзүн бүтүп, бирок дале
кандайдыр күмөнсүрөп турган эле.

Агылган көөдөнүнөн Нуршооладан,
айтпаган күмөндүү ойун даана окугам:

«Айттырган аманат сөз алиги адам,
чын эле жан болдубу ак санаган?

Же балким жат душмандын торун жайган,
жеткирип келдим бекен байкабастан?

Кабарды алып келип түпкө жеткен,
калкымдын убалына калбас бекем?...» –

чагылган түмөн-түркүн ойуна мен,
так кесе тынчтандырып мындай дегем:

«Кабатыр болбо бекер, ал адамдын,
билемин өмүрүндө калп айтпасын.

Пендеге баш ийбестен, жалгыз гана
баш ийип кулдук урат Жаратканга...» –

Айттырган ушул сөздү мени ошондо,
а балким, Көк Теңирим өзүң болбо?..

Ошентип шол ирмемден баарыбыз тең,
күзөтүп душман жолун кезек менен,

мейли күн, мейли түндөп келсин каңгай,
мекенди коргоп турдук биз шайма-шай...

Акбала келген күндөн өтпөй апта,
астыңкы душман колу Уулуу-Чатка,

өргүмөк болушту деп кабар берген,
жигиттер Уулуу-Чатты күзөтүшкөн.

Теңирдин буйругу бейм ошондо да,
болбосо, өргүшмөкпү Уулуу-Чатка?

Бодонун уусуна мол кенен чатты,
эл конбой Уулуу-Чат деп аташканы,

белгисиз болгондуктан каңгайларга,
бир чети узак жолдо чарчаганга,

көйкөлгөн тулаң чөптүү, оттуу жерге,
күтмөккө арттагылар келишкенче,

көк жибек кол чатырын тиккиле деп,
колуна Нескара дөө буйрук берет.

Табы айнып кол артында калып калган,
алыстап кете албады Улуу Аярдан...

Жаңы эле азыктантып чакан колду,
жоокерлер жай алышып жатмак болду.

Аңгыча чыккан үнгө коогалаңдуу,
аскерлер айттырбастан жапырт турду.

«Алдаяр Аскербашы, көз кашайды,
ичи көөп Шүдүңгүттүн – өлүп калды!

Жылкылар боортоктоп жер чапчылап
жыгылып, чекесинен өлүп жатат.

Буркандын аянына тан берели,
тил алгын Аскербашы, чегинели». –

Корккондон калтыраган улоо башчы,
кошуунду дүрбөттүрүп бүлүк салды.

Ажалы жалгыз мүйүз Шүдүңгүттүн,
алгандай Нескаранын жарым күчүн,

айтууга бир ооз буйрук алы келбей,
алсырап көпкө олтурду жер чеңгелдей.

Кыйлада эс токтотуп, анан гана
колуна буйрук берди ачуулана:

«Аттигин! Ашуусу чер Ойрот-Белге
артыкбаш күч жумшабай... Өткүм келди ээ!..

Ал азыр өкүнгөндөн табар пайда
дегеле болбогон соң, бир гана арга,

жарактуу улоо калса, жыйналгыла,
жоокерлер, Ойрот-Белге жол салгыла!» –

кошуунга буйрук берип Нескара дөө,
кол баштап сапар алды астыга жөө.

Жер уусун жакшы билип жол баштаган,
жоокердин башын гана чаап салган.

Жазыгы анча деле жок болчу анын,
билбесе не кылмакчы уунун жайын.

Ачууга алдырганын Аскербашы,
азаптуу жол басканда мойнуна алды...

Чытырман чер токойлуу бел түбүнө,
келишти душман колу таң сүрүлө.

Күч топтоп алыш үчүн азыктанып,
күтүшмөк болду артын тыным алып.

Иш жөнүн акылга өкчөп мындан наркы,
ирмебей каректерин Аскербашы,

тунжурап үн катпастан адатынча,
түктүйөт жөргөмүшчө желе тарта.

Тыптыйпыл чаба турган буруттарды,
түмөндүү айла-амалын түзүп жатты.

Арттагы кол топтолуп келген кезде,
алды жак чыгып калган Ойрот-Белге.

Камышын каман түрткөн жерге окшоп,
чытырман чер токойду балта-чоттоп,

каңгайдын түмөн колу каптаганда,
калың чер талкаланып болду талаа.

Жыбырап жер жайнаган кумурскадай,
жылмалап Ойрот-Белден бери карай,

тоскоолду тоготпогон селдей каптап,
түзөлтүп ой-чуңкурду келе жатат.

Күчүктөй чаңкылдаган добуштары,
келтирип итиркейди, кулак жарды.

Куралсыз миндеген кол жөө, астыда,
куралдуу аскерине жол салууда.

Киши эмес шагыл жылып келаткандай,
каз-катар каптаган жоо ирет бузбай,

аскердик тартипти бек сактаганын,
анда мен ак дилимден баалагамын...

Биз дагы карап турбай буктурмада,
ат койдук жоонун алдын каршы ала.

Алардын астын тозуп «айгайлаган»,
аскерди күтпөгөнү ачык – Айдан.

Бир кезде кырк урууну бытыраган,
биригип баш көтөрдү кайра баштан,

катыгын катылганга берип жатат,
деген сөз кетсе дагы элге тарап,

арбын деп чын сөзүнөн апыртмасы,
азуусун Айга жанган Аскербашы,

күчүнө, акылына, түмөн колго
ишенип, жеңемин деп чыккан жолго,

текебер Аскербашы кырдуусунган,
тебелеп конушумду – койду таман.

Кыраандай жоокерлерим кыргын кылды.
Күтүүсүз камчы тийип, шагы сынды.

Душмандын акыл-эсин жыйдырбастан,
сан-миң кол түмөн колго сокку урган.

Жанагы ирет менен келе жаткан,
каңгайлар чар учкандай бытыраган.

Өлүмгө тике карап «ай-гай» салып,
өрөөнгө өлүк толуп, кан-жин агып,

беттешип бир чекитте күн менен түн,
баткандай болду канга дүйнө бүтүн.

Жапжашыл түскө оронгон ойдун-талаа,
тос чыгып жуурулушту кызыл канга.

Ой-чуңкур тегизделип өлүк толду,
өзгөрүп – өзүнчө бир дөңсөө болду...

Ошондо – чаң-тополоң арасында,
баягы түрк уулундай, каңгайлар да,

кай жакка бет албайын – баардык жерде,
кыйрашып жан берүүдө өздөрү эле.

Ага анча маани бербей адегенде,
кубандым түмөн колум теңелгенге.

Качышкан каңгайларга назар бөлдүм,
ошондо кереметти даана көрдүм:

төгүлүп Ош-Пиримдин көгүш нуру,
калкалап айланамды жанып туру;

астымда мардын шаасы уусун бүрккөн,
ак жолборс атырылат күркүрөгөн;

какканда шуулдаган канаттары,
шаңшыган төбөмдөгү Акшумкарды,

жел айдап жебелерди душман тарткан,
жеткирбей өздөрүнө тийип жаткан;

колумда ач албарсым алтымыш кез,
узарып шилтенүүдө өзү эле тез.

Жетпеген көз ирмемче убакытта,
жоомдун алтымышы суналууда...

О Теңир... Кудуреттүү ЫЙЫК ЖЕРИМ!
Коргогон жат душмандан – күчүң сенин.

Ата-Журт күчүмө-күч кошконун мен,
а кезде туйа албапмын, аттиң десең!

Душмандын саны арбын болгон менен,
дем берип күчүбүздү теңештирген,

Ата-Журт, өз элимдин деми экенин,
анда эмес, кийин деле билбептирмин!..

Алсырап душман колу, шайы кетти,
ак туусун элчиликтин желбиретти.

Кеп-сөзгө келелик деп белги берип,
кептелди бел түбүнө колду имерип.

Намысын бекем кармап көкөлөгөн,
Нескара сөз айттырды мындай деген:

«Кыргынга учуратпай аскерлерди,
Кырааны чыксын жалгыз, беттешели!» –

Жекеме-жеке деген чакырыкка,
мен дагы макул элем ошол тапта.

Ансыз да Теңир берип өз жазасын,
ажырап Шүдүңгүттөн жөө калганын,

демөөрү бийик Эрдин жаасы сынып,
туура эмес – тургансышым таба кылып.

Жөө чыкса Нескара дөө, анда мен да,
ант берем Аккулага аттанбаска.

Жазылган маңдайларга тагдыр-буйрук,
ажалды кимибизге турса буйруп,

аны биз аттап өтүп кете албайбыз,
а демек, ага-мага бирдей намыс.

Урулуп доолбастар – эрөөл талаа,
ушу азыр бирөөбүздүн каныбызга

жүзүн жууп, денебизди бооруна алат.
Жашоону буйурганы аман калат...

Түпөктүү Култегиндин сыр найзасын,
тизелеп таазим кылып колума алдым.

Жалынып – жар болгун деп Көк Теңирге,
жашоомдо биринчи ирет чыктым жеке...

Дайыма ала жүрчү Таш Бурканга
тайынып Нескара дөө өз салтында,

төбөсү турган сымал көктү тиреп,
басканда салмагынан жер титиреп,

түбүнөн, ойноп жулуп, чоң теректи,
тим эле сез кылгандай туйум берди.

Майдандын тиги учунан мени карай,
менсине сыр көргөзүп мелтиреп жай,

колунун учу менен койдой ташты
корголдой топташ ойноп келе жатты.

Ага мен дегеле бир жүрөксүбөй,
астынан утурладым күлүмсүрөй.

Баш ийип тагдыр-буйрук дегенине,
болор иш бир өзүндөн деп Теңирге,

болсо эгер ажал деген – ушул Алп Дөө,
барайын дедим тике так өзүнө.

Таш ойноп теңине албай мелтиреген,
Нескара чочугандай бир нерседен,

көздөрү чанагынан бери чыгып,
колунда ташы менен калды уруп.

«Эрөөлдүк эрежени бузбагын!» деп,
Эренди эки тарап бирдей тилдеп,

ызы-чуу сөздү укпай, колум созуп,
ыргыткан койдой ташын алдым тосуп.

Урунган сол колума ошол ташты,
таштасам көрүнбөстөн жерге батты.

Калтаарып Нескара дөө кайра дагы,
кармаган карагайдай сом найзаны,

камданып айдалыма түздөп сунду,
капыстан чыккан үнгө жалт бурулду.

Тоңмойун болгондуктан, тулку менен
толгонуп арт жагына карай берген.

«Катыгүн! Кокуй Манас! Манастаган»,–
Хан Бакай кыйкырууда билбейм кайдан.

Ошондо бир жагымдуу туйум турду,
баягы Акбаланын үнү угулду:

«Желкеде Да-Чжуй деген чекитчеге
ургунуң сыр найзаны!» – дегенинде,

сезбестен эмне кылып жатканымды,
сунгамын далдап туруп сыр найзамы.

Желкеде чуңкурчасын жыра сайдым,
тепчиген сыр найзамды булкуп алдым.

Бууранын булчуңундай май териси,
суурулган найза учунда кошо келди.

Алп дөөнүн атырылып кызыл каны,
арынан кымбат экен кара жаны,

тебелеп аскерлерин качып барат,
карабай арт жагына шашып барат.

Тепселген адам эмес таштар дагы,
бырыксып упуранып кумга айланды.

Апп дөөсү акыл-эстен айрылгандай,
алактап арка жагын бир карабай,

бет алды желдей сызып келген жагын,
унутуп аскеринин кырылганын...

...Тал-Чоку... Баягы эле күйгөн майдан...
Айкөл-Шер шол майдандан көз албаган.

Алтайда – «Дөө-Майданда» көрүнүшкө,
азыркы ал-абалы тетирисинче...

КОШОЙДУН КАБАРЫ

Анда ал оттой жанган бала чагы,
алпештеп эл-жеринин куму дагы,

ооматы кеткен алпты жөө качырып,
кыргындан калган колун бел ашырып,

жерине – маскаралап шылдың кылбай,
жеңилген кас душманын узаткан жай.

О Теңир! Анда жеңсе, азыр минтип,
алсырайт Эрендери четтен кемип.

Канчасы кыраандардын аман калат?..
Калчадан алган жарат зилдеп барат.

Жат жердин топурагы жатка тартып,
калабы кайран баштар чаңга батып.

«Болоорду болжоп болбойт. Жалгыз гана,
билемин не кыларды ушул тапта.

Жоомдон качып көргөн жан эмесмин,
жазданам топурагын душман элдин!

Жеңемби, жеңилемби – ар-намысым,
артымда урпактарга таза калсын!..»

Алгачкы беттешкен жоом жеңилгенде,
аны мен аяганым али эсимде.

Санааркап Улуу Аярдын тагдырына,
жибергем Акбаланы Ачыргыга.

Сездентер сезимимди – эскергенде,
кабарды Акбаладан уктум эле.

Аягы дал ошондой бүтөрүнө,
Аярдын көзү небак жеткенине,

аны мен – ар-намысы бийик жандын,
алдында жылдызы өчкөн Нескаранын,

ал өзүн күнөөлүүдөй сезгендиктен,
абийири ал сезимди кечиребестен,

азис жан сары ооруга чалдыкканын,
Акбала айткан сөздөн баамдадым.

Түрүлгөн Нескаранын түмөн колу,
жеңилип сан-миң колдон шылдың болду.

Абыдан катуу кейип ошол ишке,
ал өзүн түз күнөөкөр сезген эле.

Эмнеси болсо дагы, кеселинен
жөнүкпөй аалам салып кеткен экен.

«Урматтуу Аскербашым, тагдыр-буйрук,
жазыптыр маңдайларга шуну буйруп.

Жалгандан кетер кезим чукул калды,
сөзүмдү макул көрүп, кулак салчы?

Сөөгүмдү мен жалгандан узаган соң,
каптырып ушул жерге кеткениң оң.

Анткени, карарган жүз эл алдына
барганда агарбасын билесиң да.

Шерттешип, жеңилүүнүн уусун бирге,
экөөбүз тең таталык дедик эле.

Жасалган жалаң элдик жек көрүүдөн,
туруштук бере албадым ал ууга мен.

Сен аны тоготпойсуң: күчүң, жашың
көтөрөт мындайлардын дагы канчасын.

А бирок эсиңе алып анттан тайба,
Манаска сен экинчи каршы барба!

Бул ызаң унутулат. Тил албасаң,
каласың мындан дагы күнгө жаман.

Жалганда эң акыркы тилегеним,
жай алса мен каалаган жерден деним.

Жийделүү токойунда – Ак-Булактын
жанында киши бойу кызыл таштын,

жайым бар даярдалган, мүмкүн болсо,
жашырып кетсең экен сен ошого!...» –

Аярдын өтүнүчүн эң акыркы,
айткандай аткарыптыр Аскербашы...

Каныма жат – душман деп эсептеген,
каңгайдын Улуу Аяры эмнеликтен,

акыркы дем тартканча ойлоп мени,
табышмак бойдон калды кам көргөнү.

Жүздөшпөй бир да жолу бул жалганда,
жан үрөп, жакын сезген атамдан да,

арбагың Улуу Адам, ушул тапта,
айтууда калыстыкты ким тарапка?..». –

* * *

Каны жат, дили нээттеш Улуу Аярга,
Айкөл Шер кандаш боорун салыштыра,

көңүлүн бир туугандан муздаттырган,
алгачкы ачуу сөздү эстеп турган...

Жеңилген түмөн колу Нескаранын,
жер-жерге желдей учуп тараганын,

чабам деп чымчым элди опурулган,
чыккандай болду деми – далай душман.

Жазатын тапса дагы сан-миң эрен,
жалпы журт чачырабай аман деген,

калайык-калктын көөнү бир аз тынып,
арадан өткөн эле жылдар жылып...

Шол жылы жашым толуп он экиге,
жигиттик толук курак келген эле.

Саналуу айлардан соң – кыш чилдеде,
ал жашка Абыкем да чыкмак эле.

Болбурап эч нерседен капарсыздай,
жүрсө аны сезер элем жаш баладай.

Биз эмес бой көтөрүп жамы журт да,
кулачын керип калган туш-тарапка...

Качышкан Нескаранын колу менен,
кетиптир бүт каңгайлар жерди ээлеген.

Бошогон ал жерлерге кайра барып,
калышкан айрым уруу байыр алып.

«Эгерде Манас Баатыр болбогондо,
каяктан Ата-Конуш тиймек колго!

Хандыктар – ар уруудан турбай эми,
Манасты хан көтөрүп баш ийели.

Ар уруу өз хандыгын сактап калсын,
а бирок баарыбызды Ал башкарсын»,–

ушундай талап койуп туш-тараптан,
хандары ар уруунун келип жаткан.

Жүйөөлү кеп болду деп атам дагы,
талабын калайыктын туура тапты.

Кантууда – хан ордону Чоң ордо деп,
атоону баардык уруу көрүштү эп.

Жайлоого хан тукумун көчүрбөстөн,
жамы журт хан көтөрүү камын көргөн.

Ошондо дене бойум ичиркенткен,
уккамын ачуу сөздү Абыкемден...

Чыдабай жай чилденин аптабына,
чайынып Балыктынын шапатына,

денемди талыкшыткан чарчоом тарап,
көбүктүү айлампаны тургам карап.

Келгенин Абыкенин байкабапмын,
кылчайгам жайынча эле карап артым,

көргөндө, Абыкенин болбураган
башынан адатымча жай сыласам,

эркелеп мурдагыдай кубанбастан,
жыйрыла өтө салкын добуш салган:

«Абаке, айырмабыз бир аз гана,
а сен мени дайыма эле жаш балача,

төбөмдөн төмөн басып, мурдум чертип,
туямын, турганыңды кемсинткенсип.

Чын дечи, ай болсо да улуу экениң,
анан да баласымын кичүү эненин.

Атам да, сен да бизди кемсинткениң,
акыркы айларда аны даана сездим.

Антпесе бул жердеги алтын такка,
атабыз олтургуздук мени гана.

Ордого киндик каным тамган күндөн,
орунсуз жер кыдырып тентибегем.

Төрөлгөм түпкү атамдын конушунда,
таятам жер ообаган башка жакка.

Андыктан ата-конуш мага гана,
ак дилден арналаарын танбайсыз да?

Ал тиги таятаңдын аманаты,
арналган сага деген алтын такты,

Алайда тургандыгын уккан элем,
абаке, аны дагы танбассың дейм?

Эл сени Айкөл дешет, чын болсо анда,
эмне үчүн ээ болгуң бар эки такка?

Эгерде ырас болсо Айкөлдүгүн,
эмесе айтканымды туура көргүн!

Алтайды толук бойдон мага бергин,
атамдын ордун басып мен бийлеймин!

Алайга кеткениң оң бачымыраак,
ал жерде алтын тагың күтүп турат!..» . –

Өз сөзү экенине Абыкенин,
анда эмес, азыр деле ишенбеймин.

Ал кезде укканыма таңым артып,
айтууга сөз табалбай тургам катып.

«Чын эле ушул сөздү айтып жаткан,
береги боордошумбу болбураган?..» –

деп ойлоп турпатына назар бөлгөм,
кетүүгө кам урганын даана көргөм.

Бул сөздү башка бирөө айттырганын,
жалтанган көздөрүнөн байкагамын...

Бексултан – Абыкенин таятасын,
билчүмүн «Чаян-хан» деп аташарын.

Неликтен экендигин Акбалта абам,
кээрдүү какшыгынан далай уккам.

Чагымчыл, заар тилдүү мүнөзү анын,
кечирбес кекчилдиги, төккөн каарын,

кокустан кыйыгына калган жандын,
кеп кылган акыр бир күн мерт табарын,

ушундан улам «Чаян» атыкканын,
улуулар кеп кылганын көп уккамын.

Кур намыс, бийлик үчүн ошол адам,
куйтулук кылгандыгын баамдагам.

Билдирген ким бирөөнүн тукуруусун,
бооруна эмне дешти ойлоп турдум.

Ачууга алдырам го – хандыгынан
атама айтпай туруп башым тартсам.

Бел туткан, медрес туткан атама да,
калбайын калайыктын кусуруна.

Жайынча түшүндүрүп, таарынтпастан,
жашырбай уккан сөздү баарына айтам.

Журт уксун кесир кылбай жатканымды,
билдирем хандыктан баш тартканымды.

Ошентсем – жашы өтүп карып калган,
ортодо байкуш атам кыйналбастан,

биригип жаңы гана баш көтөргөн,
бир боор эл биримдикте калар бекен?.

Антпесем, төркүндөрү кичүү энемдин,
ажырым салаарына ишенемин.

Оорутуп көңүлүмдү, ич муздаткан,
орунсуз жоругуна таарынбастан,

Абыкем эп көрбөсө эркелөөнү,
айтууга макул болдум так кебими:

«Абыке, байкоос албай эр жеткениң,
боорум деп кичүүсүнтүп эркелеттим.

Андабай энөөлүктү кетирипмин,
аны сен ойуңа албай кечиргиниң?

Айтуунун ачуу сөздү кажети жок,
ал билсең – как жүрөккө кадалган ок.

Алтын так, бийлик деген эгер билсең,
ал сенин көлөкөңө келбестир тең.

Жалганда бир тууганга теңдеш жогун,
жадыңа бекем сактап жүргүн, боорум...

Жайынча түшүндүрүп калайыкка,
жан боорум, олтургунуң ошол такка.

Ал эми мага деген байлык, бийлик
анчалык зарыл эмес, жүргүн билип!». –

Үндөбөй Абыкеге жер тиктеген,
ушинтип, белги бердим «жүрү» деген.

Бет алып хан ордону шаша бастым,
бүтүмүм элге келди бачым айткым.

Жакындай берип аппак хан өргөөгө,
жагымдуу тааныш үндү эшиткенде,

жүрөгүм чыгуучудай көөдөнүмдөн,
жүгүрүп жаш баладай шашып киргем.

Ош-Пирде адеп эле көргөн кезден,
окшошпой бир да жанга ыйык сезгем.

Адамдан бир өзгөчө жаралган жан,
алп мүчө, аян сырлуу Кошой абам,

жаш чая каректерин, кучак жайды.
Жаныма кымбат жыты мурун жарды.

Аптыгып, сүйлөшүүгө жетпей чама,
алкымдан бек жытташып шоркурата,

кыйла убак өткөндөн соң, анан араң,
кылгырып көздөн жашым, сөз баштагам:

«Ак мөңгү аска-зоодой арка туткан,
арыбай жүрөсүзбү асыл абам!

Жалпы журт, жаш-карысы кырсыктан тыш,
жар болуп Көк Теңири жатабы тынч?

Журтумдун уйуткусу – Көкө абам,
жүрөбү эл ичинде эсен-аман?

Жамгырчы – жалгыз тагам медер туткан,
Жеримди баспасын деп касташ душман,

жердеген жердин чеги – Үч-Турпанды,
абаке, ал кишиден кабар барбы?

Жердеген түпкү атабыз – түпкүлүктүү,
жериме кусалыгым өтө күчтүү!

Чаалыгып келгениңиз эске албастан,
чаржайыт үстү-үстүнө суроо салган,

аңдабас Манасыңды алабарман,
абаке, кечириңиз ойго албастан?...» –

Ойлоно олтурган соң Кошой абам,
олуттуу адатынча сөз баштаган:

«Эр жетип, элге тарап атак-даңкың,
эсиңе ал эл-журтундун кубанганын.

Кармаган туубуз деп колубузда,
калайык бир өзүңдү тутат арка.

Кадырлуу Көкөтөй Эр баш болушкан,
Кырааным, эл-жеринден дубай салам!

Ылайык – элдин ичи тынч деп айтсам,
ырасы – жердин көбүн каңгай баскан.

Анжыян, Кокон менен Маргалаңды,
анан да бир топ эле майда шаарды,

каңгайлар өз үйүндөй баса олтурган,
калкыңа кадимкидей бийлик кылган.

Соодага калкаланып, адегенде
сездирбей түп максатын келишти эле.

Сыйдырып алышкан соң көчүктөрүн,
сазайын беришүүдө жердик элдин...

Өздөрү-өздөрүнө бек болушкан,
өкүнүп ушул күндө Санжы тагаң,

карааның көздөн учуп жүргөн кези,
келүүгө мени менен жетпеди эрки.

Алайлык туугандарың – баягыдан
арылап, тынчыраак деп тоо таянган.

Чеби бар катагандан саал сездеп,
Чаң-Чуңдар¹ өтүшүүдө бизден четтеп.

Анжыян, Кокондуктун бир далайы,
аркалап Ат-Башыга көчүп барды.

Жамгырчы төрт-беш сандай эли менен,
жоолашса каңгайларга келмекпи тең?

Ошентип тагаң дагы сыр бербестен,
өзүңдөн жардам күтөт тынып ичтен.

Элиң бар – ээси жоктук кылып атат,
ээсизди ээлеймин деп душман басат.

Ууздун уйуткулуу алтын тагы,
укумдан-тукум улап келатканы,

жашыруун эмес – элдин баары билет.
Жолборсум, журтуң – тагың сени күтөт!

¹ Чаң-Чуң – Ууз хандын урпактарына душман болгон эл.

Аңызың элге тарап, өзүң барбай,
«Алтайда качып жүрөт» дешет каңгай.

Ар кандай сөзгө өзөк болбосун деп,
Алгырым, абаң минтип келди издеп.

Бул жакта ага-тууган туура тапса,
береним,– Жакып-Ханым берсе бата,

күттүрбөй, кыраан Шерим, түпкү атаңдын,
күн жетти, ээлей турган алтын тагын.

Айкөлүм, акылдашып элиң менен,
абаңа көп күттүрбөй жооп берсең?» –

ушинтип сөзүн бүтүп Кошой абам,
үндөбөй адатынча тымып калган.

Үстүмдө оор жүктү Абыке арткан,
үлгүрүп Алп абакем алып салган.

Ордого ызам менен келген бойдон,
ортого болгон сөздү айтып койсом,

канчалык жашырсам да, бирок ичте
капамды элим туйуп калмак эле.

Хандыктын уйуткусу – бул үй-бүлө.
Кичине уйуткудан шек кетсе эле,

эгерде элди сүт деп эсептесек,
ээ бербей чекесинен ирип кетет.

Уу сөзү Абыкенин – карындагы,
чириткен кумалакка окшоп калды.

Алп абам мына ошол кумалакты,
ачтырбай жан кишиге алып салды.

Жанагы Балыктыда бүтүмүмдүн,
жар кылмак болдум эми башка түрүн.

Атама, Алп абама, андан бери,
аларга учурашып келгендерди,

сыдырып карегимден өткөрдүм да,
сөзүмдү багыштадым түз атама:

«Атаке, Кошой абам айткан кепке,
айтайын өз ойумду, туура келсе?

Бул жерде олтурушкан хан абалар,
баарысы калыс кебин өздөрү айтаар.

Атайы ат арытып алыс жактан,
астыдан өтүп келсе Кошой абам,

болом деп алакандай Алтайга хан,
болбостур түпкү журттан башым тартсам.

Алтайда качып жатат дедирбестен,
атанын конушуна жол тартсам дейм.

Жазатын тапкан кезде Чыйырды абам,
жигиттер чогулуптур кырк уруудан.

Кадимки хан жигити – сардарлардан,
кырк жигит айырмалуу кырк бир тууган.

Кабылса кандай күнгө кыйышпастан,
кырк жигит бир-бири үчүн жанын кыйган.

Атаке, ошолордун жолун улап,
алгамын кырк уруудан жигит курап.

Кыркына башчы кылгам Кыргылчалды.
Кырк жигит сардар эмес – ЧОРО аталды.

Мына ошол кырк чоромдон башкаларын,
ээрчитем өзү гана каалаганын.

Ажолук кылабыз деп келген каңгай,
артына кылчайуга алы калбай,

качкыдай бүлүк салып кубаласак,
калкыма кырдуусунган каңгай, калмак,

жеримди жердегени мындай турсун,
төлөтөм кербенине жолдугу үчүн!

Кыйырсыз мекендеген бир кездеги,
кыркуузга тийешелүү баардык жерди,

кыдырып, эл кадырын сураар убак,
келгенин Кошой абам айтып турат...

Элимдин чачылганын жыйнасын деп,
Эгемден кылыпсыңар баарың тилек.

Үзүлгөн үмүттөрдү улай турган,
чачылган эл-журтумду курай турган,

убакыт жеткендигин көрүп турам.
Улуулар, ушул жерде сөзүмдү уккан,

ар бириң ак жол тилеп берсең бата,
аттансак токтолбостон Ата-Журтка!

Атаке, алдан-күчтөн кала элексиң,
Алтайда алтын такка өзүң ээсиң.

Болбосо, алдан бир аз тайдым десең,
бел болчу Абыкең бар күчкө жеткен»,–

ушинтип сөзүм бүтүп, баарысына
унчукпай карек кадап турдум кыйла.

Кадырлуу ар-бир уруу башчылары,
капилет уккан сөзгө тымып калды.

Тартышкан эки-үч айдан берки убара,
талаага кеткенине жүз кубара,

ар бири өз ойлорун айтышкан соң,
акыры бүтүмүмдү көрүштү оң.

Ар уруу жолдун камын көрүшмөккө,
антташып, кечке жакын тарашты эле...

Башкарган үйшөң, аргын, наймандарды,
баарынан Тыныс хандын Айдарканы,

жашырбай кубанганын – Эр Көкчөнү
жадырап жолго камдап энтеңдеди.

Баягы Байтөрөнүн кыргынынан,
биригип үч уруу эл аман калган,

бир сандан араң ашкан түтүнүнө,
билерман хан аталып жүргөн эле.

«Тукуму Тыныс хандын мекен кылган,
түгөнбөс мейкин талаа жер чалкыган,

тепселип маңгул, калмак-каңгайларга,
тең болбой кайран уруу кор болууда» –

деген сөз көптөн бери айтылса да,
дегеле шаасы жетпей бошотууга,

күч топтоп, тууган жерди баскынчыдан,
куткарап күн келеби деше турган.

Айласыз ичтен тынып жүрүшкөндө,
айтылган менин сөзүм, үмүттөргө,

тутанбай жаткан отко май тамгандай,
түтүнү тарап күйдү от жалындай.

Баруудан баш тарткандар болушпады,
бүлүнүп көрүлүүдө жолдун камы.

Бул жерде такшалышкан жоокерлерден,
бөлүнүп тең экиге калсын дегем...

«Жүрүштө жүрөрүбүз канча мезгил,
болжоого мүмкүн эмес деги эч бир.

Биз кайра кайтып мында келгичекти,
бүлүнтпөй коргой турган элди-жерди,

аскерге жол көрсөтүп, акыл айтаар,
калышсын Эр Улаккан, Акбалталар...

Жеткиче Баатыр Манас эрезеге,
жер кезип аны менен кеттим эле,

азыр да чогуу кетип жатканыма,
агаин, көңүлүңө албагыла?

Кыйышпас үчөөбүздүн антыбыз бар.
Күбөбүз – Көк Теңири, ыйык мазар,

кошулуп колубуздун аккан каны,
жуулуп Аккуланын ыйык жалы,

антташып кыяматтык дос болгонбуз.
Аллага ажырымсыз жаш ортобуз.

Ант шарты – туш болбойлу кандай күнгө,
азапты, ажалды да көрүү бирге.

Кыямат-кайым күнү – Таңмакшарда,
беребиз бирдей жоопту Жаратканга.

Аткарып анттын шартын ошондуктан,
Эр Манас кайда барса мен да барам.

Андыктан бизди таштап баратат деп,
айтпасын ага-тууган нааразы кеп»,–

ушинтип сөз чебери Бакай абам,
калгандын, кеткендин да көөнүн жууган.

Топтолгон Алтайдагы кыргыздардын,
тактыга отургузбай бирдик ханын,

хандыктар кандай болсо ошол бойдон,
калайык калтырууну көрүштү оң.

«Жерлерди – түпкү атабыз ээлик кылган,
жигиттер тазартышса кас-душмандан,

биригип жалпы кыргыз бир ордого,
башчыбыз болсун Манас дал ошондо». –

Жалпы журт бүтүм кылып ушундайча,
жабыла жол жүрүүгө кам урууда...

* * *

Кам бүтүп, сапар тартып жөнөй турган
күттүргөн күнүбүз да келип калган.

Аттанып кетебиз деп заар менен,
апама коштошкону кирген элем.

Орунсуз тамашамдын кесепети
ооруткан көңүлү түк жибибеди.

Ошондон бери карай асыл апам,
ортого мурдагыдай ой салбастан,

оолактап баратканын сезгенимде,
от болуп бүт жан-дүйнөм күйөр эле!

«Ошону ала кетсем өзүм менен,
оңолбос – ойлогон ой, ишим» – дегем...

Баягы Ош-Пирдеги мээримди издеп,
баргамын апакеме кечирсе деп.

Астымдан утурлаган апакем да,
алдырып турган экен сарсанаага.

«Кулунум, күн кечеңдеп кеткендиктен,
кош жакка барсамбы деп турган элем.

Алыска аттанасың, ошондуктан
камынгам даам татса деп өз колумдан.

Жаныңа келишээр деп чогуу-чаран,
жигиттер, Бакай менен Кошой абаң,

дайындап аш-даамымды күтүп турам,
даамымды баарың келип чогуу татсаң!

Артыңдан алар дагы келээр бекен?
Албаймын убактыңды, баары белен...» –

апакем адатынча салмак менен,
акырын сөзүн айтып басып келген.

«Аттигин, алаңгазар жаным ай!» деп
азыр да өзүмдү-өзүм турдум тилдеп.

Апамдын менден башка медеp туткан,
эч кими жок экени эстен чыккан.

Ар дайым обочороок ак өргөөдө,
апакем өзү жалгыз турар эле.

Унутпай Айкан менен Бекайдарды,
өзүнө үйүр кылып күң албады.

Олдоксон тамашамдан бери карай,
обочо – бир да жанга сырын ачпай,

жүргөнүн өзү менен өзү гана,
жүрөгүм сезсе дагы даабай ага,

жөн гана «бош убактым болбойт» деген,
шылтоону бетке кармап жүргөн элем.

Апакем баарын билип, айттырбастан,
анысын туйундурду астыртадан.

Арманын, таарынычын, баарысын тең,
апакем айтып койду бир сөз менен.

«Албаймын убактыңды» деген сөзү,
аралап жан-дүйнөмдү көзөп өттү.

Азыр да убакыттын ага арнаган,
абыдан аз экенин ойго албагам.

Айтууга асылыма сөз табалбай,
агарган саамайларын аяр сылай,

азаптын издерине жүзүндөгү,
агызган көз жашымдын төгүлгөнү,

апамдын музга айланган сезимдеги,
арманы, таарынычы эзилгени

сезилип солкулдаган денесинен,
солуктап апам дагы ыйлай берген.

«Олдоксон айткан сөзүм, жаным апа,
оорутту жүрөгүңдү жанга бата.

Өзүңдөн «кечиргин» деп сураш үчүн,
өтүнүп, ишенгиниң, даабай жүрдүм.

Жаратты байкабастан салып алган,
жан апа, кандай кылып айыктырам?

Апаке, аш ичсем да ошол күндөн,
ач өзөк калган сымак тойбой жүрөм.

Анткени, акыл гана тойгузаарын,
айтчы эле Наби устатым ар күн сайын.

Кесеңди – акыл куйган байкабастан,
кечиргин, кесир кылып чайпап алсам!.

Сырдашкан ырларыңды жылдыз менен,
сагындым, жаным апа, ырдап берсең..

Бул жерде медресе туткан менден башка,
бир да жан жок экенин билем, апа...

Апаке, макул десең өзүм менен,
Ата-Журт конушуңа ала кетем!..» –

Бырышып торчолору баскан жүздөн,
биригип жаштарыбыз агып түшкөн,

жүрөктөн, дилден чыккан ачуу жашка,
жуулуп көпкө турдук эне-бала...

Апакем жыттап туруп маңдайымдан,
муңайым үн чыгарып, сөзүн айткан:

«Жарыгым, эр жолунда баратканда,
ээрчиген аял үчүн болбос туура...

Эл-жерди жат душмандан бошоткон соң,
элиме, ээрчип сени барганым оң.

Артыкбаш жүк болбостон андан көрө,
аманың тилеп күтөм ушул жерден.

Айланып аман келсең, андан нары
болор дейм тагдыр нени буйурганы...

Келишсе чоролоруң, абаларың,
кешикти алар менен чогуу таткын»,–

апамдын сүйлөп жаткан сөзүн үзүп,
аптыга Акбалта абам шашып кирип,

күчтүү бейм өз кайгысы биздин ыйдан,
калтаарый карбаластап добуш салган,

«Чыйырды, иши оңолбос Акбалтанын
жүгү ооду, кайра дагы жардамдашкын?

«Баласың» деп койгомун чунагымды.
Балээге арылбаган калбадымбы!

Жөн салды ал сөздү айта салганыма,
эки апта өттү окшойт, баамымда.

«Сапарга мен да аттанам» – дегенинен,
«Садагам, баласың» – деп койгон элем.

Унутуп ошол бойдон сүйлөшкөнүм,
уу-дууда элге аралаш жүрө бердим.

Кемпирим жигиттерден бир нече ирет,
келсин деп чакыртканын койбой кенеп,

ал турмак ачуум келип, бирок ичтен:
«Ай сени, шишиң толгон экен» – дегем.

А кечөө чектен чыгып чыдаганым,
ачуумду ичке катып тыйа албадым.

Анымды тургандардан жашырсам деп,
айткамын Улакканга тамаша кеп:

«Чаптырып чабаганчы кайра-кайра,
кеп бар го чакырттырып жатканында.

Жеңеңе зарыл болуп калсам,демек,
жашартчу дары таап алса керек.

Шашылыш жумуш чыгып кетти эле деп,
айтып кой, калышса эгер мени издеп»,–

ат койуп ачуум менен үйгө жетсем,
арбайып сөөгү калып, өңдөн кеткен,

кемпирим утур тосуп турган экен,
көргөндө жашын төктү үндөбөстөн.

Кандайдыр кооптончу катуу чырды,
кемпирдин кебетеси айтып турду.

«О деги соосуңарбы жоо чапкандан,
обу жок үңүлдөбөй ачык айтсаң!» –

курулай опурулуп, тереңимде,
«Кудай ай, болду экен,– деп – дагы эмне?» –

кемпирдин жообун күтпөй үйгө кирдим,
көргөндө чунагымды шондо билдим.

Сүрмүйүп¹ сүлү² гана калган Чубак,
сүйлөбөй жатып алды тетир карап.

Басылбай кемпиримдин ыйлаганы,
билинбей айткан сөзү, бырылдады:

¹ *Сүрмүйүп* – абдан арыктаган.

² *Сүлү* – адам түспөлдөгү эле сөлөкөтү калып арыктаган.

«Акбалта, өзүң кеткен күндөн бери,
Чубагың бир да бүдүр ирмебеди.

Сүйлөбөйт. Сөзүмдү угуп-укпаганын,
кыймылсыз карегинен биле албадым.

Болбосо араң-араң дем тартканы,
билинбейт тирүүлүктүн жышаанасы.

Ушуга күнөөлүсүң өзүң гана,
эмне деп койдун эле Чубагыма?

Айттырып кайра-кайра жигиттерден,
Акбалта бачымыраак келсин десем,

кашайып, жооп айтпай, жада калса,
кармалып жатып алдың неге ал жакта?

Картайып калганымда көргөн балам...
Көк Теңир! Карайлатпа! Кандай кылам?» –

Кемпирдин боздогону жандан өтүп,
кейисе менин дагы аргам кетип,

чаптырсам Улакканга чабарманды,
чочулап бачым эле жетип барды.

Сүйлөбөйт, ага дагы карабады,
сезилбейт, түк билинбейт дем тартканы...

Ал сени жандан артык көрчү эле деп,
атайын сага келдим арга издеп.

Кокустан кепке сынсам чыдабасмын.
Чыйырды, буга өзүң айла тапкын.

Кудурет, иш оңунда болот белем,
кезиктим Манаска да ушул жерден.

Көгөрүп жаткан болсо ал жөн гана,
Баатырым, сөзүң өтөт Чубагыңа.

Абаңдын кадыры үчүн ушул ирет,
Айкөлүм, койосуңбу кызмат өтөп?..» –

Айласы куруп турган Акбалтага,
апакем аягандай карады да,

акырын, бирок өктөм үнү менен,
абама буйрук бере мындай деген:

«Акбалта, алактабай андан көрө,
коштогу Бакай ханга бачым жөнө...

Башкача жаралганын эске албастан,
баланын көңүлүнө бүлүк салсаң,

ал анын эмнесине кубанмакчы,
абыдан туура сени жазалашы.

Балким сен байкабассың жеткилеңдүү,
болбосо, атка минээр жашка келди...

Бакай хан шашып келип сырттан гана,
бакылдап кетип калсын кайра артына:

«Заарда аттанганы шашып жатсак,
көрүнбөй кайда жүрөт эссиз Чубак!

Акбалта, Чубакты тап! Кошко келсин!
Манастын жини келип жатат» – десин.

Бул сөздү уулун угуп ыргып турат,
Бакайдан мурун кошко барат Чубак.

Чоролор күтүп аткан болуп аны,
келишсин чогулушуп мында баары.

Ал өзүн кошко барып, Кошой менен,
аларга айтып койуп, бачым келгин...

Чубагын кандай тескеп алам десе,
Манастын кылганына кийлигишпе!» –

Абакем туура көрүп уккан кепти,
аттанып, чапкан бойдон кошко кетти...

Үзүлгөн сөз аягын улабадык,
үндөбөй экөөбүз тең ойго баттык...

«Чубагым бешке жаңы чыккан кези,
а бирок ач илбирстей анын сези.

Жалтанып жаш-карыны тик караган,
жалындуу каректери оттой жанган,

маанисиз бир да сөздү сүйлөбөгөн,
менсине ууртун жыйрып чанда күлгөн

баланы – «баласың» деп бир дагы жан,
батынып аны өзүнө айталбаган.

Байкабай айтып койсо «баласың» деп,
басынтып жатканындай көрүүчү жек.

Акбалта атасымын дегендиктен,
анчалык маани бербей айткан белем...

Болуптур, таарыныптыр атасына,
балага неден жазды Суусар апа?

Энеси коркконунан өлө жаздап,
эчен күн кыйналганын көрүп жатат.

Чыгарчу эрдин көркүн – көктүк эмес,
чынында жасайт муну ташбоор, мерез!

Билмексен болуп койсом муну эгер,
өзүмчүл мерездиги өөрчүп кетээр.

Аны азыр андан көрө ур-токмоктоп,
мойнуна алдырганым туура болот.

Эгерде таштабаса бул кыялын,
эскертем чоролукка жарабасын.

Ойлогон өз керт башын жоокер болбойт,
ооматы оосо элин – сатып кордойт!

Ал азыр өзгөнү эмес – энесин да
аябай, азап салган тежик жанга,

колдоноор жалгыз жазам – катарымда
эч качан орун болбойт кайталанса.

Чын дилден чоро болом десе мага,
чыдасын баардык койгон талабыма!» –

ушинтип ичтен чечип, бүтүм кылдым.
«Келеби, келбейби» деп күтүп турдум.

Аздан соң ызаат кылып апакемди,
Акбалта, Кошой баштап баары келди.

Түнөрүп бүт дүйнөгө таарынгандай,
түн түшүп келди Чубак кабак ачпай.

Апамдын даярдаган даамын татып,
аруу дил тилек тилеп бата тартып,

ордунан турушмакка камынганда,
олтура турууларын өтүндүм да,

ошондо Чубагымды биринчи ирет,
узуну-туурасынан ойда ийлеп,

келтирип бут-бучкагын ийге толук,
кошулган катарыма чоро болуп...

Өзүмдөн бөлөк жанга билдирбеген,
өктөлүү бир ой шондо өкүм сүргөн:

«Чубака жашташ Көбөш, бала дечи.
Каалаган хан болууну Абыкемчи?

Чыр салып, жолго аттанам демек тургай,
жүрүшөт чоо-жайына көңүл бурбай...

«Теңирден бирди тилеп, үчтү алдың,
Көбөштү мага бергин, Жакып ханым!

Уулду болсом Теңир ыраа көрбөй,
учушат көпөлөктөр жашка жетпей.

Бакдөөлөт бөтөн эмес,– баласында
канымдын бар экенин билесиң да.

Өмүрдүн кечи келип калган убак,
өлсөм мен Көбөш такка ээлик кылат»,–

деп айтып, үч жашында алып кеткен,
келтирбейт, таятасы ошол тейден.

Атам да Абыкени өз жанынан,
алыска чыгарууну каалабаган.

Ал эми, каршы болгон ата-энеге,
айтылган ачуу-катуу көр-жемеге,

туруштук берип баарын жеңип алган,
туйгунум – Чубак чогуу жолго аттанган...»

* * *

...Тал-Чоку... Өткөндөрүн элестеткен,
талыкпай Айкал Шерден кабар берем.

АТА МЕКЕНДИ ДУШМАНДАРДАН БОШОТУУНУН БАШТАЛЫШЫ

Жарчылар түн жарымдан бери карай,
жүрүштү жар салышып жаны тынбай:

«Калайык! Жардыгына Жакып хандын,
кабылдап баарың бирдей кулак салгын!

Тараган Ууз хандын кырк уулунан,
тукумду каңгай чаап чачыраган,

кайрадан башын кошуп туу астында,
кыраандар чоң жүрүшкө аттанууда.

Аттанган ал балдарга ак жол тилеп,
баргыла: «батабызды берели» – деп.

Жалпыңар хан буйругун аткаргыла,
жаш-кары дебей баарың тең баргыла!».» –

Жайнатып «Жыйын-Дөбө» үстүн элге,
жалпы журт чогулушуп келген эле.

Жүз буруп кыбылага баарысы тең,
жабыла тилек тилеп мындай дешкен:

«Жар болуп Көк Теңири, өзүң колдо,
Жол Пери, жоокерлерди сакта жолдо!

Ак жолтой болсун Манас кол баштаган,
абийир таап, аман келсин чоң сапардан.

Көк Теңир! Өз колунда баардык жагы,
колдосун аталардын арбактары!

Оомийин! Ар-намысы колго тийсин!
Ордого аман-эсен кайтып келсин!» –

калың журт кээси ыйлап, кээси күлүп,
калышкан чурулдаша бата берип.

Кылкылдап көк асаба туу астында,
кол баштап аттангамын Ата-Журтка...

Ордодон окчунураак узаганда,
эки абам кеп салышты катарымда:

«Баатырым, ойубузду туура көрсөң,
баштасак бул жүрүштү дал төбөдөн.

Эгерде аяк өйдө барсак, анда,
элди эмес – кайтарабыз жерди гана.

Дүбүртүң өзүбүздөн мурун жетсе,
доотайлар¹ малды-жанды айдап кетсе,

кул кылып бир боор элди салып берип,
калабыз жер кеңейип, элден кемип.

Баатырым, ошондуктан дал төбөдөн,
каңгайдын жолун кесип түшсөк төмөн,

¹ Доотай – кичине деңгээлдеги атка минерлер (чиновник-тер).

Калмакка тийешелүү Үч-Турпандын,
Көр Султан¹ бийлик кылган чыгыш жагын,

кабарды мурун берсек, билишет да,
кезинде тийиштүүсүн Эштек ханга.

Алдыда алты жүз сан кол баштаган,
ал жакка жол баштаса Хан Айдаркан.

Ээлесек Кара-Сууну – жердин чеги,
эгерде кетем десе калың черүү²,

аскерин Нескаранын узаткандай,
аларды туура болоор кетирген жай.

Бет алып андан төмөн, чекесинен,
бошотуп элди-жерди келербиз дейм...» –

ушинтип ойун айткан эки абамдын,
акылын макул көрүп – туура таптым.

* * *

Элеген Кара-Сууну Көр Султанга,
эскертип Хан Айдаркан айттырганда,

аскердин алты жүз миң санын угуп,
айласы кетет анын алы куруп,

ээлеген хан сарайын, элин таштап,
түн ката Азат белин ашып качат.

¹ *Көр-Султан* – калмактардын ханы.

² *Черүч* – жоокер.

Кабарлайт Терс Майодо¹ Текес ханга,
капилет жоо келгенин калмактарга:

«Кадимки Эштек кызы Батмазуура,
жесири Хан Жакыптын, карыганда

Эр Манас – жеңе аялдан туулган бала,
карантүн салмак болду калмактарга.

Алыскы Алтайдагы Тыныс хандын,
Алаша катын тууган Айдарканын,

«Жеримди бошотсун» – деп жибериптир,
а балким муну эч ким туйа электир?..

Камынгын Текес ханым колду курап,
түптөгү улуктардан жардам сурап,

эл башы – үстүбүздөн бийлик кылган,
эртерээк Акунбешим ханга айттырсаң?

Кер-Көлдө Орго ханга кабар бергин,
Сээрчи, аярларын ала келсин.

Жалынып Лайлаанатка² Текес ханым,
күлдүрлөр, тыргоотторго³ кабар салгын.

Кантуудан арзып келген Шер балага,
колунду, Текес ханым, мыктап камда.

¹ *Терс Майодо* – калмактардын чоң хандыгы жайгашкан шаары.

² *Лайлаанат* – жараткан.

³ *Күлдүрлөр, тыргооттор* – калмак уруулары.

Манасы майыштырса, кокуйлатаар
Кошойу, Улакканы, Бакайы бар...» –

бутунан Текес хандын кучактады,
Көр-Султан коркконунан бышактады.

Караанын көрбөй туруп – кабарынан,
Хан Текес каны качып калтаарыган,

ойун он, санаасын сан бөлүп турду,
айласы алты кетип, амал курду:

«Улукмун арасында буруттардын.
Ушинтип туйар элем курутаарын...

Каканчы – Бээжин алыс түптө жаткан,
жардамга кол келгиче Кара-Шаардан,

күлүмдү көккө үйлөп койор бекен,
качырган Нескараны – Манас деген...

Алтайда айдоодогу Ногой хандан,
кандайча туулду экен андай кыраан?

Кыйылган кырчынында Эштек хандан
туулган Үч-Турпандык Жамгырчы хан,

сасыткы чыгып калды дээр элек,
сары ногой тайаке-тайын койбой кенеп.

Тукуму ошол болсо – туйагынан
туулсун кайдан жүрүп ашкан чыгаан?

Ушинтип теңге албаган кызалактын,
уу жатын болгонун көр, Лайлаанатым!..

Олтуруп албай эми шашылайын,
Куюска дорголордон¹ чаптырайын.

Атканы жаза кетпес мергендерден,
айтканын эки дебес берендерден,

алтымыш-жетимишин аттап-тондоп,
астынан буруттардын тосом болжоп.

Бел-Ашуу, Күңгөй-Тоонун зоо кыркасын,
ашталган Эчки-Өлбөстүн кош аскасын,

башынан тосот кылган буктурмадан,
буруттар келчү жолду тостурттурам»,–

ошентип калмактардын Текес ханы,
ордуна олтура албай дүрбөп калды...

Көр Султан келээр замат чаптырышкан,
доргосу аярды алып келип калган.

Көргөндө ишеничтүү сээрчи-аярды,
Хан Текес шашкалактап сүйлөп калды:

«Ашыгып чаптыртканым, аяр сени,
Көр Султан Кара-Суудан качып келди.

Алтайда айдоодогу буруттардын,
аярым, уктун беле Шер туулганын?

Айласын курутканы Нескаранын,
а көрсө жээни экен Эштег хандын...

¹ Дорголор – жигиттер.

Эзелки Ууз Хандан калган тагы,
Эштекке тийешелүү жердин баары,

айарым, ошол Шердин энчиси экен.
Аны айтып алты жүз сан аскер келген.

Айласы куруп качкан Көр Султандын,
айтууга чакырткамын суук кабарын». –

Мактанчаак Куяс аяр камырабай,
менсине Текес ханга сүйлөдү жай:

«Түп жакта каспан менен каканчындар,
туурада тыргоот ханы Акбешим бар.

Капталда – каңгай, калмак, чин тукумун,
бийлеген Акунбешим зор улугуң.

Бул жакта өзүң менен өзүм бармын,
бу кандай, буруттардан чочулашың?

Ортодо төрт буруттар ойрон болот.
Оштонбо, кетет сенин эмнең короп?..

Алтайда айдоо жеген алты бурут,
Жакыптан калмак беле Шер туулуп!

Кан тартып, ажал айдап келген экен,
кашайтып буруттарды, түпкө жетем!..» –

текебер Куйас аяр атка минип
түн бойу тыным албай ишке кирип,

аскерин бекиндирип капка – шаарга,
мал-жанын айдаттырып алыс жайга,

тогуздан аяр алып тоого келди,
тогуздап арып-дуба салып кирди.

Шум аяр жин-перини багындырган,
шумдук ай, мына мындай дуба салган:

Кийелер¹ жерден чыккан адам болду,
кубулган сансыз аскер жерге толду.

Камыштар, кара-кыяк, каксоо чийге,
кыйынмын деген жоокер кол тийгизсе,

кыйылган чөптөй сулап, ажал табат.
Куу Куяс мына шундай дуба салат.

Карагай, кайың, терек жер жайнаган,
калың кол болуп калды куралданган.

Суктанткан жоокеринен султаны көп,
сан жеткис жөө аскерге айланды чөп.

Дөө болду – чынар терек, карагайлар,
бутагы – көк тиреген сыр найзалар.

Сээр менен колду курап түмөндөгөн,
чакыртып Текес ханын көрсүн деген.

Дүрбөтпөй Акунбешим, Орголоту,
көргөздү черүүлөрдү, дорболорду².

Текес хан, Куяс аяр шаттанышып,
ээрчитип аскерлерди кырдан ашык,

¹ *Кийелер* – өсүмдүктөр.

² *Дорболор* – алдыңкы катардагы аскерлер.

көргөндө өзгөрүлгөн жердин жүзүн,
куралдуу аскер толгон ойун-түзүн,

ишенип, ишенишпей оозун ачат,
«Лайлаанат, колдой көр!» – деп танданышат.

Өйдөсү жылтыраган музга айланган,
өрөөнүн өрттөй кызыл сел каптаган,

өйүзү-бүйүзүнө күлдү балбан¹,
өткөрбөй колдоруна күрсү² алган,

кошуунду көргөн Текес таңы артып,
бастырып барышканда жакындашып,

тизилген калың аскер жарак алат,
таамайлап кол салууга даярданат.

Текес хан сынамакка аскерлерди,
балбаны Сяньгунга буйрук берди:

«Алдыңкы катардагы жоокерлерди,
баатырым, аябастан сайгын!» – деди.

Сээр аскер³ тоготпостон найза урганды,
суналтып Сяньгунду сайып салды.

Баатыры аттан кулап, чымын жаны
бөлүнүп денесинен чыркырады.

¹ *Күлдү балбан* – зор балбан.

² *Күрсү* – барсканга окшош курал.

³ *Сээр аскер* – дубанын күчү менен жаралган аскер.

Мактанып өнөрүнө Куйас аяр:
«Мынакей ханым, – деди – колуң даяр». –

Таянып Куясына калмак ханы,
таптакыр коркуу деген унут калды.

* * *

Шер Манас ар бир колду айрыш үчүн,
Кантууда мына мындай кылган бүтүм:

аскери ар бир хандын кол баштаган,
ар түрдүү куш канатын сайынышкан.

Аларды талаш-тартыш болбосун деп,
көздөрүн таңып туруп бөлүштүрөт.

Ошондо Айдаркандын кармаганы,
булуттай жапан каздын ак канаты,

аскердин туулгасын көрктөндүрдү,
абага соңор жүнү желбиреди.

Жүрүштө жолду ката жоокерлерди,
чакырып канатынан атап келди.

«Ак каздар», «каз актар» деп аталыштан,
«Казактар» деген атка көнүп калган.

Дал ошол казактарга жол баштаган,
аскери Айдаркандын алты жүз сан,

бул кезде хансыз калган Кара-Суудан,
бет алып Терс-Майого багыт алган.

Алдыда Күңгөй-Тоону аша берип,
Айдаркан туруп калды колду көрүп.

Түмөн кол тизилишип жер жайнаган,
Түрүлүп Эчки-Өлбөскө келип калган.

«Кабарчы каңгайларга жеткен экен,
кашайгыр, каптап жерди кеткен экен!» –

деп ойлоп хан Айдаркан токтоп калат,
далай эр ага артынан жете барат...

О анда, ушул Үрбү, Каракожо,
атасы Эр-Мажиттин Каратоко,

кыпчактын Таз-Чечени, акылга бай
Кутубий, сөз чебери абам Бакай,

баарысы күчкө толгон убактары,
жыйырмадан кырк жаштагы курактары.

Аягы көзгө илээшпей, күндүк жерде
жайнаган аскерлерди көрүшкөндө,

айласы кете түшкөн Хан Айдаркан,
артына кайтып келип кебин айткан:

«Кабарчы укса керек, кашайгыры,
көрүнбөйт жоокеринин баш-аягы.

Баатырым, канча аракет кылган менен,
чамабыз келбес бекен буларга тең...

Алты жүз туу көтөргөн алты жүз сан,
аянбай каптап кирсек алты жактан,

алардын аскерине салыштырсаң,
анда биз болгудайбыз алты эле жан.

Аяксыз жер жайнаган каапырларга,
алыбыз жетпөөчүдөй караманча..

Береним, мындай колго катылбастан,
туурадыр андан көрө кайра тарткан?..». –

Ошондо Айдарканга алгачкы ирет,
айткамын ачуу сөздү момундай деп:

«Эреним, сөз угуздуң эмне деген?
Эркек деп ойлогонум бекер белем!

Коргогон аял айтпас коломтосун
кеп айтып турганыңа жолуң болсун!

Эрөөлдөн качып чыгып, ажал жетсе,
аңгекке түшүп өлгөн шермендече,

кеп айттың хан Айдаркан, катын айтпас!
Кокуй күн! Эрлер кайда анттан кайтпас?

Качалы каапырлардан кайра артка,
каптаса калкаланар жай барбы анда?.

Коргобой элди-жерди, каңгайларга
кошкону келдик беле караманча?» –

ушинтип ачууланып, Аккулага
аттанып, айгай салып камчы уярда,

акылман Бакай абам жолум тосуп,
айтты эле аскер жакка колун созуп:

«Токтогун, мен барайын ал тарапка,
көрүнүп койуп качам кайра артка.

Астынан тосо чыга каларсыңар,
Арстаным, айгайды анан салаарсыңар...». –

Көрүнүп Бел-Ашуунун бели менен,
көк жалым Бакай абам жөнөп кеткен.

Ал жерде абакемден санаам тынбай,
акмалап арт жагында бараттым жай...

Кыймылсыз карап турган аскерлерге,
көрүнүп өтө чукул барса деле,

кандайча качырбаган немелер деп,
көк жалым Бакай абам турду тиктеп.

Жапжакын жарым бута чукул барды,
жарагын шакылдата үн чыгарды.

Жабыла бүт баарысы аны туурап,
абама алар дагы найза сунат.

«Буларга кандай болот үн чыгарсам», –
деп ойлоп кыйкырыптыр Бакай абам.

Жайнаган жарак сунган аскерлер да,
жаңырта айгай салып кыйкырганда,

астында Көк Бууданы ала качып,
алдастап туруп калды тизгин тартып.

Атсамбы деген ойдо мынтык сунат,
алар да мынтык сунду аны туурап.

Береним сынамакка ал шумдарды,
бакылдап, башын чайкап каткырганы,

баягы калың черүү калталаңдап,
баарысы каткырышты арсалаңдап.

Абакем мына ошондо билген экен,
аскерди жасаганын сээр менен.

Катылбай аскерлерге кыраан Бакай,
кайрадан кошко келди камырабай...

«Кол эмес, амал экен, Арстаным.
Колдонуш керек эми каршы амалын.

Эгерде мылтык атсак ал да аткыдай,
эрендер кырылышат бири калбай.

Күрөшсөң күрөшүшөт, чапсаң чабат,
ал жансыз – жандуу гана ажал табат.

Амалын ойлонолук, койсок таппай,
аскердин баары бөөдө кырылгыдай...». –

Алты жүз сан аскердин арасында,
бар эле аалымыбыз, аярлар да.

Болду бейм түшүнүктүү иштин жайы,
бал ачкыч¹ наймандардын Абылайы,

чын эле ишенгендей өнөрүнө,
чыккыйып мына мындай деген эле:

«Чекседе² от дарыны алып чыгып,
чачкыла сээр аскерди айландырып.

¹ Бал ачкыч – дубаны жандыруучу.

² Чексе – дары салган идиш.

Үстүнө кыл арканды майлап туруп,
койолу куудан жагып, тутандырып.

Өзүбүз алыс туруп, дуба салам,
тутанган отту алыстан карап турам.

Андан соң күн күркүрөп, шамал согот,
от дары жалын бүркүп алоолонот.

Өзөнгө бороон соксо Теңир жалгап,
өрттөнгөн сээр аскерден дүмүр калат...» –

Ошентип от тутанып, шамал тийди,
карагай, кайың, терек баары күйдү.

От-жалын ойун-кырын жалмап салды,
ошол жер «Өрттөндү» деп атак алды...

Кармалбай капка-шаарга каптап кирдик,
кашайган Текес жайын шондо билдик.

Акылдуу экенине карабастан,
аярын өлтүрүптүр аябастан.

Өктөөдө өмүр бойу жүргүчөктү,
ал анан өлтүрүптүр өзүн-өзү.

Ал кезде ага анча баа бербегем,
а көрсө Текес туура кылган белем...

* * *

Жыйдырып калмактарды калтырбастан,
журтуна мына мындай жардык кылгам:

«Жаа тартып, кылыч чаап, ок атпады,
жарабайт талашыбыз мындай калкты.

Алууга акыбыз жок жырык ийне,
баардыгын калтырабыз өздөрүнө.

Байкушу чочулабай бизге келсин,
байлары кошко бирден сойуш берсин.

Ханыңар өзүн-өзү аябады,
Куястын жардамына карабады.

Кылганын көзү менен көргөн муну,
катыны, баласы да айтып туру...

Калабыз десең – көнгөн жериң мына,
кетебиз десең каршы болбойм ага.

Бир гана жардыгымды билип койгун,
баш ийип басташпастан калкым болгун!

Бул жерде калмак, тыргоот баарың барсың,
башкарчу ханыңарды шайлап алгын!». –

Үйшүңбай үч сан үйлүү жаны менен,
үч жүз сан үйүр, короо малы менен,

Хан бол деп калкы кадыр салса, анда,
«Көнгөм,– дейт, ой жүгүртүп,– жалаң малга».

«Бол»,– дешсе журт баалаган Дардек Эрди,
«Өзүмдү башкара албай жүрөм»,– деди.

Доотайлык мансабы бар Карачаны,
«Сен бол» – деп калайыгы камакка алды.

Калк сөзүн кайтарууга көөнү чаппай:
«Карыдым» – деген сөзүн айтты Доотай.

Антсе да ичтен муйуп хан болууга,
анысын ачык айтпай турганында,

бир бала чаап келип, ага карап,
бек сүйлөп, өткүр-өктөм койду талап:

«Тактыны тээп салып өлүп калган
Текестин тонун тоноп тартып алсаң,

ойлончу, арты кандай болот анын?
оолукпай учурунда баш тарткының!» –

Карача олку-солку ойдо турган,
катуу айткан сөздү угуп баласынан:

«Кой калкым, уят кылба карыганда,
көрдүңөр жакпаганын балама да...» –

ал дагы мына ушинтип баш тарткан соң,
калмактар хан тукумун көрүштү оң.

Текестен төрөлүшкөн алтоо эле,
жок болчу айрымасы анча деле.

Алтоонун эң кенжеси Тейиш бала,
толду эле он сегизге жаңы гана.

Эстүүбү, эси жокпу – не болсо да,
эп көрүп шол баланы хан тагына,

салышып ак кийизге, алты жолу
айлантып хан калаасын, такка койду.

Текестин кызыл туусу – айчыгы алтын,
кубантып, желбиреди, калмак калкын.

Жаңы хан такка олтурса салт бойунча,
жамы журт камынышмак хан тоюна.

Көпчүлүк хан тоюнун камын көрдү.
Капилет калың колго кабар келди.

Ай тамга – көгүш тууну көтөрүшкөн,
калың кол калмак элин селейтишкен.

Жүрөгүм түрсүл согуп, ичтен муйуп,
жакыным келатканын турдум туйуп.

Өзүмдү токтото албай алга чаптым,
утурап колдун алдын бара жаттым.

«Кагылам карааныңдан кандашым!» – деп,
карабай аңга-дөңгө тагам келет.

Аттардан экөөбүз тең бойду таштап,
бирибиз-бирибизди бек кучактап,

куйулган ачуу жаштын шорлуу даамы,
куйкалап тургансыды таңдайларды.

Канча жыл четте калып, ызасы ашкан,
карындаш – медерине кусасы ашкан,

сагыныч, санаркоосу жуурулушкан,
солкулдап ыйлап турду жалгыз тагам:

«Эсимде элес-булас калган атам,
э Теңир, тирилгендей болуп жатам!

Өлгөндөр кайра туруп келгенге окшоп,
өзүмө ээ боло албай келем боздоп!..

Медерим – бир уядан учуп чыккан,
мээнеттүү, кичинекей Батмазуурам!

Тагдыры – жерге түшөр замат аны,
деңиздин толкунуна таштаганбы,

урунтту турмуш шары чамындыдай,
не жазды ал азапка кабылгыдай!

Каралдым, каршы турду бой бербестен.
Теңирим, кайрымжыга сени берген!

Кубанчы – кубатымдын тамчы каны!
Көргөнүм чынбы деги кайра дагы?

Тирегим, таянычым арка туткан,
Теңирге ыраазымын, кылбайм арман». –

Жытташып алкымдардан моокум кана,
ыйлашып көөдөндөрдөн бук чыгара,

Жамгырчы таякемдин алы-жайын,
жашымды токтото албай сурап жаттым:

«Арыбай жүрөсүзбү эсен-аман,
Аскар-зоо, арка туткан жандаш тагам!

Үй-бүлө, эл-жериңиз, жашы-кары,
үмүткөр, кырсыктан тыш жатышабы?..

Уялаш медериңиз –жаным апам,
айтты эле өзүңүзгө дубай салам.

Соолугу дурус, бирок баарыңарга,
сагыныч – кусалыгы жаңырууда!

Жүрүштө түйшүк салып койомун деп,
суранган өтүнчүмдү көрбөдү эп.

Жаралуу жан-дүйнөңөр... Баарын билем,
жабыгып күн кечтиңер бала кезден.

Жибитип, тирек болуп экөөңөргө,
кетирсем деген тилек көөдөнүмдө...» –

аягын айттырбастан, арт жагымдан,
абалар салам айтып келип калган.

Жашыган муун-жүүндү чыйралтканы,
жан абам карс-карс күлүп добуш салды:

«Жамгырчы, эсенсиңби, элдин баарын,
түшүрүп дүрбөлөңгө не кылганың?

Кайакта калдайган кол келатат деп,
кам көргөн хан тойуна эл элеңдеп,

калмактын эли түгүл чочуп биз да,
капырай, түшүп калдык карбаласка.

Чочуткан кыргыз, калмак жоокерлерин,
Жамгырчым, оңой эмес сенин сүрүң...» –

Жакты бейм Хан Кошойдун айткандары,
жабыла коштоп кетти калгандары.

Сурашып алды-жайды, элди-жерди,
сүйлөштүк талкуулашып көп нерсени.

Билдирип нааразылык Үрбү, Айдаркан,
бир кыйла талаш-тартыш сөз айтышкан:

«Каяктан эл болмокчу калмак каапыр,
курулай кыялданды Манас Баатыр.

Тийгизбей мал-мүлкүнө, анан кайра
өзүнөн хан көтөрүп калмактарга,

кетирип койбодукпу жаңылыштык.
Түз сүйлөп Жамгырчы хан, кыл калыстык?» –

Сөзүнө Айдаркандын жооп кылып,
сүйлөгөн таякемди уктук тынып.

«Туурабы, туура эмеспи – көч кыядан
кетиптир небак узап, хан Айдаркан.

Бир болот хан жардыгы, ошондуктан
бузулбайт бир дагы кеп Манас айткан...

Жардыкты ошол бойдон калтыралы.
Жалпыбыз булар менен сак туралы.

Эзелтен пас талашкан жоом эле,
эркине койуп, өзүң бил дегенде,

каңгайдын босогосу – калмак, тыргоот,
каалгасын кас душманга ачып койот.

Бул элдин үрп-адатын, каада-салтын,
далай жыл коңшу жашап билип калдым.

Үлгүрбөй кечигипмин! Эрте келсем,
көтөрмөк элек ханды биздин элден.

Калмактын караламан калкы – түркөй.
Төбөлдөр арасында көп дубакөй.

Андыктан аябастан бекем кармап,
үстүнөн карай турган улук шайлап,

салыкты тыным албай оор салсак,
сезишмек кыйынчылык, эл начарлап.

Түркөй эл кара курсак камын ойлоп,
түйшүгүн тартышканы бизге оң болот...

Тойуна калыпсыңар, сактанбасак,
жоокерлер арасына бүлүк салат.

Бөлүнүп уруу-урууга бириндебей,
биригип сак туралык бекем чептей.

Жүрүштү мындан нары улаганда,
кең пейил болбо Манас душманыңа.

Айтылбайт бекеринен элдеги кеп:
«Аяган жоосун – жоокер жаралуу» – деп.

Оргу хан, Акунбешим – аяй турган
жан эмес, боорум Манас, эске тутсаң?

Ой-түзүн, тоосун эмес – бул тараптын,
зоодогу билип калдым жараңкасын.

Ойунду билип турам, өзүң менен,
мени да чогуу ала кетсем деген.

Кандашым, боордоштук семизине,
көлкүлдөп эрип турат тулку-дене.

А бирок Ата-Журтум бүт баарынан,
Айкөлүм, ыйыктыгын кантип танам!

Бул жердин билгендер жок сырын менче,
бир боорум, чекти ишенип таштайм кимге?

Бошотуп конушунду жаткан кезде,
бул жерде мен болушум зарыл нерсе.

Жалпы ойум мына ушундай, баатырларым,
чечербиз акылдашып анан дагын...». –

Таякем сөзүн бүтүп калган кезде,
Тейиштин чабарманы келди бизге.

* * *

«Баатырлар, баштайлы деп хандын тойун,
Ат-чабыш, балбан-күрөш, башка ойун,

айтылып калган экен хан жардыгы,
калайык өзүңөрдү күтүп калды.

Көптөн-көп башын ийип Тейиш ханым,
өтүнүп жаткандыгын кабарладым». –

Тургандар жооп кылып чабарманга,
түз эле бет алганбыз хан сарайга.

Ошентип салт бойунча той башталып,
балбандар, жарак-жабдык, ат тандалып,

ат-чабыш, эңиш-күрөш, эр-сайышка,
эрендер эки жааттан дайындала,

ойун-шоок өтсүн үчүн шат-көңүлдүү,
ойлонуп эки бетке тең бөлүндү.

Болдук деп жаңы тууган калмактарга,
казактар макул болду кошулууга.

Калганы орчун кыргыз уругу деп,
Уздун урпактары болду бир бет...

Кырк атка байге сайып, баш байгеге,
жылкыдан бир сан, уйдан жарымы эле.

Алтындуу калы килем жапкан жүз нар,
андан тыш жүз жамбылык дилдеси бар.

Үч жылкы – байгени алмак эң аягы,
жабылуу нары менен беш жамбыны.

Тейиш хан жана минтип жардык кылды,
жамы журт үн чыгарбай дымып турду:

«Үч күндүк жолго айдалып – Эчки-Өлбөстүн
тушунан күлүк аттар койо берилсин.

Болбосун көтөрмөчү ат алдынан,
чыкпасын утурмалап бир дагы жан.

Чоң күлүк байге алат, чобурларын
кошкондор чочоңдошуп арданбасын.

Эки күн эл ашыкпай ойун көрсүн.
Үчүнчү күндө келген ат байгесин,

эч кандай чыр-чатаксыз ээси алсын,
чатакты чыгарган жан жаза тартсын!

Бузбайлы ат чабыштын эрежесин,
баш ийип айтканыма баары көнсүн!..» –

Айтылды калган шооктун эрежеси,
козголуп далай эрдин делебеси,

күлүктөр өткөрүлдү чубатуудан,
көркүнө көз тойгузбай суктандырган.

Биринен-бири өткөн күлүктөрдү,
тандаган чыгаан билгич саяпкери,

«Чебердин-чебери» деп эл баа берген,
кыпчактан чыккан устат Кайыпберген.

Ошончо күлүктөрдөн тогуз жүздү,
оогондо күн шашкеден, бөлүп бүттү.

Астына күлүктөрдү салып алып,
токсон эр кетишкен соң ат айдалып,

бөлүнгөн өйүз-бүйүз эки тарап,
бул жерде калган элге берип тамак,

«Баштайлы эриктирбей элди эми» деп,
балбандар күрөшүнө берди кезек.

«Чыксын,– деп,– казактардан Байсал Балбан»,
байкабай айтып ийип хан Айдаркан,

өкүнүп калган менен, айтылган соң,
балбанын чыгарууну көрүштү оң.

Өздөрү өздөрүнө чыксын дешкен,
калмактын арам ойун кечең сезгем!..

Кири жок орчун кыргыз уругунан,
кадимки сары-ногой Бөрү чыккан.

Кечээ эле бирге келген эки тууган,
калмактын хан ойунда каршы чыккан.

Майданга жетер замат Бөрү балбан,
Байсалды карчытынан бек кармаган.

Аткырдай салаалары ошол тейден,
Байсалдын бөйрөктөрүн койо бербей,

башынан үч айлантып жерге урду,
калмактар мыйыгынан күлүп турду...

Ошондо таякемдин кебин эстеп,
аттигин, бирок эми кеч болду деп,

ичимден шагым сынып, сырт жагымдан,
сыр бербей, күлө багып минтип айткам:

«Жыккан да, жыгылган да бир туугандар,
андыктан калыс сөзүм азыр айтаар,

байгени – жаңы тууган болгондуктан,
бергиниң калмактарга, Бөрү Балбан». –

Байсалга ызаланып четте турган,
бет алып басып барып колдон алгам.

«Шек бербей Байсал аба, душманга»,– деп,
шыбырап жай сүйлөдүм теше тиктеп.

А бирок, тереңинде жүрөгүмдүн,
агаргыс болгонуна жетти көзүм.

«Арман ай, бир беренге кемидим» – деп,
акырын басып кеттим андан четтеп.

Кайрадан күрөшүүгө чыкпай балбан,
эр сайыш башталсын деп бүтүм кылган.

Ошондо Карачанын Эр Сайкалы,
ортого токтолбостон атып чыкты.

Булкунуп Сары Буурул буудан аты,
астында атырылып туйлап жатты.

Тулкуна жоо кийими куп жарашкан,
туулга туйук болот, темир калкан.

Түпөктүү тогуз кулач сыр найзаны,
түгөнгүр, толгой кармап колуна алды.

Тулкунда жанып турган Нуршооладан,
түн түшкүр, кыз экенин көрүп тургам...

«Армансыз жаа тартышып, чабышпастан,
ат койуп найза сунуп, алышпастан,

кетирип хан Текестин төрт амалын,
кесмедей кескилетип өз аярын,

аргасыз арам өлүм кабылдатып,
ааламга салды өзүн жара тартып.

Каратып калмактарды буруттарга,
кылмакчы көз каранды, түгөт бала.

Катынга кантип чыксын эрендер деп,
Көр бурут кур намыска турушат бек.

Шер бала, кан майданга айлаң куруп
чыгарсың, ага чейин күтөм туруп.

Ойундан окус кылып буруттардын,
Шер уулун түпкө жетип курутамын!

Атышпай баш ийгенче буруттарга,
аттанып кеткеним оң тигил жайга!

Өкүмүм өзүмө-өзүм кабыл алган,
өлтүрөм же болбосо өлүм табам!

Кыйынын окус кылсам, төрт кыргызын,
калмактар бир ирмемде талап тытсын.

Аттарын айдап кетти ат чабышка,
ал азыр Арстаны ажал тапса,

аргасын кетирдик деп турган бурут,
аздан соң болорсуңар тукум курут...» –

чыгарган көк бет кыздын бул өкүмүн,
чыңалган шооласынан окуп билдим.

Жеңишке оңой-олтоң жеткендиктен,
жеткилең ой жүгүртпөй – кемтик кеткен.

Аттарды кайрый албайм өкүнгөндө,
аракет кылуум керек сыр бербеске.

Кошуунга коогалаңды билдирүүгө
акым жок, азыр эми андан көрө,

кеңешип Кошой, Бакай абам менен,
кеп-сөзгө көк долуну көндүр десем,

ал өзүн ашкере шер баалап жатат.
Аялга кантип эрдин колу барат...

Көөнүмө тынчтык бербей ички туйгум,
көңүлүм чөгүп кыйла жалгыз турдум.

Ансайын күчөп көк бет өйдө-төмөн,
чапкылап Сары Буурулун ээ бербеген,

«Кыргыздар! Эриң барбы чыга турган,
чыккыла!» – деп демитет каар урган.

Көз жаңсап хан Бакайга четке бастым,
көргөнүм, туйгандарым ачык айттым.

«Калмактын Эр Дөгөнү эстүү адам,
көк бетин алып кетсин эр майдандан.

Чыгарып секелегин эр сайышка,
тийбесин калмак калкы кур намыска.

Док урган долу кызга эр азамат,
теңелип, теңтайлашып кантип барат.

Байге үчүн кылган болсо бул амалын,
жулкунтпай көк бет кызын, өздөрү алсын», –

ушинтип ачуулансам, Бакай абам,
таңданып мага мындай суроо салган:

«Баатырым, ат үстүндө олтурушу,
уйуган сом темирдей бүт тулкусу.

Коңур үн ишенимдүү добуш салган,
жигиттен айырмасын көрбөй турам.

Өздөрү айтпаган соң, кыз деп андан
корккондой болбос бекен башты тарткан?

Дегеле ошол эрдин кыз экенин,
Дөгөнгө не деп айтып далилдеймин?» –

«Кейиткен дал ушундай кысталыштан,
келтирип кеп ыңгайын жол таппасаң,

кеп ээси экениңди журтуң билет,
кереги чеберликтин качан тийет?» –

аргасын өзүм деле таппай аткам,
айласыз абакеме катуу айткам.

Ачынып сөз уусуна Бакай абам,
түз барып Эр Дөгөнгө сөз баштаган:

«Той ээси Дөгөн-Баатыр, чыккан эрдин,
эмне үчүн жардык кылбайт ким экенин?

Кылыгы кызга окшоп тургандыктан,
кызыгып, болот го дейм жай сурасам?

Теги ким, кайсыл элден, канча жашта?
Жарчылар элге угуза жарыя айтса.

Эгерде ырас эле болсо аялзат,
эр жигит беттеп чыгуу бизге уят.

Ургаачы жок экени арабызда,
баарыңа белгилүүдүр айтпасак да.

Чыр-чатак чыгарууну каалабасаң,
кызыңды алып кеткин эр майдандан!» –

Дөгөн Эр атка минип, түптүз эле,
чамынган көк долуга барды тике.

Сөзгө жок, эр көкүрөк кайран эрен,
суулуктап Сары Буурулду мындай деген:

«Сайкал кыз, элди ойлосоң бекер жерден,
кан төгүп, кагылышпа бурут менен.

Кыз болуп калганыңа калың элдин
билээрсиң, эч күнөөсү жок экенин.

Эр жигит чыкпайт дешип кызга каршы,
сайыштан баш тартууда кыргыз калкы.

Жаш өтүп кеткенине карабастан,
жарыгым, майдандан кет, мен сайышам». –

Ошондо текеберлүү көк бет долу,
сунулуп найза кармап турган колу,

көздөрү оттой жанып, каны качып,
найзасын сунуп барып алды тартып.

«Тур мындай Дөгөн Баатыр, эгерде сен
ордуна сары улактын кетпейм десең!

Шул азыр Лайлаанаттын жолдугуна,
чалынып калып жүрбө садагага», –

анан ал ойдолотуп буурул атын,
октолуп келип турду бизге жакын:

«Чын болсо Шер экениң шылтоо кылбай,
чычымы буруттардын чыккын мындай!

Жеңгендей амал менен Нескараны,
өлтүрдүң аяр Куяс, Текес ханды.

Тегимди билгиң келсе – сенден кылча
кемдигим жок экенин билгин, мырза.

Энекем энекеңден өйдө кушу,
кадимки Кенеш шаанын эрке кызы.

Апакем Айымбала энеңе окшоп,
тилеген Лайлаанаттан зарлап, боздоп.

Бек тукум атам доотай Карачаны,
билбеген бурут менен калмак барбы?

Туулуу кызбы, эркекпи – Жаратканга
тийиштүү экендигин танбассың да?

Курулай тапкан шылтооң – качып менден,
кыз болуп туулганым айып бекен!

Кеп кылыш кемсинтүүнү ургаачы деп,
курулай шылтоо дебей эмне десек?

Кам көргөн Шойбо аяр болбогондо,
калтырбайт болчу сени Нескара, соо.

Арстан түз качырып, тике барат,
аларын амалданып аңдып албайт.

Текес да жаңылышты Дөөгө окшоп,
аны эч ким туура көрүп, мактаган жок.

Алардын аңкоолугун пайдаланган,
амалды эрдик дебейм мен эч качан!

Кыз туулуп калганымды шылдындабай,
Шер болсоң беттешели, чыккын мындай!» –

Он үчкө жаңы толгон ойрон кызга,
ошондо болдум эле чындап ыза.

«Чын болсо колдогонун Көк Теңирим,
чамынган көк бет кызга күч бергениң?!

Ай тамак перизатын Карачанын,
айныгыс, ачуулансам мерт кыпарым.

Баш тартсам – анда өзүмдү сөз өлтүрөт,
булуттай аруу Аяр да күнөөлөнөт.

Чыгайын демин суутуп көк долунун.
Ачууга алдырбайын, жар болгунуң!» –

бүтүмгө бекип ичтен мына шундай,
баштагам хан Бакайга сөзүмдү жай:

«Аттардан тандап мында алып калбай,
Акылдан айныптырбыз биз аябай.

Айтканда келбейт эми калыбына,
Абилдин Акмаралын алдыргыла!

Эртерээк ээрдетип алып келсин,
ээленген бейбак менен беттешейин». –

Ошондо ок тийгендей чочуп абам,
оркулдап, оройлоно минтип айткан:

«Жаңы эле «кызга кантип эр түшсүн» деп,
жанымды сууручудай турган тилдеп,

сен белең кабыланым, Манас-Баатыр,
жол болсун айтканыңа анда азыр.

Буруттун алты жүз сан аскеринде,
жок экен кызга теңи дедиргенде,

табарың эмне сенин, айтчы ачык?
Тобунда жокпу эрен бир кызчалык?

Айдаркан калмак болуп кетти беле,
Аттанып эр сайышка чыкпайт неге?» –

«Абаке, сөзүң жөндүү, бирок дагы,
ачууга, кур намыска алдырбайлы.

Каалабайм кан төгүүнү жөн жеринен,
Жер көрктүү – үстүндөгү эли менен.

Чабылып, чачылуудан чымчым калган
элиме элди кошуп туугандашсам,

куралып эл көбөйүп, кулач керсек,
курама болсок дагы КЫРГЫЗ делсек!

Кыйраган жерибизди кармап турар
калк керек, кандай дейсиң, жан бурадар!

Беттешип башка бирөө чыкса азыр,
бейчеки иш кылабыз анда такыр.

Өлтүрүп же өзү өлүп көк бет долу,
ачылат касташуунун кандуу жолу.

Ал канча өзүн баатыр сезсе дагы,
аттиң ай, анткен менен аты ургаачы.

Арымды кетирди деп капа болбо,
абаке, батаңды бер, жолду тоспо?..» –

* * *

Алдырып Акмаралды Бакай абам,
орошон орчун кыргыз уулу турган –

оң жакка жүзүн буруп, жооокерлерге
оолактан туруп добуш салган эле:

«Жигиттер, өзүбүздүн салт бойунча,
берели баарыбыз тең аппак бата.

Эңсеген Сайкал кызга Шер-Манасты,
эки элдин көңүлү үчүн аттанталы.

Эр сайыш ошончолук керек десе,
«э» дебей чыгышмакчы баарысы эле.

А бирок кырк чачы деп кыз баланын,
агаин-туугандары сыйлаганын,

Сайкал кыз кордогондой кабыл алып,
сабыры кетип турат ачууланып.

Береги алты жүз сан балбандары,
кыргыздын Айткөл Манас шери дагы,

кемсинтип же корккондон баш тартпады,
калкыңды, кыз атыңды сыйлаганы.

Карегим, каалап турсаң качпайт сенден,
калкымдын кабыланы Манас Эрен.

Бул ойун...Хан тойунун шааниси да,
болуптур, жол берелик тамашага.

Агаин, баарыңар тең бата бергин!
Баатырым, тилегениң кабыл келсин!

Омийин! Моокум канып тамашага,
о Теңир, эр-майдандан соо чыккыла!». –

Ошондо өйүз-бүйүз тургандардан,
орошон кыргыз, калмак бата тарткан...

Жаныбар, болгунуң деп акканжыга¹,
жайма-жай Акмаралга аттандым да,

айкырып камчы салып дардактабай,
алсам деп кыз көңүлүн баргамын жай...

Алыстан көк бет Сайкал долуланып,
айкырып Сары Буурулга камчы салып,

түтүндөй түз качырып жанчмак үчүн,
түгөнгүр, жумшап келет болгон күчүн.

Кыз көркүн кайраттанган каары ачып,
көөхар көз ойноктогон – жалын чачып,

жаркырап жазы маңдай, кобул мурун
жарашып тамылжытат жүздүн нурун.

«Ушундай сулуу жандын чындап эле,
колунан эр өлтүрүү келмек беле?...

¹ Акканжыга – акжолтой, ийгилик, жеңиш апкелген.

Жөн эле чалпоолонгон эркелиги,
жайына койойунчу, мейличи эми»,–

ошентип ой жүгүртүп турганымда,
оңбогон Сайкал найза урганында,

көздөрүм караңгылап барып анан,
аз жерден учуп түшпөй Акмаралдан,

ондонуп, кайра беттеп келе жаткан
ойронду оң мүрүгө секин сайгам.

Оңбогур, ооруксунуп калды белем,
ондонду Сары Буурулга араң деген.

«Каңгайлап» ураан салып каапыр долу,
карчытка уруп өттү да бир жолу.

Жалтансам намыстыр деп төштү тоссом,
каапыр кыз колтук туштап катуу соккон.

Дал тийип оң колтукту тепчип өттү,
долу кыз толгогондо сынып кетти.

Сол колдоп чала сермеп карчытынан,
соолуксун бейбак кыз деп булка тартсам,

оңбогур омуруомдон аткый кармап,
омоктуу Сары Буурулду демип барат.

Жаныбар Акмаралдын алы ошо да,
теңселип, алы куруп, чайпалууда.

Тамаша көрүп маани бербей туруп,
талпайтып Акмаралды алса жыгып,

Кудурет, кыргызымдын шагы сынып,
кылымга атым атар шылдың кылып.

Ошентип ойду топтоп турганымда,
ортого жетип келди Чубагым да:

«Эси жок көк бет долу, эңиш беле!
эр сайыш эрежесин буздуң неге?» –

айкырып Сары Буурулду башка какты,
жалт берип Буурул буудан четке качты.

«Кара бет, кыз экен деп койсо сени,
бузганың карөзгөйлүк – эрежени.

Эр сайыш – эңиш эмес, долу канчык!
Эренем, не турасың оозунду ачып?

Катынга шилекейиң чууруп, агып,
калдайган кыргыз элиң унут калып,

чыгарып эр намысын эстен такыр,
мейлиби, бул сулуудан өлсөң азыр?

Долунун жинин кагып койбой кайра,
турасың, тийди беле жалдырама!

Аңкайып, аябастан бул шуркуттун¹,
Айкөлүм, ойлонгунуң Ата-Журтту!».

Каары ашып, каны качкан Эр Чубагым,
эсеме келтирди эле чуу салганың...

¹ *Шуркут* – аялзатына багышталган жаман сөз.

«Айдаркан калмак болуп кеттиби» деп,
абакем ачууланып койсо тилдеп,

анан да Байсал баатыр жыгылганы,
ардантып койгон белем казактарды.

Наймандын Эр Догосу Чубакка удаа,
нарытан чаап келди эр майданга.

Алчудай аттан тартып Эр-Чубакты,
айкыра атырылып ачууланды:

«Экөөлөп жалгыз кызга тең боло албай,
эс кеткен кызыталак кыргызым ай!

Эл-жерди ойлосоңор Манас экөөң,
эки эрен бир бийкечти беттейт бекен?». –

Аңгыча, чындап чатак чыкпасын деп,
Айдаркан, Бакай абам келди эntenдеп.

Оозунан көбүк чачкан Эрен Чубак,
обдулуп Эр Догого бек кыйкырат:

«Сайынып алсаң эле бир тал канат,
кыркууздан бөлүндүңбү, эй, санталак!

Аны да азыр эле танып салып,
калдыңбы калмак менен кандаш болуп?

Болуптур, жаңы калмак, сөзүмдү укчу!
Карабет эрежени эпсиз бузду.

Кыз эмес – Теңирди да кечирбеймин,
канчыктын жулуп алам кекиртегин!» –

Караган бизге жан жок. Чубак Эрди,
Хан Бакай токтото албай алектенди.

Негедир Айдарканды карап турган,
аңгыча «каңгайлаган» кыйкырыктан,

Акмарал селт дей түшүп караганда,
мен дагы жалт бурулдум ошол жакка.

Чамынган Карачанын кара бети,
чачырап оттой жанган эки көзү,

келатты ажал айдап жаткан өңдүү.
Чыңалып булчуңдарым, ачуум келди.

«Теңелбей турганымды бул көк долу
телтектеп, түшүнгүсү келбей койду.

Болуптур карөзгөй кыз, каалап турсаң
байкап көр, кандай экен чындап урган...

Оркойтуп омуруоомо сыр найзаны,
оңбогур, таштап салып, кайра жаңы

найзаны тажаалдана колуңа алып,
урушкан эки тууган унут калып,

алаксып жаткандарды пайдаланып,
алам деп келатканың айдан-анык»,—

чуу койуп Акмаралды тосуп чыккам,
түпөктүү сыр найзамды катуу каккам.

Төшүнө найза матып баратканда,
түгөнгөн Акмарал – ат салмагына

майышып, төрт – аягы кайкалады.
Көөдөнгө чала тийип, найза тайды.

Шалдайып дөөгүрсүгөн көк бет долу,
шалактап ат үстүнөн буту-колу,

оочудай эстен танып баратканда,
о Теңир, алдындагы жаныбар да,

ордунан козголбостон туруп калды.
Жал төшөп, кишенебей – окуранды.

Адамдай акылына Сары Буурулдун,
абайлап, не кылаарын байкап турдум.

Сайкалды соорусуна ооп калган,
сергитип, окуранып эс алдырган...

Оңолуп ойрон долу кайра турду.
Оңтойлоп омууроомо түздөп урду.

Бул сапар намыс үчүн сунган найза,
билинип турган эле баардыгына...

Ал анан аттын башын артка буруп,
аябай Сары Буурулун – камчы уруп,

кайрылбай эр майдандан сыртка чыкты,
көрүнбөй калың элге аралашты.

Кайрылып кайра келет деген ойдо,
карадым кыз артынан батып ойго.

Долунун ачуу сөзү, Чубактын да,
арымды ачыштырды эми гана:

«Эгерде теңелбеген бойдон калсам,
э дебей кетет элем эр майдандан.

Бирок ал кылгылыкты кылып койуп,
бүткөрбөй тамашаны жатса чойуп,

буга да намыс кылбай көнөйүнбү?
Болбосо өжөрлөнүп көрөйүнбү?..»

«Сыйладым – башты ийип кыз экен деп.
Сыйладым – урса найза турдум тиктеп.

Сыйрылган көк бет долу жарат салыш,
Сыйбайт бул ар-намыска далдааланыш!

Чыгабыз биротоло аягына,
чыккының баатыр болсоң эр майданга!?

Айтчы сен жеңип мени, жеңилбесең,
азыр мен эр майдандан кантип кетем?.» –

Өз алын даана сезген долу бейбак,
өкүнүп кеч болсо да жерди карап,

болот миз ташка тийип сынгандай чарт,
бечара, сынып калды өзү каалап.

Ошондо тан бергидей эрдигине,
бедели түшкөн долу иш кылды эле:

атасы Карачаны жанына алып,
жетелеп Сары Буурулду, башын салып,

жанагы сыр найзаны сүйрөп жерге,
жай басып эр майданга келген эле.

«Баатыр Шер, кем жаралган бейбак кыздын,
кечиргин кежирлигин, ит кыялын?..

Денеңе салган жарат куну болсун,
тартууга Сары Буурулду алып койгун.

Сайышта жеңилгеним мындан билгин:
жетелеп бек атамды, башымды ийдим...

Ант кылам, мындан нары эми эч качан,
аттанып эр майданга найза сунбайм!..» –

ушинтип сөзүн бүтүп, сыр найзаны,
бир уруп тизесине бөлүп салды.

Ал анан башын салып кайра тартты,
а менин ошол замат шаштым качты.

Кыздан да атасынын сынган шагы,
кетирип амалымды, тынчымды алды...

Зар болуп бала үнүнө бек Карача,
көрүптүр Сайкал кызын карыганда.

Эркекче кийиндирип кыз дебестен,
эл-журтка арка болчу эр дейт экен.

Кадыры өткөндүктөн Карачанын,
калкы да эркек дешчү балакайын...

«Ал азыр аргасыздан башын ийип,
алдымда турду кары тек-үңкүйүп.

Сайкал да кыз экенин мойнуна алды,
баарынан кыйын болду ант кылганы.

Беделин бек адамдын картайганда,
бертинтип койгондугу талашсыз да.

Ал мага салган жарат – ачык жарат,
армандуу кыз жараты – туйук калат.

Өмүрү өткүчөктү ата-бала,
өкүттүү – туш болушаар кыйналууга»,–

ирмемде ушуларды ойлоп ийип,
ичимден не кылсам деп чебеленип,

экөөнү жакын тутуп бир боорумдай,
ызасын жуугум келди из калтырбай.

Кыз Сайкал эр майдандын чекесине,
кадамдап, башын салып барган эле.

Астымда Акмаралдан түшө калып,
айткамын ак дилимден добуш салып:

«Токтогун баатыр Сайкал!. Бек Карача!
Кандайча болот муну кабыл алса?

Каадалуу калк көтөргөн хан тойунда,
күч сынап тең тайлашуу – бул ойун да.

Балдардын бала кыял тамашасын,
деги ким жүрөктөргө жакын алсын.

Балабыз, бек Карача, экөөбүз тең,
кетирсек одонолук – кечиргейсиң.

Муногу эки ат бирдей тартуум болсун,
кетирип көңүлүңдүн кирин жуусун.

Эр Сайкал, эрдик кылсаң келе колун,
эл калыс, акыреттик достошойун...» –

Ошондо шагы сынып, элге батпай,
түшүүгө кара жерден тешик таппай,

тирүү деп эсептелип – өлүмкатта¹
турушкан алы куруп ата-бала,

дирт эте чөл гүлүндөй жаан тийген,
тамылжып жүздөрүнө кан жүгүргөн.

Майдандын дал четинен шарт бурулуп,
маңкая баскан сулуу колун сунуп:

«Шер Манас, эрдигинден эсиң ашкан,
жар кылгын акыреттик – башым тартам...

Кетирген кемчилимдин жазасына,
кейиштүү...Татыксызмын жар болууга!

Өтө кеч...Бирок баарын сезип турам,
«Түбөлүк жарыңмын» – деп канээт кылам!...» –

Кыз Сайкал көздөрүнөн от чачырап,
кылгырып, колдорумду бекем кармап,

жанагы жер караган башын эми,
жоодурай күлүмсүрөп, тик көтөрдү.

«Болуптур, түбөлүктө жарым болгун,
жалганда жердей бекем достошконум...» –

¹ *Өлүмкат* – өлүү-тирүүнүн ортосунда.

дедим да кучактадым Кыз Сайкалды,
жалганда жыт өмүр бойу эсте калган...

Күн болот алда-кандай деп турушкан,
күүлдөп кыргыз, калмак кош тараптан,

бакылдап Дөгөн Баатыр, бек Карача,
баа берди эрдигиме, акылыма:

«Ансыз да бир суу ичкен коңшу калкын,
ансайын тууган кылып жакындаттың.

Калайык! Кыргыз, манжу, магул, калмак,
кыпалы бир боордоштук бата арнап,

ырк кетпей, ынтымакта бололу бек,
ыпылас кир калтырбай көңүлгө кек.

Көк Теңир! Акыл жана эрдик берген,
кол үзбөй бир жүрөлү Айкөл Шерден!..» –

ушинтип бек Карача Акмаралды,
астыма алып келип бура тартты:

«Адепке жатпайт баатыр, чын сыйласаң,
аттангын! Шагым сынап алып калсам...» –

Карача коомай кармап колтугумдан,
колумду бекем кысып өзү атказган.

Ошентип Күн уяга баткан кезде,
калың эл кош-кошуна таркашты эле.

* * *

Эртеси келгичекти чапкан аттар,
уланды эр-эңишүү, жамбы атыштар.

Шашкеден ооп калган кезде бирөө,
кыйкырып «Ат келатат!» деген эле.

Чатынан Агыястын чыккан чаңдан,
бөлүндү бүлбүлдөгөн аппак караан.

Ошондо ондо турган кыргыз журту,
«Хан Жакып!» «Хан Манас!» деп кыйкырышты.

Шамалдай шуулдаган дабыш салып,
шам күйүп кулагынан обо жарып,

зыргытып туягынан таш учуруп,
зымырайт жаныбарым, желдей сызып.

Кериле акмаралдай арыш таштап,
тай чабым жерди келет бирден аттап.

Намызды таза алды деп жаныбарга,
кагылып, калың элим жалынууда.

Карааны жакындаган Аккуланы,
караган калайыктын артты таңы,

чаңкайган шашкедеги Күндүн нуру,
чагылып ат үстүнө тийбей турду.

А көрсө төбөсүндө Акшумкары,
калкалап келатыптыр канаттары.

Аккула келген кезде дал марага,
нымшыптыр кош кулактын түбү гана...

Күлүктөр түш оогон соң чаң учуруп,
көрүндү Агьястан бирден чыгып.

Алдыда Айдаркандын Карасуру,
ага удаа Оролбайдын Өңкызылы.

Андан соң Көктелкиси Мунар-хандын,
Абилдин Алабашы, анан дагын,

удургуп орчун кыргыз күлүктөрү,
удаалаш бир-бирине келе берди...

Теңир ай, бизден кеткен бир кемчилдик,
тымызын, бирок айкын эми билдик,

күн болот алда кандай деп ойлошкон,
калмактар сай күлүгүн кошпой койгон.

Өкүнүп ичтен, бирок, билдирбестен,
күлүгү чыккандарга «соогат» дешкен.

Күрү-күү, ызы-чуудан кулак тунат,
кармашып ойун-чыннан колун сунат.

Байгесин Аккуланын бая эле мен,
бөлүшүп алгыла деп элге бергем.

Белгилүү кырк күлүктүн байгелерин,
башкарып таркатуунун милдеттерин,

Карача так аткарып, калыс бөлгөн,
калайык карк болушуп туура көргөн.

Бир гана Бакай абам ачууланып,
бөлүнүп көпчүлүктөн четке алпарып,

туура кеп айткан экен, бирок анда,
таназар албагамын адатымча!..

«Жактырбай турганыңды билсем дагы,
айтууга келип турат сөз ыңгайы.

Баатырым, Теңир берген ырыскыдан,
не болмок ырым үчүн бир жамбы алсаң?

Аккула экөөңдүн тең ырыскыңар,
Айкөлүм, көпкө чачтың... Ырым кылаар

жуксун деп өзөгүмө – жок дегенде,
жырылган жамбы алып калсаң эмне?

Нээти ак-карасына карабастан,
насипти чачтың, Шерим, аңдабастан.

Түбүбүз кантээр экен?.. Бул биринчи
туш келген ырыскы эле... Жеңиш жеми –

азгантай бөлүкчөсү элге калып,
арбынын жеңилгендер койду алып...» –

Анда мен ачууланып, абам айткан
акылды туура көрбөй, кесе каккам:

«Байге деп Тейиш хандын берген малын,
баарысын кыргыз алса – не табарың?

«Кызыкпа көр дүйнөгө» дечү устатым,
алтынын, малын берип – элин алдым.

Куралып эл көбөйсө – жер да болот,
эл-жерим эсен турса – малга толот.

Талаага ырыскыны чачкан жокмун.
Менде эмес – ырыс-кешик элде болсун!..» –

Олжону тең бөлүшкөн эл ыраазы.
Ойун-шоок эки күнгө дагы уланды.

Ошентип той аяктап калган чакта,
ой айтты калың элге бек Карача:

«Боордош бололук деп той-тойлодук,
болобуз эми кандай, шуну ойлойлук...

Кыргыздын жоокерлери мындан нары,
Кер-Көлдө Оргу ханга барышмакчы.

Биз дагы мергендерден көзгө атар,
сээрчи, аярлардан дуба айтаар,

качырып найза саяр балбандардан,
сөз багып, журт бийлеген сардарлардан,

тандамал аскер курап, бирге барып,
жүрүшкө булар менен бет алалык.

Болбосо, арам ойлоп баш тартканда,
баары бир учурайбыз биз кыргынга.

Орошон Манас Баатыр, Кошой, Бакай,
ойлонуп иш кылыптыр – акылга бай.

Төмөнтөн өйдө карай келишкенде,
баарысы такыр башка болмок эле.

Ал азыр так төбөдөн басып алды,
билгиле, бизге башка жол калбады.

Жеңилсе Акунбешим, Оргу хандар,
жеңгендер кайра келип кыргын салаар.

Жеңилсе кыргыздардын аскерлери,
жоопашат манжу, тыргоот, каңгай эли.

Андыктан боордошкон бойдон эми,
бир гана Шер Манаска баш ийели.

Айтканым туура десең калмак эли,
азыр биз кан чыгарып ант берели». –

Кебине Карачанын каршы чыгып,
кейиген жан болбоду башын буруп.

Алдыда мындан башка жол жоктугу,
ал элге ансыз деле маалым болчу.

Анткени, тоодон көчкөн көчкүгө окшоп,
ордунан кыргыздарды койгон козгоп,

Алайдан Көкө абамдын, Анжыяндан
баш болуп аскерине Санжи тагам,

кылкылдап сан-миндеген колу менен,
келдик деп Кара-Суудан кабар берген.

Ал эми Ат-Башыдан Кошой хандын,
аскери келишкенин белге жакын,

алты күн мындан мурда кабарлашкан,
алар да күтүп жатат алды жактан.

Капилет көчкү алдында калбас үчүн,
калмактар чыгарышты туура бүтүм.

Кол баштап Дөгөн Баатыр, бек Карача,
орукта элин таштап Тейиш ханга,

жүрүшкө аттанышмак болуп бирге,
жуушуп колун канга ант берди эле.

Ошентип орчун кыргыз түгөл баары,
кошулуп калмак, манжу, монгол дагы,

кылкылдап асабалар, жарак-жабдык,
чагылып Күн нуруна жаркылдашып,

Аскердин көптүгүнөн жер көрүнбөй,
аттангам, кол астында эл бөлүнбөй.

* * *

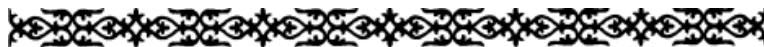
...Тал-Чоку... Жай чилдеси кышка айланып,
ышкырып бороон улуп, дене катып,

түкүрүк жерге түшпөй тоңуп ооздон,
дем тартса чыккан тыноо бубак болгон,

топ этип карга тоңуп түшкөн суукту,
кайрадан жай чилденин аптабы урду.

Ушунун баарысын тең жасап аткан,
пенделер – табиятка аралашкан...

Алмашып өткөн чагы азыркыга,
Айкөлдүн карегине тартылууда...

АТА МЕКЕНДИ ДУШМАНДАРДАН БОШОТУУНУН ЖЕҢИШТҮҮ АЯКТАШЫ

...Ал кезде гүлгүн чагы. Сайкал салган
жаратын колтуктагы – эске албастан,

кыркуузду чогултам деп чачыраган,
курама түмөндөгөн кол баштаган...

«Ээлетип, бийлетпеймин бөтөн элге,
эл болсун башын ийип калам десе.

Кармабайм кетем дешсе керт баштарын,
көчүрбөй калтырышсын малын-зарын...» –

Жүрүшкө мына ушундай талап менен,
жүз түмөн колду баштап чыккан элем.

Төтө бел ашып түшүп, Каркырадан
төмөндөп көлдү бүтүн тазаласам.

Андан соң Кеймен Шаанын, Илебиндин
элдерин элге кошсом, Акунбешим

баш ийип бербегенде нетмек эле,
беттешем десе күчү жетмек беле.

Таянса аярларга – алардан кем
калышпас Бегиш, Көйүш экөөбү тең.

Жоолашса жоолашамын, чапса – чабам,
келишсе кеп-кеңешке макул табам...

* * *

Ууздун Кокон, Анжыян, Маргалаң тарабын ээлешкен урпагы өздөрүн өзүбек уруусу атап алышкан. Ошол уруудан куралган колду Санжибек баштады. Кыпчак уруусун Көкбөрү менен Каракожо курап келди эле, аны Үрбү колуна алды. Каракожо – кадимки Бурулдун бир тууган иниси Зарылдыктын уулу экен. Дагалак, кызай деген урууларды Мунар хан жетектеди. (Бул уруу кийин өзүнчө эл болуп, дагестандар аталып кетти). Ойрот, манжу, каңгай, маңгул аталган калмактардын колун Дөгөн-Баатыр жетектеди. Дуулат, агыш, найман, үйшүн уруулары «Казак» деген атка биригип, аны Айдаркан уулу Көкчө экөө баштады. (Кийин булар «Улуу жүз» аталып кетишти). Бек Карача баштаган кол өзүнчө болуп, кийин карачайлар аталып калды. Мажик «баштаган кол биримдүүлүгүн бузбай, көп өтпөй «кара калпак эли» аталып кетишти. Ушинтип Уз хандын урпактары өздөрүнө ыңгайлуу урууларга бөлүнүп, бирдиктүү кыркууз делинбей калды...

Ал эми ошол кезде Манас Баатыр курама элдин башын бириктирип, жүз түмөн кол менен Каркырага ашып түшүп, Арал деген жерге туу сайып, «жоолашпай кепке келип эл болууну каалагандар мага келишсин» деп, туш-тарапка кабар айттырды.

Булардан мурда Кара-Суудан качып чыккан Көр-Султан көлдөгү Оргу ханга, Чуудагы Акунбешимге, Иледеги Илебинге, Кеминдеги Кеймен-Шаага, Мерки-Жайсаң менен Шамы Шааларга, Дабагы Доотайга кабар берип үлгүрөт. «Манастын колун Аралдан өткөрбөй талкалай көргүлө?» деп суранат. Кеймен

менен Илебин Акунбешимге келишип акыл сурашса, тоготпой коёт. Оргу хан чоң аракет жасап, сээрчи, дубакөйлөрүнө көз байлатып, алты күн амал кылат. Аны калмактан келишкен Бегиш менен Көйүштөр алты күндүк «апсунун»¹ алекисаатта жандырышып, амалдарын түгөтөт.

Эрөөлгө чыккан Кеймен-Шааны Эштектин Жамгырчысы сайып өлтүрөт. Илебинди Айдаркан уулу Көкчө өлтүрөт. Өзүнүн жоокери колдуу болгонбу же ардангандан өзүн-өзү жазалаганбы, айтор Оргу хандын карыны эшилип жатканын көрүшөт.

Эртеси Оргу хандын аялы эки уулунун өмүрүн сурап, тартуусун алып, жайына үйшөң уулу Акустанын Токчоросун ээрчите келет. Токчоро Иледеги туугандарына келген жеринен Илебин колго түшүрүп, Орго ханга тартуу кылган экен. Колунан көөрү төгүлгөн устаны зынданга салып устакана куруп берип, кыз-келиндердин жасалгаларын чаптырып жүрүптүр. Манас устанын атын укканы менен өзүн көрбөптүр. Мурда көрүшкөн Бакай, Улаккан, Айдаркандар кучакташып көрүшүп, «өлгөнүбүз тирилди» деп кубанышат. Эки уулунун өмүрүн сураган Орго хандын аялына Манас Баатыр: «Балдарың менен баштагыдай тирилигинди өтөй бергин. Мен элди чаап-чачпай, курап чогултууну көздөп жүрөм. Биригип элим болгула!» деп узатат.

Көлдөгү ойротторду (калмак уруусу) баш ийдиргенден кийин, колду үчкө бөлөт. Биринчи бөлүккө Манас, экинчисине Үрбү, үчүнчүгө Айдаркан уулу Көкчө экөө жол баштайт. Үрбү «Боом» ичи менен Кеминдеги Кеймен Шаанын элине бет алат. Манас

¹ «Апсун» – дубанын аталышы. Өсүмдктөрдү жоокерге айланчу дуба.

менен Айдаркан Кең-Колдон ашып түшүшүп, Ала-Белден бөлүнүшөт. Манас Чуудагы Акунбешимге карай, Айдаркан Иледен аяк өйдө чыга турган болот.

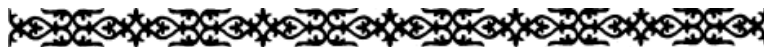
Кеймен Шаа менен Илебин жазат тапкандыктан, хансыз эл урушсуз кепке келип, баш ийип, эл болууга көнүшөт.

Акунбешим Үч-Турпан, Көл, Чуу, Иле, Оролго чейинки ойротторду бийлеген. Андыктан кол куушуруп жеңилгиси келбей, туш-тараптан кол чакырып, курал-жарак топтоп, катуу даярданат. Бирок, Манастын дайнын уккан жергиликтүү эл дагы келаткан тарапка өтүп кетишип, Акунбешим аргасыз жеңилет.

Ойроттор кыргызга биротоло эл болдук деп шерттешет. Ошондон кийин Кемин менен Чууну Үрбүнун бийлигине берип, Иледен Оролго чейин Айдаркан менен Көкчөнү улук кылат.

Кокондогу Панус Шааны Санжибек өлтүрөт да, ал жерге улук болуп калат. Акыры Көкөтөй кеңешин айтып: «Түпкү атабыз Ууздун тагына Манас олтурат. Биз ошол Манастан башканы хан дебейбиз. Алтайда азганакай эл менен Жакып эмне кылмак эле. Баарыбыз бир жерге чогулалы» деп бүтүм чыгарат. Бул ойду курама журт түгөл жакташып, Манас Алтайдагы элин көчүрүп келиш үчүн жол тартат.

(Айкөл Манас Ала-Тоону душмандардан бошоткондугу жөнүндөгү маалыматтын бир кыйла бөлүгү, эмнегедир, кара сөз түрүндө жазылды да кайрадан эки сап ыр болуп түшө баштады). **Бүбү Мариям.**

* * *

...Тал-Чоку... Жеңиштери бир кездеги,
тартылып көз алдына элестеди.

Кан күйгөн майдан талаа – ызы-чуусу,
кабылдап жанга баткан жарат уусу,

көз ирмем унуткарып Аикөл-Шерге,
күч-кубат кадимкидей берген эле.

Ормойо ойлуу карап кан майданды,
олтурган Кароол-Ташта зор карааны,

обого уча турган Акшумкардай,
обдулуп орунунан козголду жай.

Каректе – кайтып барган кези Алтайга,
канчасы жазат таап, көбү кайра

кайрылып киндик каны тамган жерге,
кашына үй-бүлөнүн барган эле...

АЛТАЙДАН КӨЧҮҮ ЖӨНҮНДӨГҮ ЧЕЧИМ

Ойроттун солу – бурут, ону – каңгай,
ортодон өттү жылдар аккан суудай.

Алтайдан көчөбүз деп барышкандар,
кыя албай тууган жерин өттү жылдар...

«Ойроттун оң канаты кайра баштан,
оолугуп оң таппастай чуу баштаган.

Бир кезде Чыйырдыдан качып чыккан,
баягы митаам түлкү Алооке хан,

коштоптур уялашы Эсен ханды.
Какшаалдын нары жагына сепил салды.

Камданып катуу кыргын саламын деп,
кашайтып сол ойротту чабамын деп,

эч кимди киши ордуна санабаптыр,
элди эмес өз инисин аябаптыр.

Талкалап алтын кенин, зерин тартып,
кетиптир Кара-Тоодо үңкүргө артып.

Баласы – койнуна катып качкан,
болду дейт атасынан дагы ашкан.

Кара жин-бакшылардан таалим алып,
канкору турат дешет чектен ашып.

Хан болгон кечилдерге ата-бала,
куруптур капка-чептүү кара калаа.

Канкор уул азыр ошол чеп-калаада,
кара жин, сээр өнөрүн улантууда.

Билгизбей кылган ишин жан адамга,
барам деп учурашып туугандарга,

ээлентип Эсен ханды, көнгөн жерге
ээлөөнү көздөп жатат ушул күндө.

Алсак деп Анжыянды кайра басып,
ага-ини жаткан кези даярданып.

Алтайлык ага-тууган сен баш болгон,
ал жерде жатасыңар козголбостон.

Бул жактын ал-абалы мына шундай,
Баатырым, эл тагдыры болот кандай?...». –

Бөрү тил кат¹ жаздырып Көкө абам,
билдирип алды-жайды Эр Шуутудан,

тынымсыз түн-күн жүрсө түйшөлбөгөн,
тулпарын токуп берип жөнөттүргөн.

Алганда ал кабарды, уятымдан
астымда Жер жарылса, кармалбастан,

баш салып Жерди тиктеп тулпуйгуча,
бой таштоо жеңип эле туңгуйукка.

¹ *Бөрү тил кат* –

Уяттын жүгү басып ийинимден,
түктүү Жер түтүп турду жердигинен.

«Жердеген эчен кылым кең Алайда,
жерүүгө акысы жок бул жерди да.

Ууз хан жердегенин эч ким танбайт,
урпагы конуш таштап жер оодарбайт!..» –

ушинтип кесе айтып баш тартышкан,
улгайган карыларды кыйа албастан,

жети жыл желдей сызып өткөндүгүн,
жеңиштин зээри менен сезбептирмин.

Кабарды окуган соң мен тим эле,
чапкандай таасир берди так төбөмө.

Таянып кылычымды, жерди тиктеп,
түктүйдүм үн катпастан, айтам не деп?

Үч күнү чырым этип кирпич какпай,
үңкүйгөн калыбымда үн чыгарбай,

кекетип эл-журтумдун кары-жашын,
кетирдим чоролордун айла-амалын.

Төртүнчү түндүн таңы супа салып,
торгойлор үн салганда чылдыртташып,

башымды өйдө кылып, Кыргызчалга
бакырдым бар үнүмдөн кыжырлана:

«Баарыңар атка минип, кең Алтайдын
кыдырып кыркың бирдей баш-аягын,

кашыма кары-жашы калбай бачым,
жыйылып келишсин деп кабарлашсын!

Аксакал-карыялар, уруу башчы,
келишсин калышпастан текши баары.

Бол бачым! Жыйнагыла тез арада.
Болбурап туруп калбай бат кыймылда!». –

Чыгарып уят күчүн чоролордон,
чынында жөнсүз эле корсондогом.

Эртеси ошол маалда эң аягы,
ээрчишип, энтеңдешип келип калды.

Жык-жыйма «Жыйын-Дөбө» толгон элге,
сүйлөгөм кыртыш сүйбөй анча деле:

«Кадырман карыялар, калың журтум!
Кайрылам өзүңөргө, сөзүмдү уккун!

Аягы Турпан менен Каркырадан,
баш жагы Орол, Шибер чалкып жаткан,

ортосу деңиз, талаа, чөл, талааны,
окчуңдар, ойрот курган көп калааны,

жердеген Ууз хандын тукумдары,
жерлердин түгөл баары багынганы,

ага-ини, баарыңарга маалим эле.
А бирок көчүүнү ойлоп койбой дале,

алакандай Алтайды көрүп аалам,
айныган көөнүңөрдү кыя албагам.

Ал азыр мээнет менен тийген колго,
Ата-Журт конушубуз, алтын ордо,

кайрадан туш келди деп коркунучка,
кабарчы жибериптир Көкөм мында...». –

Бөрү тил кат-кабарын Көкөтөйдүн,
баарына баштан-аяк окуп бердим.

Каттан соң сөздү уладым андан нары:
«Көчүүнү каалагандар кам уралы.

Кечикпей мөөнөтүндө бир аптанын,
кам бүтүп, көч койууга даярдалсын!..

Анан да кыйнабаймын мен силерди,
Алтайда калуучунун өз гана эрки.

Көчүүгө көңүлүнөр жок болсо, анда
кетемин Шууту менен өзүм гана...

Жашынан бир да жолу жер ообаган,
журтумдун уйуткусу Көкө абам,

эл үчүн жан кыйууга даяр турган,
Эштектин Жамгырчысы – кандаш тагам,

Турпанды, Алай менен Ыспараны,
тутунган сары ногойдун тукумдары,

набаттар, дөөлөс, дуулат, катаганды,
нарк менен калкалаган Кошой-ханды,

түмөндүү малдын ээси Элеманды,
түшүнүп, билбей турган кыргыз барбы?.

Кубалап күн жүрүштү көз жетпеген,
кыйырсыз токой-талаа жерди ээлеген.

Алтайда Ууз хандын үч уулунан,
тараган азганакай тукум калган.

Ар уруу хандык болуп өз-өзүнчө,
тирлигиң жүргүзө бер дедик эле.

Тирүүлүк болсо демек тирлик өтөт,
барсаңар сыйлыгышып жер бөлүшөт.

Калсаңар унутпайбыз, эстесиңер.
Кармашсак каңгай менен – чектесиңер.

Жанымды ачыштырат бир ой бекем,
жоолашса жортуулчулар, кантээр экен?..

Кечирген башыңардан жакшы-жаман,
кеменгер карыларга акыл салам.

Сөзүмдүн тууралыгын, жакпаганын,
суранам баарыңардан, ачык айткын?» –

Ошондо кыпчактардын Таз чечени,
тамаша-чын аралаш мындай деди:

«Көкчөсү Айдаркандын, Үрбү экөө,
көчөөрү талашсыз кеп, ал антпесе,

ал жакка улук болуп шайланышкан,
бийлигин жүргүзмөкпү бул Алтайдан?

Калмактын калемкаштуу, олоң чачтуу,
көлдөгү аккулардай сулуулары,

сөз берип, сөз алышып койгон жери –
сыр эле ичке каткан, айткым келди.

Булар да кеталышпай ыркты бузуп,
билмексен болуп жүрөт ичтен сызып.

Көчүүгө Манастан да дилгир азыр,
Үрбү уулум, хан Айдаркан, Көкчө баатыр.

Кетишсе Манас, Бакай, Үрбү, Айдаркан,
бул жерде бел тутмакпыз кимди анан?

Андыктан кадырман эл, каалап турам,
«Көчөбүз» деген жакка башым бурам»... –

Чыдамсыз кеп кезегин турган күтүп,
жарыша Таз чечендин сөзүн үзүп,

көп элдин ортосуна жакындады,
Көкчөсү Айдаркандын бакылдады:

«Кылымдар жат душманга тепселенген,
эл-жерди кайра көрсөк деп тилеген,

үмүтүн жалпы журттун актасак деп,
жүрүшкө чыккан элек жоону беттеп.

Жер эмес – баш ийдирип элин дагы,
жоготтук арабыздан далайларды.

Кан төгүп, мээнет менен алган жерди,
кайрадан каңгайларга беребизби?

Барганда – тоо кыркалап, жоо беттедик.
Кайтканда – дайра кечип, чөлдү кездик.

Чалкыган деңиз көрдүк, көлдү көрдүк,
чаалыкпас эмгекке маш элди көрдүк.

Дүйнөнү туташтырган кербен жолу,
дүңгүрөп дүңү угулган ойрот колу,

баарысы бир Манаска баш урушуп,
бийлигин беришти эле улук тутуп.

Киндик кан тамган жерди кыйбайбыз деп,
кежирлик кылганыңар болбогон кеп.

Калгандар кала берсин, а мен болсо,
кам көрүп, эртең эле чыгам жолго.

Кетишет мени менен баш тартпастан,
Кер-Көлгө барып келген алты жүз сан!» –

күрсүлдөп Көкчө сүйлөп басылган соң,
көчүүнү көпчүлүгү көрүштү оң.

Кыйласы козголбостон калабыз деп,
калаалуу Кантуу – Алтайды көрүштү эп...

* * *

...Тал-Чоку... Таштан салган чеп капкада,
таянган Айткөл Берен сыр найзага,

карегин кадап төмөн кан майданга,
ким кандай абалда деп серп салууда.

Көргөндө Көк Буурулчан Жамгырчыны,
көңүлү Айткөл Шердин бир аз тынды.

Колунда турнабайын кайра имерип,
карады кан майданга көз жиберип.

Качырып топтолушкан каңгайларды,
кабаттап Хан Жамгырчы найза сайды.

Көңүлү көтөрүлүп көргөнүнө,
көч койгон күнү эске келген эле...

КУЛТЕГИНДИН КАБЫРЫНА АКЫРКЫ ЗЫЯРАТ

Аземдеп агаиндер хан ордону,
алтымыш ак атанга артмак болду...

Ал күнү жердиги түз асыл энем,
албыртып беттин отун каны тепкен,

акырын басып келип жүк жанына,
абайлап сөз баштады карап мага:

«Жарыгым, ак өргөөнү караманча
бүккөнүң – жакты бекен хан атаңа?..

Ээрчиген сан миндеген элиң менен,
ээлечү барбы сенин жериң кенен?

Элинди сыйдыра албай барган жерге,
Эреним, кепке-сөзгө калып жүрбө?

Эскертип жатканыма болбо капа,
эртеңиң бүгүнкүдөн кымбат мага.

Аялдык кылып, кыска ойлоп жатсам,
Жарыгым, кечирип кой одоно айтсам?..

Абыке, Көбөш экөө ак ордону,
Алтайдан көчүрбөйбүз деген болчу.

Алардын ойун угуп анан гана,
киришсең болмок эле жүк артканга.

Жалгызым, азыр деле кеч эместир,
жооптош, каршы болсо жүктү чечтир». –

Ошондо жүрөгүмдө апакемдин,
ак дилден айткан сөзүн макул көрдүм.

А бирок, арткан жүктү кайра чеч деп,
айтууну караманча көрбөгөм эп.

Жазгана жаагын сылап апакемдин,
жоошутуп сар-санаасын мындай дедим:

«Кыязы, мына ушуну тагдыр-буйрук,
кылгын деп жазган чыгар мага буйруп.

Кечиргин жаным апа? Айтканыңды
аткаруу деги мүмкүн болбой калды...

«Тилимди албады» деп болбой капа,
сөзүмө кулак салчы, жаным апа!

Көч алга кете берсин, биз үчөөбүз
кайрылар жерибиз бар, макул деңиз.

Жайына Култегиндин кайрылбастан,
жакпас дейм Жаратканга – сапар тартсам?

Анан да өтүнөрүм, жаным апа,
ал жерге атам дагы чогуу барса,

деген ой көптөн бери көңүлүмдө,
дегдетип, тынчымды алып жүргөн эле.

Киндик кан тамган жерден караманча,
көчүрүп баратамын карыганда.

Алтайды арзып келип көрбөс кайра,
андыктан барса дегем ыйык жайга.

Анын да көөдөнүнө бекем түйгөн,
армандуу сыры бардыр айтпай жүргөн.

Агартып жан-дүйнөсүн ыйык жерде,
арылып дил жүгүнөн, анан кетсе,

атанын алдындагы милдетимден,
азыраак кутулгандай сезет элем.

Ант – шертке эч залалы тийбесе эгер,
абамдар, арбактар да туура көрөр?» –

жазганып айткан ойум апакеме,
жактыбы, жакпадабы деген тейде,

түйшүгү түшкөн жүзгө тирүүлүктүн,
телмире жалтаң карап жооп күттүм.

Апакем макулдугун – айтканыма,
билгизди башын ийкеп секин гана...

Атама көч камында жүргөн шашып,
айтканы өтүнүчүмдү бардым басып.

Алаксып тирлигине, айтканымды
атакем маани бербей кулак салды.

А качан ишин жасап бүткөн кезде,
ачуулуу добуш салып минткен эле:

«Баарыбыз бакшы болуп кетип калсак,
бул көчтү, айтчы балам, ким башкарат?

Кызыл май¹ кылып малды кырып алсак,
кыргызга кай байлыгың хан атантат?

Мал-жанды чөлгө салбай, сыртка салып,
мен өзүм айдашамын көч башкарып.

Ал жерге Бакай менен энеңди алып,
аябай тайынгының өзүң барып...

«Айдашам, чыкпаймын» деп мал жанынан,
Абыкем Алтын-Жалга токум салган.

Алтын-Жал, Алабаштын үйүрүнө,
Абыке ээлик кылат, минбегиле!

А тиги Чыйырды энең айдай келген,
Күмүш-Жал, Кызыл-Буурул үйрү менен,

кырып сал мага десең, эрк өзүңдө,
кыпындай кийлигишпе Абыкеге!

Ээрчитип алсаң эле өз жаныңа,
ээ болом дегенсиң го бүт баарына.

Тийиштүү энчиңерди ар бириңе,
тең бөлөр күн келиптир, антпегенде,

каның бир үчөөңдүн тең, уяң бөлөк,
«күндөштүн күлү жоо» дейт, анда демек,

¹ *Кызыл май* – семиз малды ылдам айдаганда майдын арасындагы кан тамырлар жарылып кетип өлүп калат. Андай малды сойсо майы чындап эле кызыл болот.

өзү эмес күлдөрү жоо күндөштөрдүн,
бир үйдөн оту күйүп, чыкпайт түтүн.

Сен болсо эрезеге жетип минтип,
жуурулуп журт ичине алдың сиңип.

А тиги Көбөш менен Абыкеми,
турасың бүт баарынан четтеткени.

Өзүңө тиешелүү мал-мүлкүңдү,
көчүрүп же болбосо өрттөйсүңбү,

ага мен кийлигишпейм, өз милдетиң,
Абыке, Көбөшүмө тийишпегин!..». –

Атамдын андан наркы сөзүн чыдап,
угууга эрким жетпей, жаным сыздап,

өзөктөн чыккан өрткө экинчи ирет,
өрттөнүп каным дүргүп, бой титиреп,

өкүнүп сөзүм үчүн атама айткан,
өзүмдү токтото албай аны каккам:

«Жетишет! Ата-бала каар кептен,
жөнү жок сөз айтпайлы жан кейиткен.

Кезинде көр байлык деп – кундуздардын
калыпсың каргышына, унутпагын!

Алтын-зар унаа жеткис арта турган,
атаке, ал канчанын башын жуткан?

Адамдар зар-дүйнөгө ээлик кылган,
айланып боз чопого жаны тынган.

Дагы да эсеп жеткис далайларды,
дүнүйөң боз чопого айлантары,

белгилүү эмес кимге? Бирок ага,
бербейсиз эч бир маани бул жалганда.

Энчи албайм. Эч нерсеңдин кереги жок,
эл-жерим эсен турса пейилим ток!», –

көңүлүм караңгылап, шагым сынып,
«Каап, бекер кылдым ээ!..» – деп ичтен тынып,

кайрылып атам жакты карабастан,
көч койгон элди карай араң баскам.

Кагылам калың элге карап турган,
көрмөксөн болуп баары ичтен тынган.

«Жарасын канатпайлык» дешти белем,
жарыктык Акбалта абам Үмөт менен,

эч нерсе укпагандай жүктү артып,
экөөлөп унааларды бекем тартып,

бакылдап сүйлөдү эле жөн салды кеп:
«Баатырым, аттаналы, кана эми,– деп,–

айылдын сакалдуусу, мен экемин,
астында көчтүн башын жетектейин.

Ал эми көчтүн артын үйшөндөрдүн,
атактуу Үмөт Беги сүрүп келсин.

Жигиттик курагына келип алды,
жардамын аябастыр Жайсаң дагы.

Көч көркү – кыз-келиндер коштоп барса,
мукамдуу назик үндөр аба жарса,

артылар андан бетер шаани-шаасы,
атагың дабан жарат мындан дагы.

Кандайдыр кылар ишиң бар болсо эгер,
кабатыр болбой көчтөн бүтүрө бер». –

Ишенчээк, бала кыял барбандаган,
ичине кир сактабас Акбалта абам,

көргөзүп нээти таза жан экенин,
көтөрүп көңүлүмдү койду менин...

Күн чыга жүк койулуп, эл аттанды.
Кантуудан хандын көчү узаганды,

калышпай козголушпай тууган жерден,
калайык узатышты сыйы менен.

Катышып, келип-кетип турабыз деп,
калың эл кала берди көчтү тиктеп.

Биз дагы кош айтышып алар менен,
бет алдык Жылгындууга үчөөбүз тең.

Кантуудан Жылгындууга эки өргүп,
үчүнчү күндүн түшү жете келдик.

Баягы бала кезде көргөнүмдөй,
бул жолу эмнегедир көп сүрдөбөй,

аздектеп аруулугун, бийиктигин,
аларга таазим этип башымды ийдим.

Дуба окуп багыштадык асылдарга,
топосун жеңилдетип, жаткан жайга,

үн катпай үчөөбүз тең ойго батып,
үч башка – балким бирдей ойлоп жаттык.

Эмне ойду ойлошконун апам, абам,
билбеймин. А мен болсо – асыл адам,

кыркууздун аты өчпөй сакталса деп,
кыйналып, азап тартып, убайым жеп,

кыйырсыз жерди басып, ар атадан
калсын деп жок дегенде бир нече жан,

Күчүгөн,Тул-Бийкесин жөлөк кылып,
күнү-түн тыным албай жер кыдырып,

жайгарып ар урууну ар-кай жерге,
жан үрөп эл-жер үчүн өлгөн эле!

Ойлобой көр дүйнө эмес кара башын,
ойлогон жалгыз гана журттун камын,

аруу дил Култегиндин арбагына,
арманым айтып жаттым ызалана:

«Кырылган кырк тукумдан аман калган,
кыркууз деп башын кошуп өзүң курган,

элинди бириктирип чогултам деп,
Эреним, берген элем касам ант-шерт.

Жол жүрүп кыдырганбыз бүт күнү-түн,
жообуз деп эсептеген ойрот бүтүн,

ээлеген ата-конуш жерибизди,
эзилип азап тарткан элибизди

кайтардык! Ойрот калкы башын ийип,
калк болду өздөрү да тизе бүгүп.

А бирок асыл Шерим, жүрөк эзген,
арбыды күмөн саноо өз элимден.

Кырк уруу – бир атадан тарашты эле,
кырк бөлөк эл болушуп ушул күндө,

унутуп бир боорлугун баратышат,
улук деп күчкө салсак баш урушат.

Кыркууз деп сен чогулткан эл курама,
кырк уруу – кырк башка эл... Бир аз гана,

жүрүшкөн атын сактап Ууз хандын,
жүрөгүм сезип турат тарашарын.

Тукуму Ууз атадан Түрк уулунан,
туугандык унутулуп болду душман.

Бул күндө таянганым аскар белдей,
бир аз эл сакталышкан эч кебелбей,

кыркууздан Орчун КЫРГЫЗ деп аталган,
козголбой кең Алайда калып калган,

кут конгон Көкө абамдын чымчым эли,
көөнүмдү жубаттырган журт тиреги.

Калганы өз алдынча кетишсе да,
калышат орчун кыргыз Көкөм барда...

Жамгырчы тагам туура айткан экен,
жумшактык – журт чачылчу сапат белем.

Көөнүнө карап элдин көчүрбөстөн,
көп жылдар көз ирмемдей өтүп кеткен.

Мунумдан пайдаланып – мизи кайткан,
душманым баш көтөрүп кайра баштан,

жатканын даярданып кол салууга,
жиберип чабарманын бул сапар да,

журтумдун уйуткусу Көкө абам,
журт жүгүн адатынча мойунга алган...

Адамдын көөдөнүндө эмне барын,
аттигин, мен эч качан биле албадым.

Болбосо, башка эмес өз атамдын,
билбеймин али күнчө не кааларын...

Асылым Тул-Бийке эне! «Кыркууз барда
атыбыз аталат!» – деп айтканыңа,

кечиргин, бирок күмөн санап турам,
кыркууз жок!!! Чымчым орчун кыргыз калган.

Орчундун арасында Култегинди
билгендер бар болушса бирин-эки,

экинин бири дагы атама окшоп,
элди эмес – көр дүйнөсүн калса ойлоп,

эсинен чыгарышып койобу деп,
эзилip турган кезим убайым жеп...» –

ойумдун учу ушуга келген кезде,
о Теңир, жер солк этип, жай термеле,

аскадан бөлүнгөн таш төмөн кулап,
арчага тийип четте, ал да сулап,

дүңгүрөп өзөн ичи, бир булкунуп,
добуштар көп узабай калды тунуп.

Кандайча жорурумду билбей анда,
калды эле табышмактуу туйум гана.

«Кудурет, аяныңбы бул не деген?...» –
кумсарып, каны качып өңдөн кеткен,

апакем тооп кылып Көк Теңирге,
айласы куругандай жалынды эле.

Көрөгөч, акылга бай Бакай абам,
кенебей, токтоо сүйлөп, үн чыгарган:

«Чыйырды, мына ушул ыйык жерде,
түз айтуум керек ойду көөдөнүмдө.

Сыздаган жан-дүйнөсү Айкөл Шердин,
силкинтти жан-дүйнөсүн Жер-Эненин.

Билмексен болгонубуз туурадыр деп,
бөлүшпөй ой туйгусун кылбадык кеп.

Көңүлү ичиркенип атасынан,
калкка да ишене албай турганынан,

Айкөлдүн абдан катуу кейигени,
арбакты козгоп койду шекилденди.

Шондуктан үчөөбүз тең ыйык жерде,
шерт ушул – сыр катпайлы ичибизге.

Жашырган өзгө эмес өзүңдөн да,
жан сырың ачык айткын, Батмазуура.

Жүгүндү жүрөгүңө көтөрбөстөн,
жеңилдеп, ушул жерге таштап кетсең?..

Көк Теңир! Асылдардын арбактары,
кайрылам өзүңөргө! Менин дагы

пенделик ой толгоомду кечиргиле?
Пейлим түз Баатырыма, элге, жерге.

Баласыз өтөмбү деп бул жалгандан,
өзүмчө өкүнүчтүү арман кылгам.

Анымды кечиргиле! Шул ирмемден,
баш тарттым өксүп келген шол тилектен.

Туйчумун, Көк Теңирден ар бир пенде,
тынымсыз бир тилекти зар тилесе,

ал тилек кабылдаарын билсем деле,
адаммын, топук кылбай келдим эле.

Журт үчүн Баатыр Манас төрөлсө деп,
Жараткан, күндөп-түндөп кылгам тилек.

Тилегим кабыл келген, бирок ичтен,
тымызын өз канымды тилеп келгем.

Билемин, бала көрсөм – анан аным,
болобу ойлогон жан элдин камын?

Кокустан Байтөрөгө окшош безер,
буйурса тагдырыма, артым кантер?

Жөн эле тилек кылып али күнчө,
жүргөнүм ой жүгүртпөй – бул чоң күнөө.

Тилеген зар тилегим кабыл келген,
Теңирим, Баатырыма өмүр берсең!

Бакытты берсең экен элге-жерге,
Береним жүрсүн эсен эл ичинде!

Уздун киндик каны тамган жерден,
улансын таза тукум чыгып элден.

Учугу кыргызымдын үзүлбөсүн,
урпагы Кең-Алайды мекендесин!

Кудурет! Ачаар сырым, тилегим да,
күткөнүм бир өзүңдөн ушул гана»... –

ушинтип сөзүн бүтүп Бакай абам,
апама астыртадан жүзүн бурган.

Тунжурап турган апам сөз айттырбай,
түшүнүп ошол замат сүйлөдү жай:

«Жараткан Кудуреттүү Көк Теңирим!
Жүрөккө каткан кебим – күнөөм менин,

байкадым бар экенин азыр гана,
Бакайдын сөзүнөн соң сездим даана.

Бир перзент тилегенин күнөө десе,
өлчөөсүз кетирипмин мен эмесе.

Канча муун зарлап-какшап тилеп келген,
перзентти Теңир буйруп араң көргөм.

Пенделик кылганымды билдим, көрсө,
карачы, унутулуп канча нерсе,

кыркууздун карманганы бул жалганда,
карегим, жандан кымбат жалгызыма,

«Какшыктап сөз айтканы эмнеси» деп,
канча жыл кечире албай ичтен зилдеп,

алыстап жалгызымдан баратканым,
ал менин күнөөм тура,– мойунга алдым.

Култегин, Тул-Бийкенин, чоң атамдын
кейитип алган экем арбактарын!

Кең пейил асыл жандар, кечиргиле?
Кесирим келтирбесин залал нерсе.

Мен дагы – ар-намысты ыйык көргөн,
аруу дил ата-эненин перзенти элем.

Алардын арбагына шек келтирсем,
андабас, эссиз кызын кечирсе экен!

Манасым зарлап күткөн бар дилимде,
Жараткан, жалгыз ыйык тилек эле.

Эл уулу эл ичинде жүрсө аман,
энеге бакыт барбы мындан ашкан!

Азыр да акым болсо тилей турган,
Алладан шул тилекти тилек кылам!..» –

апам да сөзүн бүтүп тооп кылды,
ал экөө сүйлөшүмдү күтүп турду.

Ичимден Жаратканга тооп кылдым,
ирээттеп, эмне айтарым билбей турдум.

«Күнөө жок абакемде, анан дагы,
эң туура апакемдин таарынганы...» –

ушинтип ойлоп турсам, ыйык жерден
укмуштай бишаараттуу добуш келген.

Жел ойноп, чөптүн башын шуудуратып,
жагымдуу үн сезимге аралашып

кеткенин көп эскерип өзүбүзчө,
кийин да тооп кылып келдик эле:

«Ак пейил аруу жандар, ичиңерде
ар бириң күмөн кылган күдүк нерсе,

айтышып сыртыңардан кириңерди,
аруулап жууп алдыңар көңүлдөрдү.

Тилеген тилегиңер кабыл келет,
Теңирдин ыйык сыйы ушул делет...». –

Күмүштөй назик добуш шыңгыраган,
күтүүсүз чыкканындай тымып калган.

Аянга таазим этип үчөөбүз тең,
антымды ачык айтып, мындай дегем:

«Асылдар! Айтканымды бир аз мурда,
аламын алсыздыгым мойунума.

Көпчүлүк болгон жерде баары болот,
купулга чанда гана пенде толот.

Теригип тээжик сөзгө боштук кылдым,
Теңирим, кемчилигим сезип турмун.

Азыр мен күнөө кылсам аңдабастан,
анымды кечиргиниң, о Жараткан!

Култегин, Теке-Баатыр, Тул-Бийкеге
кайталайм берген антты бала кезде.

Куралып ар атанын балдарынан,
орошон орчун кыргыз деп аталган.

Окчунун¹ орчун² менен кошуп башын,
Бир гана КЫРГЫЗ деген эл кыламын!

Ар-намыс, Ата-Журтту ыйык тутуп,
аруулук, асыл наркты бийик тутуп,

акыркы дем тартканча, элим үчүн
ак кызмат өтөп, жумшайм болгон күчүм.

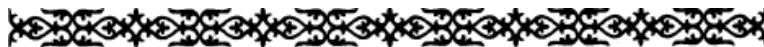
Асылдар, ыйык жайга силер жаткан,
а балким, келбестирбиз эми эч качан.

Ал азыр алыс сапар аттанаарда,
аздектеп таазим кылам арбактарга!

Жараткан! Жалгыз тилек бир өзүндөн,
КЫРГЫЗДЫН АТЫ ӨЧПӨСҮН ЖЕР ҮСТҮНӨН!!»

¹ *Окчун кыргыз* – Алтайдагы кыргыздар.

² *Орчун кыргыздар* – Ала-Тоодогу кыргыздар.

* * *

...Тал-Чоку... Айбатына адам даагыс,
Айкөл-Шер чеп капкада өзү жалгыз.

Жаңы эле келип кеткен Ажыбайдан,
«Жоо күчү тең тайлаш» деп кабар алган.

Үстөмдүк кылбай күчү тең дегени,
үмүтүн тутандырып кайрат берди.

Унутуп кабылдаган жарат уусун,
унутуп Чубагынын салган чуусун,

«Жараткан жалгыз сенин буйругун» деп,
жалынат Айкөл Эрен жардам тилеп.

Кармаган турнабайын оңго имерип,
кадалат кан майданга көз жиберип.

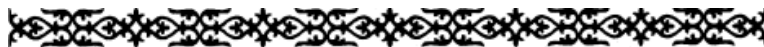
Качырган берендерин көргөн кезде,
кайрадан өткөн чагы түшүп эске,

Кантуудан келген кезин, Кашкар менен
Анжыян аралыгын кылып мекен,

таянып кара таштуу Какшаал тоосун,
тең көрүп төрт тараптуу жол ортосун,

жай кылып Жайык-Өзөн, Куйулманы,
жайланып эли менен калып калды.

Аз өтпөй айлакер – куу Алоокенин,
эстеди айла таппай жеңилгенин...

АЛОКЕНИН ЖЕҢИЛИШИ

«Аттанып Жылгындуудан чыккан тейден,
артынан көчтү кууп жете келгем.

Кантуудан көчкөн элдин орчундуусу,
караштуу хандыгыма элим болчу.

Ойроттун тогуз жүз миң түтүн эли,
ордомо менин гана тийешелүү.

Ал эми окчун кыргыз тукумдары,
алардан алда канча арбын саны.

Апамдын айткан сөзү ырас эле,
Алайга батырмакмын канткенимде.

Чоң-Жүрүш учурунда көргөн жерди,
чубалып карегиме элестеди.

Ылайык көрүнгөнү Жайык-Өзөн,
ыңгайлуу, малга жайлуу, ичи кенен.

Какшаалдын наркы бети Кашкар, Турпан,
калкыма керектүүсүн алып турам.

Анжыян, Кокон менен Маргалаңдан,
ал жакка бийлик кылган Санжи тагам.

Аралайт кербен жолу дүйнө кезген,
ал жайды угуп турам андагы элден.

Туурамда Алай, Кулжа, Аркыт, Нааман
түз эле Көкөмдөргө аралашам.

Чатыр-Көл, Жайык-Көлдү нары ашсам,
чаңкайган Ат-Башыда Кошой абам,

Алтайдан көчүп келген Үрбү жайын,
билүүгө Төтө-Белди ашырамын..

Кайталап бир нече ирет акылга өкчөп,
Куйулма, Жайык-Өзөн ылайык деп,

Акбалта, Бакай, Үмөт абамдарга,
ал ойду акылдашып айтканымда,

алар да туура көрүп, көчтү баштап,
айттырдык Көкө абама жерди тактап,

астыга Шууту баштап жигиттерден,
атайы кабар алып жүрүп кеткен.

Акырын ай-апталап сапар тартып,
ал жерге күзгө таяп келип калдык.

Алтын так Ууз хандан мурас калган,
арттырып келип небак тигип салган.

Түпөктүү туу желбиреп түндүгүндө,
даңкайган аппак өргөө сүрдүү эле.

Келгенде утурмалап элге жакын,
көрүндү зор карааны Көкө абамдын.

Абама атчан барсам болбостур деп,
атымдын башын буруп болдум түшмөк.

Көкө абам шашып кетти көрүнөт бейм,
«Кой бала, түшпөгүнүң!» – деген тейден,

жеткенин мага кандай сезбей калгам,
көтөрүп көпчүлүк эл Аккуладан,

жупжука ак кийизге салышканын,
Көкөмдүн «Көк-Теңирлеп!» жалынганын,

көргөндөй өңүмдө эмес түшүмдө мен,
көлбөөрүп коргошундай эрип денем,

көзүмдөн кубанычтын жашы акканын,
«Көпчүлүк түшүнсө!» – деп тилек кылдым.

Андагы жасашканы – хан көтөрүү
шааниси эмес болчу. Көңүлдөгү

кандайдыр бөксөлүгүм толбой келген,
Кантууга кайтып кайра барган күндөн.

Анан да Көкөм менен өз атамдын,
ал күнү салыштырып кыялдарын,

дегеле окшошпогон бир-бирине,
дил мүнөз жашыттырып койгон эле.

Тоңдоосун мамилесин атамдын мен,
тоң гана кабыл алып көнгөн элем.

Бул мүнөз те адепки көргөн күндөн,
бойума, жан-дүйнөмө бекем сиңген.

Жадырап, мээр төгүп, жан-дүйнөсүн,
жарыктык, чечкен күнүн эч көрбөдүм...

Баягы эң биринчи көргөнүмдө,
безери Байтөрөнү жеңгенимде,

барбандап сүйүнгөндөй болгон менен,
бир тосмо тургандыгын сезген элем.

Аруу дил мамилелер Ош-Пирдеги,
Алтайда эмнегедир сезилбеди...

Арадан далай жылдар агып өтүп,
азыр мен жыйырма бешке жашым жетип,

калбаса жамандыгым – жаш эмесмин,
калтаарбай эл башкарап жашка жеттим.

Атамды оолактаткан балким менден,
андабай бир кемчилик кеткен белем?

Болбосо бир айтылган бойдон анан,
берүүнү хан тактысын каалабаган.

Ал азыр жанар тоодой Көкө абам,
атылып жан-дүйнөсү агып турган,

апаппак сүттөн дилин мээр чачкан,
аргасыз атам менен салыштырам....

«Теңирден зарлап тилеп алганбыз» деп,
текши журт баары бирдей салышат кеп.

Көкө абам бар болгону бири алардын,
канымын, боор этимин мен атамдын.

Билбедим эмнеликтен, анан деги,
боорунан алыстатат атам мени?

Апакем айткан экен абдан туура,
Алтайдан көчмөк эмес, баамымда.

Ал жактан мени кетсе деген экен,
анткени, кенен жерде өзү көнгөн,

Абыке такка олтуруп, бирок өзү,
Алтайда толук бийлик жүргүзмөкчү.

Атамдын каалаганы ошо экенин,
аңгөөдөк¹ жаным аны эч сезбепмин.

Түнөргөн жүзүн көрүп азыр анын,
түшүнүп жаңы гана баамдадым.

Карыган атакемди таштап кетсем,
каңгайлар азыр эле чабат дегем.

Ойумду түшүнбөстөн, көрсө, атам,
ордодон, эл-жеринен, бүт баарынан,

четтетип жатканымдай кабыл алып,
ченине жакындатпай сыртын салып,

бийликтин, көр-дүйнөнүн кумарынан,
бошонуп кеталбаптыр, бечера атам.

А мага бийликтин да, байлыктын да,
анчалык кереги жок, жалгыз гана

¹ *Аңгөөдөк* – алагөөдөн, майда-баратты этибар албагандык.

кор кылбай эл-жеримди жат душманга,
калбасам болду анттын кусуруна...

Бир кезде Боз-Коргонду Эр Күчүгөн,
«Кыркууздун жер-киндиги!» деген экен.

Азыр мен кыргызымдын киндиги деп,
айтканым Көкө абамды эл көрөр эп.

Болбосо бөлөк эмес өз балдарын,
көрдүм го, бөлүп-жарып караганын.

А тиги Көкө абамдай жаамы журтум,
аздектеп сүйсө болду ата-журтун.

Ыраагы-жакыны жок баарысын тең,
ылгабай өз канымдай жакын сезем.

Кең пейил кемеңгерди акылга бай,
кемде-кем берет Теңир Көкө абамдай...

Жай кылып Жайык-Өзөн, Куйулманы,
жамы журт мени ошентип хан шайлады.

Топурап той берүүнү көрбөй эптүү,
токтотуп койгонумду жөндүү дешти.

Анымды жактырышпай айрымдары,
астыртан кыйшык-кыңыр сөз кылганы

аз өтпөй ачык болду, ал анткени
Алооке, Эсенкандан кабар келди:

«Жел менен бизге жеткен каңырыш кеп,
жалгайын, чынын билбей кат жаздык тек.

Ойротту, орчун, окчун буруттарды,
ордого баш коштуруп – кыргыз ханы

болуптур Айкөл Манас деген кепке,
баатырым, болор бекен ишенишке?

Чын болсо ошончо элге хан болгонун
чакырбай коңшуларды, хандын тойун

жашырып өткөргөнүң жакпас элге,
жарашпайт пейли тарлык сендей Шерге.

Бул эми коңшулук кеп. Айта турган
сөз бөлөк, мына ошого көңүл бурсаң?

Какшаалдын Кара тоосун мекендеген
Кайберен тукумуна эгерде сен,

аңчылык кыла турган болсоң, анда
ал өзү туура келет кол салууга.

Ал аймак бизге гана караштуудан,
ал жердин бейпилдигин талап кылам!

А кокус айбанатка кол салсаңар,
айыбын – жазанасын тартасыңар.

Астыңдан өтүү милдет. Эскертүүнү
атайлап бузса элиң – ошол күнү

жеринди каптап кирип элиң чабам,
жеңилип же жеңүүнү макул табам!» –

Унчукпас жасоолунан тили кесик,
ушундай кеп жазылган катты берип,

Алооке атайылап ошол күздө,
алгачкы араздашын билдирди эле.

Аз өтпөй ошондон соң аргын – Бийсе,
азыраак эли менен калган менде,

кесиби, кумар иши – эч танбаган,
көзгө атар мерген эле жаза атпаган.

Кыязы, көнгөн неме мергенчилеп,
кызыгы аң уулоонун тартса керек.

Азыраак топ болушуп өздөрүнчө,
аң уулап барышыптыр Ара-Көлгө.

Азгырып аңчылыктын кумары анан,
атышып аркар-кулжа аскасынан,

арылап кеткендигин байкоос албай,
аралап Какшаал бетин тоо кыркалап,

кызыкка батып жүргөн жерлеринде,
кабылат каңгайлардын мергенине.

Ага-ини¹ кол салууга нээт бурган,
атайлап кароолдорго аңдыттырган.

Кубанып мергендерге, колго түшкөн,
кордошуп, кыйнап ыза көрсөтүшкөн.

¹ *Ага-ини* – Алооке менен Эсенкан жөнүндө сөз болууда.

Өзөнгө түшүрүшүп, маскаралап,
өлтүрбөй койо берет жылаңачтап.

Мергенге барган топтун арасында,
бар эле бек тукумдун баласы да.

Көргөзгөн каңгайлардын кордугу үчүн,
кол топтоп, чабабыз деп кылып бүтүм,

кек алмак болуп, элге билгизбестен,
кеңешип, кол курашат түнү менен.

Каңгайдын мергендерин кууп арттан,
Какшаалдын ашуусунда жете барган.

Аларды маскаралаган мергендерди,
атканы сая кетпей бирден терди.

Ачуу ыза жанга батып калгандыктан,
аларды аткан экен аябастан.

Аңгыча калың каңгай наркы беттен,
каптаптыр бери карай ээ бербестен.

Эсине келип шондо Бийсе мерген,
«Эртелеп жеткиле!» деп жигиттерден,

экөөнү элди көздөй жиберет да,
Эр Бийсе мурда жетип Кара аскага,

каптаган каңгайлардын жолун тороп,
кырк жигит зоодон ташты тоголотот.

Жигиттер, жүрөксүбөй жанын үрөп,
жаа тартып, таш кулатып дүңгүрөтөт.

«Өзүбүз чакырган соң чын ажалды,
өкүнбөй, коркпой андан кармашалы.

Кабарды угушканча алдын тороп,
ашууга келтирбестен турсак болот.

Каңгайлар сугарылсын өз канына,
кетирбей текке жебе – түз аткыла!

Калбайбыз бирибиз да тирүү мында,
кандаштар, карбаластап шашпагыла!?

Мен билем – Тул-Бийке эжем учурунда,
мертинткен сан каңгайды өзү гана.

Азыр биз кырктан ашуун адам барбыз,
кырк сандай каңгайларды талкалайбыз.

Кууп алып кунубузду ажал тапсак,
калтырбай каапырларды ала жатсак!...». –

Кыйкырып жигиттерге кайрат берип,
кырыптыр кыйындарын бирден терип...

Шол түнү эмнегедир таң алдында,
жүрөгүм окторулуп тынчсыздана,

түшүмдөн чочуп туруп, сыртка чыккам,
тушумда кыя жолдон добуш уккам.

Агарган таң шоолада жалгыз караан,
абайлай басып мага жакындаган.

Караанды үнсүз тиктеп турганымда,
калтырап корккон үнүн жай чыгара,

добушу дирилдеген аялзаты,
дүрбөтүп сезимимди минтип айтты:

«Аялдык кылып эгер экиленсем,
анымды Айкөл Эрен кечирсе экен?

Чыкпасын кызыл-кыргын деген ойдо,
чыдабай чыктым эле жалгыз жолго.

Ал анан жигиттердин жайын айтып,
артына буруларда кайра кайтып,

мен анын аты-жөнүн сурагамын,
укканда суук кабарга чыдабадым.

Бийсенин уялашы Таңса-Бийке,
бурулган арт жагына башын ийе.

Алыстап узар менен аппак караан,
айкырып жигиттерге добуш салгам.

Баягы Алоокенин катынан соң,
баарыбыз даяр турсак болот деп оң,

анчалык сыр бербестен калайыкка,
астыртан күтүнгөнбүз даярдана.

Байлануу тулпарларга токум салып,
баарыбыз бир заматта куралданып,

«Дүрбөтпөй эл милдетин алгыла» – деп,
«Улаккан, Акбалта аба, калгыла» – деп,

жаныма кырк жигитти түгөл алдым,
«Аттандык, жоо келди!» деп добуш салдым.

«Калганы артыбыздан барышсын» – деп,
кармалбай аттанганбыз жоону беттеп.

Оргуштап аккан Көгарт кулак жарып,
ошондо Отуз-Адыр ойдо калып,

астыда атты аябай жолду басып,
Алайдын ак элечек тоосун ашып,

болжолдоп Таңса-Бийке айткан белге,
бармакпыс бир белести ашсак эле.

Аккула шамал менен тең жарышкан,
алда не туйду белем, токтоп калган.

Ошондо дал төбөмдө көк аскадан,
үн уктум «Айкөл Шер!» деп добуш салган,

Күн нуру чагылышкан көк аскада,
көрүнбөй, бирок үнү чыкты даана:

«Кечиргин күнөөбүздү Айкөл Берен!
От койдук куу отунга турган белен.

Ашырбай белди бери Бийсе мерген,
аткылап ажыдаарды октос берген,

алсырап калган чагы, жете көргүн.
Ашырбай белди бери кесе көргүн...» –

Түшүнүп сөз маанисин, аттын башын
Какшаалдын кадуусуна бура тарттым.

Туу белди тосот кылган Бийсе мерген,
туруштук берип дале турган экен.

Кырк берен Кыргыз баштап «айгайлаган»,
кыйкырган добуштардан зоо ураган.

Качырган кыраандардын айбатынан,
калтаарып катылгандар артка тарткан,

зуулдап жебе учуп, кулап таштар,
заңылдайт зоону жарып алмабаштар¹.

Тоо ташы тулпарлардын туягынан,
туруштук бере алышпай талкаланган.

Учталган урчук зоолуу белдин жону,
ураган кагылышта ташка толду.

Тапталып тулпарларга, берендерге,
туу чоку тегизделип кеңейди эле...

Алсырап, аярлабай шашкандыктан,
алдыда аскерлери качкандыктан,

жабышкан Кара зоодо чеп капкага,
жеткенбиз ошол күнү Күн батарда.

Зоокага чойун түптөп курулган чеп,
заңкаят бузулгустай кылым тиреп.

Аябай алтын-зарын шунча бекем,
Алооке аска-чебин курган экен.

Астыга өзү баштап качып кирип,
алыптыр аска-чебин бекем илип.

¹ *Алмабаш* – атылганда үнү катуу чыккан түтөтмө мылтык.

Ал анан аяк-башын жыйып алып,
аңдыптыр кароолунан дүрбү салып.

Анда мен не көргөнүн билбейт элем,
аны өзү эртесинде айтып берген...

Чоролор кууп келип ошол кечте,
Алооке кирип кеткен капка-чепке,

талкалап киребиз деп талап койуп,
дубалын ураткыдай түбүн ойуп,

албууту ашып-ташкан Чубак Эрен,
андан да кем калышпай Мажик Берен,

капканы кулатаарда – оозу ачылган,
каңгайдын чыкты элчиси каны качкан.

Белгиси элчиликтин – ак желекти,
түшүрүп жерге башын, сүйрөп келди.

Кан төкпөй жеңилгендин белгиси деп,
хандыктын белги ташын жерге тепсеп,

ал анан тили таттуу элчи-чечен,
аптыга сөз сүйлөдү мындай деген:

«Айбатың алсыраткан арыстан – Шер,
Айкөл деп уктук эле, уруксат бер!

айтууга элчиликтин шарттуу сөзүн,
алдыңа келгенимди кечирерсиң?..

Кайраты бойдо калбай Алоокенин,
кабылан мойнуна алды жеңилгенин.

Алышаар ал калбады, Айткөл-Берен,
алдыңа башын ийип келсем деген,

каалоосун билдиргени келип турам,
кармалбай келет азыр бурсат кылсаң?

калганын өзүнөн ук, Кабылан-Шер,
кайратым качкандыктан басты жан тер...» –

калтырап сөзүн араң күрмөп сүйлөп,
камчыдан жалтангандай жонун түйөт,

чамынган чоролорду тыйып араң,
чакырсам жакын келди Бакай абам.

«Абаке, батып барат Күн уяга,
ал азыр кандай кылсак болот туура?

Бир сунуш – туура көрсөң макул дээрсиң,
болбосо, анда ойлонуп акыл бергин?

Кирбестен бүгүн түнү чеп капкага,
кайтартып, кароол койсок таң атканча,

жарыкта талкуулашып жооп берсек,
жоолашып же болбосо кепке келсек». –

Бир ооздон жактырышып ушул кепти,
абам да, жигиттер да туура дешти,

кирбестен бүгүн түнү чеп капкага,
кайтартып, кароол койсок таң атканча.

Ошентип таң агара – заар менен,
опосуз дүйнө ушундай жалган белем,

оп тартчу ажыдаардай жүргөн сезип,
октолгон Алоокенин куну кетип,

өзүндөй үшү кеткен дуу-дуулардын¹,
келатты ортосунда салып башын.

Жыгылып жер кучактап бут алдыма,
желмогуз жатты турбай бир кыйлага.

Козголуп кыйладан соң өйдө туруп,
корунган жүзүн менден нары буруп

өктөлүү, өкүнүчтүү үнүн анын,
өткөрүп жүрөгүмдөн тыңдагамын:

«Толгон чак кайрат-күчүң кабылан Шер.
Томсоруп куту кеткен кезимди көр!..

Кайтпаган кастыгымдан душманыңмын,
кантейин, аргасыздан таазим кылдым.

Байкадым чара жогун амырыңа².
Баатырым,– аман калуу айласы да.

Көрүнүп жаным көзгө таттуу экенин,
капырай, биринчи ирет даана сездим.

Жанымды кыя албасым билгенимде,
кантмекмин, тизе бүктүм башымды ийе.

Убайым тарткан чалды жеңдим дебе,
урматтап башымды ийдим эрдигиңе...

¹ *Дуу-дуулар* – аскердик бийликти ээлегендер.

² *Амыр* – колдоочулардын кудурет күчүнө.

Учуруң келген чагы Айткөл Эрен.
Узак жыл жашап дагы, дегдеп келем,

ажайып кооз калаа Анжыяндан,
армандуу Алооке чал сагынгандан,

айла-амал таппай келем Арстан Шер,
ал жерди жай кылууга уруксат бер!

Жоолашпай мойун сунуп эл болойун,
жооп бер, ошол жерге корголойун?

Өлүмүм жакын калды, сезип турам,
өтүнөм, Айткөл Берен, бурсат кылсаң?..

Эсенкан – уялашым эсебим таап,
элине качып кетти мени таштап.

Чегинсек, чеп ичинен кете турган,
чечтирбес жанга сырын өтмөк кургам.

Эсенкан менден мурун келип мында,
ал жерден аты менен өтүптүр да,

артында жолду уратып кеткендиктен,
алдыңда башымды ийип турамын мен.

Учурду уялашым периштемди,
ушундан нары оңбос ишим эми.

Айткөлүм, жалгыз сенден үмүт кылам,
үйүмдү кайрып берсең Анжыяндан,

учпастан төмөн кулап тип-тик жардан,
уучумда ырыскымды уучтап калам...

Бербесең кантмек элем, Айкөл Берен,
буга да шүгүр деймин, сөз бөлбөстөн

баарысын укканыңды көңүл койуп,
Баатырым, баалап турам көөнүм тойуп»,–

ушинтип сөзүн бүтүп Алооке хан,
үңкүйө жооп күтүп тымып калган.

Аны мен атын угуп жек көрсөм да,
азыркы аянычтуу абалына

боор ооруп, бурсат бергим келип ага,
«байкуш чал, барса мейли Анжыянга,

карыптыр каңгай ханы чындап эле,
кыйратып кимге залал кылмак эле?» –

ичимде шунтип ойлоп, а сыртымда,
имере көз жиберип да бир сыйра,

башымды Бакай ханга буруп анан,
«Бурсатты берелиби?» – деп сурагам.

Билгизбей ачуусунун келгендигин,
бирок да кычырата тиштеп эрдин,

мага айтаар ачуу сөзүн ичке жутуп,
мелтиреп үн катпастан узак туруп,

ал анан адатынча токтоо гана,
акырын сөз баштады карап мага:

«Бечера боло калса ынай карап¹,
Береним, турасың го муну аяп?

Куулугу кырк миң атка жүк болгудай,
курусун, куучундаган бул шум каңгай.

Аттатсаң Анжыяндын босогосун,
ал анда чабышууну козгогонуң.

Канкордо – бечеранын кейпин кийген,
каны бар канча жандын, эгер билсең.

Эч качан унутпаймын бул шумпайдын
Эштектин, Чыйырдынын, Эрназардын,

канына забын болгон ар-бирине,
калпы жок айтканымдын, Теңир күбө.

Арамдын айтканына эч ийибе.
Ажалын өз канынан тапсын, тийбе!» –

ушинтип сөзүн бүтүп Бакай абам,
кетүүгө кам ургандай атын бурган.

Сөзүнө назар бурбай Бакай хандын,
сумсая басып келип мага жакын,

карегин ала качып, кадап жерге,
каңгайдын Алоокеси минткен эле:

«Шермендем чыгып качып кечээ кечте,
шашылып чеп-капкама кирдим эле.

¹ Ынай карап – баш ийип, ынанып, багынып.

Бекитип бек капкасын, кароолумдан,
Береним, сен тарапка дүрбү салгам.

Кайталап айтуу кыйын көргөнүмдү,
калтырап коркконумдан дүрбүм түштү...

Кирпигиң жалын чачып, көзүң – чоктой,
кишиден тең келүүчү сага жоктой.

Чоктуу көз чачкан учкун, албарс кылыч,
чочубай мүмкүн эмес карап туруш.

Кабагың жадыраган ушул тапта,
кечинде көрүндү эле такыр башка.

Жар кабак, жолборс маңдай, таш жүрөктүү,
жоорунуң кабат-кабат, пил билектүү,

каарыңдан адам эмес ажыдаардын,
кайрылбай качарлыгын баамдадым.

Денеңе бир өзүңдүн сиңген баатыр,
тең келбес миң балбандын күчү жатыр.

Тийиштүү бул айтканым жалаң денге.
Теңирдин бергендери башка нерсе...

Сойлогон арт жагыңда ажыдаарың,
соймондоп токсон түстө чачат жалын.

Көк бөрү көсөө куйрук сол жагыңда,
кара чаар шер кабылан оң жагыңда.

Ак жолборс алды жакта атырылат,
ач албарс алтымыш кез – жалын чачат.

Арбайтып Ак Шумкарың бутун салган,
асмандан төмөн карай тик качырган.

Кытайлык Чи-Лу-Сендин кырк нөөкөрү,
кызыктуу – сага кызмат өтөгөнү?

Кыргыздар «Кырк Чилтен» деп атайт аны,
кырк жан-дос – кызмат кылган окумалдуу.

Кырк жан-дос – кырк кубулган бир ирмемде,
кызматын өтөйт болду сага неге?..

Бирөөсү болсо ажыдаар, бирөөсү шер,
бирөөсү миңге татыр боло алат эр.

Кырк-Чилтен болгон экен сага жолдош,
кылапат айткан адам түк оң болбос.

Кут болсун мунун баары бир өзүнө.
Кулак сал Айкөл Шерим, бул сөзүмө.

Улуу күч кудуреттүү – Теңир деген,
ушуну баарыга эле бербейт экен.

Эгемдин берген сыйын көзү өткөнчө,
эгедер адам кармап калам десе,

өзгөртпөй баскан жолун адеп баскан,
өзүнүн шол жолунан адашпастан,

кирбестен азгырыкка бекем жүрсө,
карманат касиетин көзү өткөнчө.

Айрылат а болбосо мага окшоп,
ал кезде өкүн, жалын, ыйла боздоп,

касиет кайтып келбейт, Айткөл Шерим,
көз жеткен кези буга Алоокенин!..

Душманбыз жаралгандан – каны башка.
Дилибиз келишпеген эч убакта.

Калабыз ушул бойдон жалганда эмес,
кайтканда түбөлүккө – жан-дос өлбөс.

Антсе да Улуу күчтүн сага берген,
укмуштай касиети ченебеген,

эч качан дили агарбас Алоокени,
эңкейтип жерге башын толук жеңди.

Жек көрүп, ичим күйүп турганымды,
Жараткан көрүп турат, танбайм аны.

Жана да чындык сөзүм, Айткөл Берен,
жек көрүп туруп эле – жакшы көрөм.

Акылы маңдай тепкен алдагы абан,
ак сөздү айтты азыр жаңылбастан.

Алооке бул жалганда бир да жолу,
аяган же өкүнгөн күн болбоду.

Эңсеген нерсесине алсам деген,
эч кимди аябастан колу жеткен.

Жок эле ыйык нерсем аздектеген,
жат эле жакшы көрүү, айоо деген.

Жөн гана тукум калсын деген үчүн,
жашоомдо катын алып, бала күттүм.

Ал деле бейоопа экен, көзүм жетти,
ал балам менден ашкан канкор өстү.

Мээримсиз талап койуп өскөн балам,
мен күткөн чектен дагы ашты анан.

Басасың аны менен катарлаш жол,
баласы – Кара күчтүн, этият бол...

Сендеги зор касиет мен суктанган,
сезимиң айкөлдүккө сугарылган.

Кармаймын десең аны — өмүрүндө:
«Капырай!» – деп суктанба Кара күчкө.

Сугулуп нээтиң бурсаң бир аз эле,
суу сымал агып кетет ыйык нерсе.

Аны мен өз башымдан өткөндүктөн,
айттырып жатат бир күч, эске түйсөң!..

Уруксат берсең уучтап калам деген,
унута элексиңби сөзүмдү сен?

Ушинтип айтканымды эмнеликтен,
угуп ал, азыр сага айтып берем.

Кечинде биринчи ирет даана көрдүм,
келбетиң, касиетиң, Айкөл Шерим.

Ошондо бар дилимден суктанганым,
өзүмдү тескей албай билбей калдым.

«Аттигин! Менин балам болсо дегем,–
астынан кучагымды жайып кенен,

томсоруп дүрбү салбай ушул жерден,
токтолбой тосуп чыгып өппөйт белем!!» –

Өкүнүч, суктангандык – душмандыктан,
өкүмдүк кылгандыгын мойунга алам.

Ошондо Кара күчтүн касиети,
ойт берип сел суусундай агып кетти.

Кечээ эле – болбосом да ажыдаардай,
күчтүү уунун эгеси элем – мар шаасындай.

А бүгүн куру жалак калган чалдын,
Айкөл Шер, арманына кулак салдың...

Барууга Анжыянга бурсат берсең,
бөлүшүп ырыскыңдан алмак элем.

Көрөгөч Бакай абаң туйуп аны,
кайрылар бир жолумду бууп салды...

Чаяндар өзгөнү эмес өздөрүн да,
чагышат аяшпастан кетсе арга.

Тукумум – чаян тукум экендигин,
Хан-Бакай жаземдебей туура билдиң.

Кайталап эскертемин, Айкөл Берен,
кармангын касиетиң Теңир берген.

Акыркы демиң тартып узаганда,
ал сени алып кетсин Кең-Ааламга!

Арман ай! Жүрөгүмдүн эт экенин,
акыркы күндөрүмдө сездиргениң,

тагдырдын сыйы дагы жазасы да,
танбаймын себепкерсиң өзүң ага...

Көргөнүм, коштошконум сени менен,
көөнүмдөн тарткычакты акыркы дем,

кыш чилде, жай чилдедей каршы сезим,
кыйнаарын мына азыр даана сездим.

Акылы айнып калган Алоокенин
айтканын четке какпай уктуң Шерим.

Ансайын сезгенимде аяганың,
алсырап, кубат кетип баратамын.

Денемде чачам деген уум сага,
чачылбай калгандыктан, өз тулкума,

тамырда каным менен тарап жатат,
өзүмдү өз уум менен ууктурат...

Топтогон сан миң колдон канчасы аман
калганын санабадым, эмне кылам.

Калтырып же өлтүрүп кетем десең,
каалоонду аткаарсың, Айкөл Берен.

Антсе да бул сөзүмдү эсиңе алгын –
аясаң душманыңды – ал ажалың.

Аскерди кул кылып же өлтүрүп сал,
алтын-зер чеп-капкада, не болсо ал.

А менин өкүмүмдү Бакай айткан,
аткарат канымда уу же өз балам...» –

кичирип, карый түшкөн Алооке хан,
кыймылсыз туруп калды үн катпастан.

Кайрымсыз жоокер болуп бул жалганга,
келгенин күнөө койуп жалгыз чалга,

табалап куну кетип турган кезин,
талоону чеп-капкасын эп көрбөдүм.

Ашынган канкорду да, айкөлдү да,
жаратат кудуреттүү Теңир гана.

Анткени, Аалам өзү жалаң гана,
карама-каршылыктан турарына,

ал ансыз жашоо-тирлик болбосуна,
акылы ар пенденин жетет буга.

Караңгы түн бар үчүн — күн кымбатын,
какшыган чөл бар үчүн — суунун баркын

билгендей адамзаты ошондой эле,
канкорсуз — айкөл наркын билмек беле?

Азыр мен жеңилгенин мойнуна алган
аскерди өлтүргөндө нени табам?

Ээрчисе эл болом деп кир сактабай,
элиме кошуп алам кесир кылбай.

Ал эми күчкө салып айдап барсам,
аскерлер – ал эл эмес караламан.

Ансыз да кырк курама элге булар,
аз эле күн өткөн соң бүлүк салаар.

Ойумду ачык айтып, кошулганын
ордомо айдап барып бек кармайын...

Абама акыл салып ой бөлүшсөм,
ал дагы каршы болбой туура көргөн.

Сөзүмө жооп кылып Алооке хан,
кайрылып аскерине минтип айткан:

«Жайымды силер эмес жоомдон да,
жашырбай ачык айттым. Эми мага

жалганда жашаар күнүм канча калса,
жашоого көнөм эми жалгыздыкта.

Талабын аскеримдин аткарууга,
таптакыр мүмкүндүгүм калбады да!

Силерди кармай турган, коргой турган,
калбады Алоокеде эч бир дарман.

Баарыңар билесиңер, чеп-капкада,
болбосун күн кечирүү анча узакка.

Ал эми Чет-Бээжинге, Кара-Шаарга,
киргизбейт Эсенкан да, Коңурбай да..

Уккула, көзүңөрдөн аккан жаштын
убалын жалгыз гана мен тартамын.

Андыктан – айткан тилим алып баарың,
асманга ташы учкан Шерге баргын.

Кор кылбайт ал силерди, көзүм жетет.
Кошулуп жыйырма беш сан баарың тең кет.

Эли ноо¹ — биздин элден, жери ажайып,
эл болуп кетесиңер тамыр жайып». –

Ал өзүн айоосузмун деген менен,
аскери аздекерин көзүм жеткен.

Бизди ээрчип кырк-элүүдөй жоокер гана,
башкасы калып калган чеп-капкада.

Арадан аз убакыт өтпөй анан,
аскери Алоокенин чепте калган,

ажалын табышканын Коңурбайдан,
айтты эле миндей жоокер качып барган...

Касташпай Алоокеге, достошпой да,
кайтканбыз Какшаал белин ашып кайра.

Калышкан кырк мергенден ондой адам,
кошулуп чеп-капкага бирге барган.

Жазатын тапкандарын аттарга артып,
жеңдик деп каниет кылып артка кайттык.

Жеткенде Кулжа-Тосот белесине,
чыккан үн Кара-Зоодон түштү эсеме.

Токтодум Аккуланын башын тартып,
томсоруп Бийсе мерген келди басып.

Күнөөкөр кагылышка сезип өзүн,
карабай ала качып менден көзүн,

¹ Ноо – жоош, момун, кең пейил.

айбыгып жер караган калыбында,
акырын сүйлөп турду Бийсе мага:

«Айкөл Шер, кандай кылган күндө деле,
Алооке катылаары анык эле.

А бирок жазыгым чоң эл алдында,
ал үчүн башымды чап, ошондо да,

канынан мында жазат тапкандардын,
жазадан жеңил гана кутуламын...

Айкөл Шер, макул тапсаң көңүлүндө,
айылга сөөктү артып барганда эмне.

А көрө шул белеске баарысын тең,
аруу жууп койсок кантет жай казып кең?

Тетиги Кара Зоонун чокусунан,
түбөлүк жайын алды Найтур балбан.

Көк зоонун чокусуна ал атайлап,
кетти эле көрүнөт деп баардык тарап.

Билерсиң бугу мүйүз жаасын анын,
болот уч койдой жебе¹ тартыларын.

Кырк таштан² алыс жерде катар турган,
кырылат бир жебеден ондой душман.

«Аткыла алдын силер, арттагысын –
качканы камалгыдай чеп кыламын.

¹ *Койдой жебе* – бир жерден узунураак, билектей жоон жебе.

² *Кырк таштан* – аралык өлчөмү.

Салгандай алаканга дал чокудан,
каптаган каңгайларды көрүп турам.

Келатса, балдар жетип, Айкөл Берен,
капилет кабылдырбай кабар берем.

Кетпесем жараңкага түшүп кокус,
каңгайдын огу жетип болбойм окус»,–

деп айтып туу чокуга чыгып кеткен,
демек ал не болорун сезген экен.

Кубанып кетсе керек ал силерге,
кыйкырып жаткан үнүн уктум эле.

Кетипмин жоого алаксып, анан кайра,
«Кошкула!» деген үндү укканымда,

ак мөңгү ороп турган зоонун башын,
алактап, шаштым кетип жалт карадым.

Жаңы эле турган анын зор караанын,
заматта кайра экинчи көрбөй калдым...

Каңгайлар пайдаланып дал ошондон,
кыраандын он чактысын мойсоп койгон.

Алыбыз куруганда келип калдың,
андан соң айтпасам да баары дайын...

Айтаарым Айкөл Шерим, тилимди алчы,
Найтурду жалгыз мында калтырбачы.

Жазатын табышкандар ушул жерден,
жай алып түбөлүктүү калышса дейм?

Анан да өтүнөмүн, Аикөл Берен,
айрылдым кыраандардан мени ээрчиген!

Алардан жаным артык жаралгансып,
айылдан эмне табам тирүү барып?!

Билбеймин жан-досумдун кошуларын,
буларга дене-досум кошо жатсын.

Тирүүлөй түшсө Найтур жараңкага,
тирүүлөй көмүлөйүн казган жайга.

Жыйырма бир жазат тапкан эрен үчүн,
жазанын колдонойун ушул түрүн...» –

Бийсенин айткан сөзүн жалпысынан,
баарысы туура көрүп макул тапкан.

Бир гана тирүү бойдон көм дешине,
болот деп кечирилгис эң чоң күнөө,

Теңирге текебердик кылбагын деп,
Бийсени Бакай абам койгон тилдеп...

Түбөлүк жайларына берендерди
тапшырып, жөнөйлү деп мына эми,

астыбыз атка минип калган кезде,
аскери каңгайлардын көрүндү эле.

«Арт жактан кууган жокпу?» деген ойдо,
артылтып найзаларды алып колго,

кай бири саадагынан жебе алып,
кээлери жазайылга¹ огун салып,

¹ Жазайыл – түтөтмө мылтыктын бир түрү.

качырып кол салууга камынышты.
каңгайлар ак желегин булгалашты...

«Калканыч издеп келе жатабыз» деп,
каңгайлар какшанышты жаагын безеп.

А көрсө – аскерлери чеп-капкадан,
аттанып жаңы гана узап калган.

Алыстан койуу кара чаң уйулгуп,
чакылдап чыккан үнгө кулак тунуп,

түмөн кол чаап келе жатканга окшоп,
түрсүлдөп жакындаптыр жүрөк козгоп.

Шалбырап чүнчүп-жүдөп баратканда,
шакылдап чыккан добуш айрымдарга,

көтөрүп көңүлдөрүн кубат берет,
кошумча күч келатат дешсе керек.

Ошондо алдыдагы Алооке хан,
оозуна жез най¹ такап добуш салган:

«Кеткиле десем чанып буруттарды,
кемпайлар, кааладыңар кырылганды!

Бул добуш түрсүлдөтүп жерди жарган,
дүбүртү Алгаранын келе жаткан.

Коңурбай – буруттардан жеңилгенди
туйганын ат дүбүртү далилдеди.

¹ Жез най – жезден жасалган үйлөмө аспап. Анын жардамы менен согуштук көп буйруктар берилген.

Ал азыр кепке келбей жетер замат,
аябай биринди да кыргын салат.

«Аскерлер дагы деле жер жайнаган,
аркага кайттыңар» деп,– туруп аман,

Коңурбай күнөө койуп кыргын салса,
кебинин өзөгүндө чындык бар да.

Жашоону каалагандар ошондуктан,
жашынгын, кеч боло элек, дагы айтам»,–

ушинтип бир нече ирет Алооке хан,
уксун деп баарыбызды, кайталаган.

Көбүбүз тирүү калып келген мында,
кайткандар ошол замат чеп-капкага.

Капканын ичиндеги өтмөк жолду,
Эсенкан ураттырып кеткен болчу.

А бирок, ал өтмөктү зоо ичинде,
үңкүрдү кеңейттирип чыгарды эле.

Сыртында зоону уратып кеткендиктен,
жылчыксыз чыкчу эшик бек бекиген.

Бирок да зоо ичинде кең үңкүргө,
бир сандан ашык аскер сыймак эле.

Бекинип шол үңкүргө калдык аман,
белгисиз, бул буйруктур тагдыр жазган.

Ал эми аскерлерди сыртта калган,
көрбөдүк алааматын Калча салган...

Бүткөндө кызыл-кыргын, барып анан,
бир нече жоокер таптык жараланган.

Кыргынын Коң Төрөнүн¹ көргөнү
кыраандар, угаарсыңар өздөрүнөн...» –

Алдыга келгендери сөзүн бүтүп,
арттагы жоокерлерин калды күтүп.

Тепселип колу-буту талкаланган,
бир жоокер оозу кургап, буларды айткан:

«Башкасын билбейм, бирок өзүм болсо,
Коң Төрө кайдан кырсын деген ойдо,

козголбой тизилишип күткөндөрдүн,
катарын мен да бузбай тура бердим.

Турганбыз Алоокеге чукул жерде,
тулпары Коңурбайдын заматта эле,

асмандан тепчү куштай «шуу» деп келип,
токтоду жоокерлерди тепселетип.

О Буркан! Көргөнүмө өзүң күбө,
опоосуз экени чын жалган дүйнө!..

Баласы атасынан ал сурабай,
бакырып канга сиңген өчү бардай,

атылды атасына кылыч таптап,
аз жерден кыя чаап койо таштап.

¹ Коң-Төрө – Коңурбай.

Агызып заар тилинен уусун чачып,
атасын сөзү менен турду атып:

«Алжыган как баш макоо, карыганда
аттанып не кыласың буруттарга!

Колундан каакы дагы келбеген соң,
картаң ит, тынч өлгөнүң болмок да оң.

Кана, эмне кылдың, айтчы уялбастан,
канча сан колун менен – кырк адамдан,

салбырап куугунтук жеп, тирүү калбай,
сандаган как баш, өлсөң жакмак майдай.

Атамдын кунун доолап келдим деген,
аларды, шылтоо кылып чаппайт белем!

Буруттун чүчөгүнө кол салуу эрте.
Билимим жетише элек деңгээлине.

А силер коркоксуңар! Ошондуктан,
качкындар, бириң койбой баарың кырам!...». –

Айтууга андан нары не болгонун,
акылым айран-азыр, канча ойлондум.

А бирок жыйынтыктуу сөз айтууга,
Айкөл Шер, чамам жетпейт шул азыр да...

Сезимге өчкүс болуп сиңип калган,
сөздөрү Алоокенин жаны ачыган.

Калганы түштөгүдөй болуп гана,
кайтоолдоп жаңырыктайт кулагымда:

«Бел суума аралашып тамчы каным,
билип ал, шол канымдан жаралганың.

Канымсың, сен кыйсаң да кыйбай турам,
кайрымсыз тамчы каным, бир сырды ачам...

Канкорум, Манасындай буруттардын,
какшаган зар тилектен жаралбадың.

Дал ошол – артыкчылык кылар жериң,
аялуу, аздектеген жан эмессиң,

Аялуу буйум абдан морт болорун,
ар дайым көңүлүңө түйүп койгун...

Оңой жоо эместигин өзүң деле,
ойронум, билип туруп анан неге,

кан төккүң келгендигин билбей турам.
Кантмекмин, токтотууга жок эч аргам.

Аскерлер нээттерин берген мага,
ак дилден кызмат кылбайт алар сага.

Андыктан, аябастан ашык жоону,
азыртан каалап турсаң жок кылууну,

өзүң бил... Бирок билгин – сөзсүз түрдө,
Шер Манас келет бир күн Чоң-Бээжинге...

Каканга келээрине күмөн болсом,
кырдырып, ажырабай сан миң колдон,

бир кезде бабасынан тартып алган,
бейиштей Анжыянды кайрып алсам,

пайдасын Алооке эмес, сен көрмөксүң,
басмакпыс баш көтөртпөй бурут элин.

Баарына кеч болуптур, көзүм жетти,
бейиши бул жалгандын колдон кетти.

Каңгайдын эч бирине мындан нары,
туруктуу жери болуп тийбей калды.

Канкорум, айткан сөзүм – өзүң уккан,
күн келет эсиңе алып эстей турган.

Жетсең да дубакөйлүк чегине сен,
жеринде күч сынашпа Манас менен.

Анжыян, Түп-Бээжиндин аралыгын,
алты айлык жол экенин эске алгының.

Алыстап өз жеринен кетсе гана,
алыңдын жетээрин бил сенин ага.

Беттешсең бел кубатың жетпейт ага,
бекерге тең келем деп болбо убара.

Күчөтүп куулук, айла-амалыңды,
күткүнүң Түп-Бээжинден жылбай аны.

Көзүмдү ойоорунду билсем дагы,
көөдөнүм кыйбай турат тамчы канды.

Кыйганда кыларым не, ак сөзүм да,
каргаган менен өтпөйт каргыш сага.

Канчалык жек көргөндөр арбын болсо,
күчүңө күч кошулат дал ошончо.

Эзилип эт жүрөгүм жакшы көрсөм,
э дебей эсебинди табат элем.

А бирок сенден ашык жек көргөн жан,
ааламда табылгыстай сезип турам.

А демек, күчүң ташып турган чагың,
азыр сен жок кыласың мунун баарын.

Бири да кол кайрууга келбейт алы,
белгилүү – азыр баары кырылары...»–

Айталбайм не болгонун андан нары,
Алооке сүйлөп жаткан сыяктанды.

Алаамат адам уулу салды десе,
айтканга жан ишенбес көз көрбөсө.

Түнөрүп түпсүз асман шамал улуп,
табият өзгөрүлдү таш учуруп.

Ат эмес алп кара куш минген белем,
Алгара алып учуп канат керген.

Кырк кулач кара болот кылыч кезеп,
Коң Төрө шилтегенде кырк баш кетет.

Аскерлер чапкан чөптөй кулап жатты,
сес берип аттар гана азанашты.

Айкөл Шер, ааламаттан кантип гана,
акылым жетпейт тирүү калганыма.

Эсime келип араң көзүмдү ачсам,
эгерим көрбөгөндөй жерде жатам.

Жулунган түптүү дарак, дөң түз болгон,
жазатын тапкандарга өзөн толгон.

Өлүүбү же тирүүбү Алооке хан,
дарегин даана билген жок эч бир жан.

Өзүңөр көрүп келген чойун-капка,
өзгөрүп айланыптыр үймөк ташка.

Ал эми чеп ичинде үңкүрдөгү,
аскерлер тирүү калып, мында келди...

Коңурбай кичинекей бала кезден,
кошуунда атасынан калбай өскөн.

Кербөсөм чоңойгонун көзүм менен,
шайтандын дал өзү деп ойлойт элем...

Айкөл Шер, ушул сөздү айтыш үчүн,
астыңа келдим жыйып болгон күчүм.

Коркутуп жатат дебей туура түшүн,
кол салам Бээжинге деп кылба бүтүм.

Жергеңден чыкпа Манас, тилимди алгын,
жээлигип келсе өзү – аябагын!

Аманат сөзүм менин өзүңө айткан,
Айкөл Шер, өкүнөсүң аткарбасаң...» –

ушинтип картаң жоокер сөзүн бүтүп,
узады бул жалгандан жибин үзүп.

Ага да тигил мерген балдарга окшоп,
түбөлүк жайы болду Кулжа-Тосот...

Астыда не күткөнүн көрөрбүз деп,
аттандык, ал күнкүгө кылып каниет...

*Бешинчи китептин
дастан бөлүгүнүн аягы.*

МЕДИТАЦИЯЛАР БӨЛҮГҮ

БИРИНЧИ БӨЛҮМ

* * *

12.03. 1998. 15.03. А.К. 310 20-40

«Кыбыраган кыр ашат» демекчи, дастандын саптарын чечмелей берип, акыры төртүнчү китепке жеткениме да шүгүрчүлүк кылам. Алдыда дагы канча китеп жазылууга тийиш экенин айталбайм, бирок, баамдаганымга караганда, дастандын али чекеси ойула электей. Демек, мен арыдым-ачтым дебей, кыйналдым-кысталдым дебей, иштей гана беришим керек.

Ушулардын баарын эң сонун түшүнүп эле турсам да, баары бир, мени чүнчүтүп, басынтып, кээде иштебей койгумду келтирген, кээде жашабай койгумду дагы келтирген жагдайлар көбөйгөндөн-көбөйдү. Ошол себептүү, 12-марттагы медитацияга маанайым өтө чөккөн абалда чыктым. Мени узаткан Шакин агайды каналдын көпүрөсүнүн жанында калтырып, өзүм андан ары кеттим. Бир нече мүнөт кар кечип баскан соң алдымдан Алтын Көкүл Жаш Айдар чыкты.

Мен аны «Кичинекей Ханзаада» деп эркелетип атайм го жана ал дайыма менин жаным кейип турган учурларда жолугат эмеспи. Азыр деле мени алаксытып ой-санааларымдан арылтып койуш үчүн келсе керек.

«Ханзааданы» көргөндө эле мен кандайдыр бир артыкбаш жана керексиз нерселерден арыла түшкөнсүп, өзүмдү жепжеңип сездим. Ага удаа биз

куушуп ойной баштадык. Тактап айтканда, мен аны кубалап алдым. Анткени, «Ханзаада» Жайсаң Атанын Нуршооласын бир учунан кармап алып, аны мага бергиси келбеген кейиптенип качып жөнөгөн болчу. Мага таандык нерсени андан тартып алгым келгенсип, мен аны кууп жөнөгөм. Ал өйдө чуркаса, өйдө кеттим, ылдый чуркаса, ылдый кеттим, айтор, артынан калбай сая түштүм...

Айтмакчы, мен чымын-куйун болуп нары-бери чуркап атканымды көпүрөнүн жанында калган Шакин агай көрүптүр. Тизеден келген калың жана жумшак карды малтап мынчалык тез жүгүрө албайт эле деп көргөн көзүнө ишенер-ишенбесин билбей карап турса, артынан жалгыз аттын такасынын үнү угулуптур. Кайрылса – эч нерсе жок. Кайра мага кайрылса – мен да көрүнбөй калыпмын.

Аңгыча, мен «Ханзааданы» кууп келатып эле ага жеткен-жетпегенимди билбейм, кыскасы, Нуршооланын алкагына кирсем керек, Жайсаң Атанын үнүн эшиттим.

* * *

12.03.1998. 15.03. А. К. 310 20-40.

***Чырагым, майдын жыты мурун өрдөп,
кадимки тирүүлүктөн белги берет...***

***Ойуну «Кичинекей Ханзаадандын»
чочутуп койду белем, Акчабагым.***

***Эч качан, эч ким аны дал сенчилеп,
эркелеп, эркелетип: «Ханзаадам» – деп,***

***бейкапар эч нерседен чочуркабай,
көргөндө кучак жазып тосмок тургай,***

**корккондон тил күрмөлбөй жалдыраган,
пендеге кездешүүгө көнүп калган.**

**Аяздуу түн койнунда, бул кайдагы
бала деп ойлонбостон, сен жайдары:**

**«Кичекей Ханзаада» – деп атаганың,
көөнүнө жагып калган Жаш Айдардын.**

**Ал азыр тентектенип экөөңдү тең,
атайы чочуттуруп койду го дейм?..**

**Өткөнгө салыштырма ал-абалың,
оңолуп калган экен, Акчабагым.**

**Кана анда, сапар артып жер кезели,
келди эми Айкөл Шерге сөз кезеги,–**

деп Жайсаң Ата сөзүн бүткөн соң Чоң Казат жүргөн аймакка багыт алдык. Бачым эле жеттик. Тал-Чоку, ал жерде турган Айкөл Манас көрүндү. Апта бойу токтобогон жамгырдан кийин аттын бойун көмгүдөй бийиктикте кар жаап салыптыр. Асман чайыттай ачык болгону менен чыкылдаган суук. Адамдардын жана аттардын жайнаган өлүктөрү калың кардын астында калгандыктан, улуу кыргындын изи убактылуу болсо да жашырыла туруптур дейин десем, эми суукка тоңуп өлгөндөр ар кай жерде томураят. Чубакты издеп табалбай майдан талаасын кыдырып Эр Шууту баратат. Абдан үшүсө керек, мурдунун суусун тарталбай, көз жашын көлдөтүп ыйлап алган...

Чоң Казаттын бир үзүмүн көргөн соң биз Алтайда болуп калдык. Ал жакта да согуштан кийинки көрүнүш: өрттөнгөн боз үйлөр, улуган иттер,

балдардын, чалдардын, аялдардын, жоокерлердин, аттардын өлүктөрү.

Чоң Казатта го мейли, элдешкис душман менен кырчылдашкан кызыл кыргын жүрүп жатат дейли!

Ал эми Алтайдачы? Ал жерде Узкандын кырк уулунун биринин урпактары башка уулдарынын урпактарын кырып-жойуш үчүн келип, күтүүсүздөн кол салып, көп жамандык кылганга үлгүрүшкөндө, ошо кезде алты жаштагы Айкөл Манас баштаган эр-азаматтардын колунан өздөрү кыргын табышып атпайбы! Өздү-өзгө кол көтөртүп, жаттан да жаманыраак ишке түрткөн, Чоң Казаттан дээрлик жарым кылым илгерки бул окуяга дит багып көңүл койуп карай албадым. Байтөрө баштаган «жаттардын» жасаганына ичиркендим. Жипкирдим.

Аңгыча медитациянын маалы аяктады окшойт, мага эч нерсе, жада калса, жанымдагы Жайсаң Ата да көрүнбөй калды.

Мен өзүмө келсем, эшигимдин алдында туруп-мун. Колу-буттарым сенейип муздак. Бетимдин чүкөлөрү ого бетер муздак. Ичке кирип, жарыкты жаксам, электр тогу өчүк экен, үй андан бешбетер мупмуздак.

Саат таңкы төрткө он беш мүнөт калыптыр. Демек, мен медитациядан жети жарым сааттан кийин кайттым.

ҮЧ КҮНДҮК САЯКАТ ЖЕ КИТЕП САТУУ

– Чыккан эки китептин таркашы начар. Чыга турган үчүнчү китепке төлөнчү акча чогулуп бүтөлөк. Балким, эл-жерди кыдырсак, айтып-деп түшүндүрсөк китеп сатылып кеткиси бардыр. Бир

машина таптырбайсызбы? – деп мага Шакин агай бир күнү сунуш кылды.

– Машинаны эмне кыласыз?

– Машинага китептерден жүктөйбүз. Сиз экөөбүз түшөбүз. Нарынга барып Асеин Ибраевичти кошобуз. Анан областты кыдырабыз. Китеп сатабыз.

– Сиз го китеп сатат экенсиз. А мен эмне кылам?

– Сиз эч нерсе кылбайсыз. Жөн гана биз менен кошо жүрүп караан болуп бересиз.

Мага бул сунуш жакпаса да аргасыз макул болдум. Мен адеп үйдөн кеткен кезде менден мамилесин үзбөгөн азчылыктын арасындагы Женя аттуу келиндин иниси Тентимишке кайрылып, бизди Нарын обласын кыдыртып кел деп көндүрдүм. Анын жеңил машинасына майды Эркинбек куйдуртуп берди. Биз бир кыйла китепти машинага жүктөп алып, жолго чыктык. Нарындан Асеин Ибраевич кошуду.

Биз кайда барбайлы да кимге кайрылбайлы, баардык жерде замандаштарыбыздын түшүнбөстүк менен кылган мамилесине кабылып аттык. Айрыкча, Ак-Талаа районунун борборунда катуу ыза болдук. Ал жерде жүрүп аткан КВНдин уйуштуруучусу биз кандай китеп алып келгенибизден кабардар эместигиненби, же Шакин агайдын айрым бир сөздөрүнө териккенденби, айтор, эч кандай жардам бербестигин, себеби, азыркы китептер анча маанилүү болбой калганын айтып, клубдун ичине жык толгон элдин алдында шагыбызды сындырды. Жанындагылар кандай кабыл алышты, аны билбейм, бирок жеке мен өзүм жети өмүрүм жерге кирчүдөй ыза болдум. Жулмаланган тооктой болуп клубдан чыктык. Нарын шаарына кетиш үчүн жөнөдүк да райондун акиминин үйүнүн жанынан өтүп баратка-

ныбызда анын автоунаасы короосунда турганын көрүп, машинаны токтоттум. Эшикте жүргөн кыздан атасын чакырттым. Аким түшүнүктүү адам экен, мени менен эки-үч ооз сөз сүйлөшкөндөн кийин эле максатыбызга жана абалыбызга туура баа берүүгө жетишти. Үйүнө киргизди. Чай ичилген соң бизди өзү ээрчитип клубга барды. Маданий бөлүмдүн башчысына кыйла китеп алдырды. Акчасын чогулганда менин дарегиме салып жиберем деп убада берди. «Чокмору күчтүү болсо кийиз казык жерге кирет» деген макалдагыдай болуп, акимдин кадыр-баркын ортого салуу жолу менен китептин жарымын Ак-Талаа районуна өткөрдүк. Калганын Ат-Башыга алып барып, ал жактын акими Болот Исаевичтин колдоосуна таянып, райондук китепкананын башчысына тапшырдык. Болот Исаевич китепти саттырткандан сырткары үйүнө чакырып чоң сый-урмат көргөзүп:

– Силер жасап аткан иш жөнүндө кабарыбыз бар. Силер жалпы элге керектүү кенчти жаратуудасыңар. Кенч бизди издебей, биз кенчти издешибиз керек эле. Бирок андай болбой, силер,– улуу кенчтин алып жүрүүчүлөрү,– өзүңөр алдыбызга келип калганыңардан кийин, алибетте, колдон келген жардамды аябайбыз,– деп айткандары биз үч күндөн бери уккан сөздөрдүн эң жагымдуулары болду.

Эгер мен китеп сатуу ушунчалык түйшүктүү машакат экенин билген болсом, Шакин агайды ээрчип эч кайда бармак эмесмин. Дегеле, китеп түгүл, башка буйум-тайымдын баарын тең аларман өз каалоосу жана эрки менен гана сатып алып керегине жаратууга тийиш экенин эске албай койгонубуз чеки болгонун мен кийинчерээк түшүндүм. «Тирүү койгон кудайым куру койбойт» демекчи, дастан жазы-

лып атканына шүгүрчүлүк кылып, Жайсаң Атанын эмгегин түшүнүп окурмандар өздөрү издеп келгиче күтө турсак туура болмоктугун да кийин түшүндүм.

Ошол үч күндүк саякаттын оң-терс таасирлеринен оңоло электе 8-апрелде (1998-ж.) медитацияга чыгып, Жайсаң Атадан төмөнкү кеп-кеңештерди уктум.

* * *

8.04.1998. 12.04. А. К. 00-24.

*Аруу дил пейлиңерди, чырактарым,
айтам деп болбо убара, билем баарын.*

*Үмүткө жетеленип, бирок ичтен
убайым тартасыңар экөөңөр тең...*

*Жан-достун дене-достон ажыраган,
жарыкта алсыздыгын көп жолу айткам.*

*Канында тамчы каның айланбаса,
байралуу мүмкүн эмес тирүү жанга.*

*Ал эми тирүү жанга байралбаган,
Жан-достор – дене-достон ажыраган,*

*дарексиз тирлигинен кең жарыктын,
урпагы өзгөргөнүн, жашоо шартын,*

*сезишпейт. Мен да аны сезбептирмин.
Силерди ээрчип жүрүп эми билдим...*

*Карама-каршы болгон мамиледен,
Чырагым, силер эмес – чарчадым мен.*

**«Жалынып жалпы арбакка, тагдырымдын
жазганын көрөйүн деп жолго чыктым.**

**Жүрөктү ачыштырган ачуу ызаны,
Жараткан көтөрсүн деп буйруганбы?!**

**Жан-досуң күбө болуп баардыгына,
жанымда, Жайсаң Ата, жүрөсүң да!**

**Жеткирүү дастаныңды урпагыңа,
жеңилин, оордугун өзүң сына?!.» –**

**ушинтип жан дүйнөңдүн буйукканын,
Жарыгым, сендей сыздап туйуп калдым.**

**Көрлүгүн көкүрөгүн туйуп туруп,
кайдыгер кеп-сөздөрүн угуп туруп,**

**башатка салыштырып байкап көрсөм,
урпагым майдаланып кеткен экен!..**

**Башаты – түпкү теги болгон кандай?
Балдарга айтмак түгүл өзү аңдабай,**

**күнүмдүк жыргалына маашыр болгон,
көрпенде көөдөктөргө Жер жык толгон...**

**Акындын зыркыраткан жан-дүйнөсүн
сөзүнө урпактарым көөнүн бөлсүн!**

**Замандаш жашап өткөн мени менен,
сыпаттап дастанымда айтып берген,**

**эрлердин мүнөзүнө назар салса,
урпагым ошолордон таалим алса!**

**Көк Теңир пендесине берген белек,
өрнөктү табияттан алар элек,**

**бүркүттөй – бийиктикти баалаар элек,
бийликти – арыстандай каалаар элек.**

**Жандууга өмүр берип, кирди жууган,
алчубуз тазалыкты – аккан суудан.**

**Жоо чапчу кызыл-кыргын бүлүк салып,
кыйратчу өчкөн оттун күлү калып,**

**кыргындан аман калып, жараланган,
кайышып ачкалыктан карайлаган,**

**бел туткан берен эмес, катардагы
кадимки карапайым бабаң дагы,**

**кол сунуп кайыр тилөө – намыс болгон,
өлүүнү артык көргөн кол созбостон.**

**Жоо тийбей кызыл кыргын бүлүк салган,
кыйрабай калаалары туруп аман,**

**кол созуп өнөр ээси кайыр тилөө,
өтө оор, чырактарым, жан-дүйнөмө!..**

**Көңүлүм азып турат, Акчабагым,
көтөрткөн мойнуңарда жүк салмагын,**

**билчүмүн оор экенин, бирок мынча
болот деп ойлобогон атаңар да.**

**Сыздаган жан-дүйнөңөр ызалыктан,
жаралап, жан-дүйнөмдү, сыздап турам!**

**Башаты булганбаган тунук суунун,–
бечера Акчабагым, угуп тургун,**

**байлыктын пири болгон – кызып дилде,
бералбайм мурас кылып мен силерге.**

**Бир кезде кемсинүүмдү баштан кечкен,
бергемин мурас кылып силерге мен...**

**Кагылам, кош чырагым, карааныңдан,
кандай күн туш келсе да таштабастан,**

**баштаган ишиңерди, аягына,
ишенем анттан тайбай, чыгарына...**

**Чырагым, канча аракет кылган менен,
каршы күч тоскоол болуп, кеселиңден**

**жөнүгүп кеталбадың. Да бир арга,–
каныңа уу сиңирсе тийет пайда.**

**Топтолгон сары сууну жоготуу үчүн,
илгертен пайдаланган уунун күчүн.**

**Ушул ай дал убагы, ошондуктан,
коркпогун, Акчабагым, сен булардан.**

**Бул кезде алсыз чагы кара курттун,
чактырса тамырынан эки буттун,**

**жеткирбей уулуу канды жүрөгүңө,
шишигиң соруп алат ич көңдөйдө.**

**Аптага жакын убак дагы деле
токтобой калыбында кан кеткенге,**

**чочуба ага анчалык, Акчабагым,
ал ички сары суулуу бузук каның.**

**Алсызсың, ошентсе да сапар улап,
көрүшүң керек сөзсүз көздөн чубап,**

**талаасын Ит-Өлбөстүн өлүк толгон.
Андагы Чоң Казатка өзөк болгон,**

**өткөнүн ичи өрттөнүп эстеп турган,
Айкөлгө жол тарталы, кайрат жыйсаң.**

*Ушул медитациялардын учурунда 7–73-беттер
жазылган.*

ЭКИНЧИ БӨЛҮМ

* * *

Апрелдин аягында үчүнчү китеп жарык көрдү. Биринчи жана экинчиден айырмаланып, кыйла жеңил чыкты. Буга чейин акча каражатын чечүү жалгыз гана Эркинбектин мойнунда болсо, эми ага Талант Касмамбетов да көмөктөштү. Айтор, мурдагыдай болуп жан кейиткен жагдайлар кайталанбады.

Үчүнчү китептин чыгышын өтө катуу кубанып кабыл алдым. Аны кайыптан алып кагазга түшүргөн мен эле эмес, айрым окурмандардын да күтүп жүрүшкөнүн, китеп колго тийгенде кубанышканын жана берилүү менен окушканын көрүп, кээ бирлеринин жылуу пикирлерин укканымда көңүлүм кадимкидей көтөрүлдү.

«Айкөл Манас» дастаны Уузхандын урпактарына эң керек баалуу эмгек экенинен кымынчалык күмөн санабачумун жана ошон үчүн Жайсаң Атадан алган маалыматтарымдын баарын кагазга түшүрүүгө аянбай аракеттенчүмүн. Бирок жазылып жана жарык көрүп калган китептерге карата болгон кайдыгерлик менен түшүнбөстүктөргө кабылганда чүнчүп кетчүмүн. Ыза болчумун. Ыйлап-сыктачумун. Эмне кыларымды билалбай калчумун. Үчүнчү китепти окурмандардын жакшы кабыл алуусу мени ошондой оош-кыйыш абалдарымдан биротоло кутултту десем болот. Анан, алибетте, жетишкендик жөнүндөгү кабарды Жайсаң Атага жеткирип, кубанычым менен бөлүшүү үчүн 7-майда кайрадан медитацияга чыктым.

7.05.1998. 12.05. А. К. 325 21-40.

**Чырагым, эсенсиңби, алың кандай?
Чыдамсыз күтүп турдум санаам тынбай.**

**Булуттай Айдын жүзүн калкалаган,
бушайман уйгу-туйгу абалыңдан**

**чыгалбай, дал жаныңа түшүп турган
шооланды, келе бердиң байкабастан.**

**Тилиңер башка сүйлөп, дилиңерде
экөөңөр эки башка ойдо экенге,**

**булутка далдаланган шоола менен,
байкадым чукул келип силерге мен.**

**Жарыктын кемчилигин айткам мурда,
күзгүдөй чагылдырат сыртты гана.**

**Жапжарык чырак жанган үй ичинен,
эшикти караңгыда карап көрсөң,**

**көрбөйсүң эч нерсени, бирок сырттан,
үй ичи көрүнгөндөй жаркыраган,**

**не болсо дилиңерде баарысын тең,
дапдаана көрөрүмдү айтып бергем...**

**Көөнүңдө киргили жок Шарыпкулум,
кебиме ызаланбай көңүл бургун!**

**Булактын суусун кечпей ылайлантип,
байкасаң жай олтуруп, назар салып.**

*Аралаш асыл ташы, чопо-куму,
оргуштап сыртка тепкен тунук сууну*

*көргөндөй Шарыпкулум, Акчабактын
көөдөндө баардык ойун көраласың.*

*Карегим, кийинчерээк тынчын алган,
көбөйүп барат жандар ылайланган...*

*Алысмын күнөөлөйүн деген ойдон,
а бирок күчөөчүдөй, айтпай койсом.*

*Жөн күндөр мындай турсун – бейшембиде
жоруктар жосуну жок, көбөйүүдө.*

*Жыты уруп ичимдиктин, атымды атап,
жайыма койбогон күн арбып барат.*

*Акчабак экөөбүздү ошол жүктөн,
арылтчу жардамды азыр сенден күтөм...*

*Колунда кармап туруп көрбөй койуу –
көрлүгү, көр пенденин арам ойу...*

*Өтө морт буйум дегем колундагы,
жамалар жери анын калбай калды.*

*Ал азыр талкаланса – анда баары,
убайрам болорлугун эсиңе алчы!.*

*Өлчөөсүз көңүлүңдү оорутканым,
өзүңдөн артык туям, тамчы каным!*

*Шарыпкул, аргасыздан айттым муну,
анткени, соолуп барат булак суусу.*

**Өмүрү кыл учунда Акчабактын,
өтүнөм, өкүнбөйлү, сактап калгын!**

**Жарыгым, Акчабагым,– жаргылчактан
жанчылбай тоголонуп түшкөн бир дан.**

**Канчалык жаның кейип кыйналсаң да,
карегим, каниет кыл амандыкка.**

**Чырагым, өзүң менен кездешкени,
сүйлөшүүм биринчи ирет укпай сени.**

**Кыйналып, айтамын деп болбо убара,
карегим, баарын билем, дайын мага.**

**Калкыган көңүл кири, кубанычка
үстөмдүк кылгандыгын ойуңа алба.**

**Канткенде маңдай жарып кубанмаксың,
көөнүндө кир турганда, Акчабагым.**

**Кирип жууп жан-дүйнөңдүн, анан гана
сөзүңдү уккум келди, түшүн мага.**

**Көөлөнгөн көңүл кирип тазартууга,
карачы, колуңда бар кандай даба!**

**Кезинде он Жайсаңдай төрөлүшкөн,
үчүнчү «ЖАЙСАҢ» деген перзент экен!**

**Ууздай эч кири жок аруу-таза,
укмуш ай! Айкөл Шерби ушул бала!**

**Калкылдап элеске окшоп суу бетинде,
каратып оң карегин койгону не?**

**Жарыгым, күнөөлөгөн жокмун сени,
жөн гана ырчы атаңдын айткан кеби...**

**Канчалык азап менен жаралаарын,
китептин бар түйшүгүн билип калдым.**

**Ушунча түйшүк менен бүткөн нерсе,
Убайын берсе экен дейм экөөңөргө.**

**Түйшүктү жан чыдагыс тарттырганым,
түшүнүп турам жаңы, кош чырагым.**

**Атаңар баштагыдай алыс кетпей,
айланган шам чыракка көпөлөктөй,**

**экөөңдүн жаныңарда имерчиктеп,
эртеңге ишене албай тынчым кетет.**

**Силердин ойуңарды ошондуктан,
билемин, чырактарым, айттырбастан.**

**Мекени мусулмандын – ыйык жерден,
теспени Молдомуса алып келген,**

**Шарыпкул өтүнбөсө, Акчабагым,
сен аны алып келүүнү каалабадың.**

**Түшүнөм абалыңды, аңдабастан
элесин адамдардын канчалаган,**

**кубанып, жетине албай алып келсең,
сен үчүн аянбастан бата бергем.**

**Көбүнөн ошолордун көөнүң калып,
«Көөдөкмүн, эси жокмун!» деп уялып,**

*элесин бирөөлөрдүн апкелүүдөн,
эп көрбөй жүргөнүндү жакшы билем.*

*А бирок, Акчабагым, мен алардын,
ирмемге көңүл отуң жандырганын,*

*канчалык баалаганым айткым келет,
анткени, алар сага кубат берет.*

*А тиги эне сүтүн тең бөлүшкөн,
эмчектеш инин, жеңең эңсеп келген,*

*таманы ыйык жердин ташын баскан,
тан берген ыйыктыкка Молдомусаң,*

*кири жок келген үчүн ичтеринде,
чырагым, көңүл отун кирдеттирбе.*

*Аруу дил, ак тилекте келсе сага,
ырчы атаң аянбастан берет бата.*

*Тазартып келген дилин кир баспастан,
таптаза сактай билсин Молдомусаң.*

*Урпагы учу уланып, ыйык жердин
колдосун касиети элин-жерин.*

*Жанданып Жанар-Тоосу жарык чачсын!
Жараткан шул тилекти кабыл алсын!*

*Илебин ыйык жердин суутпастан,
иликтеп келгени үчүн бата тартам!..*

*Эртеби-кечпи бирок айткан кебин,
аткарып жүргөнү чын Эркинбегиң.*

**Эскерткем Тастар-Ата мазарында,
эсинден, Акчабагым, түк чыгарба!**

**Көөнүңө кир кетирбей бекер жерден,
койгонуң өз жайына деген элем.**

**Алгыла ак дилинен берсе жардам,
ал эми мажбурлоону эч каалабайм...**

**Ар ишти баалабаса калыс карап,
адамдын көңүлү – гүл, калып калат.**

**Жарыгым, Шарыпкулдун эмгегин да,
жаамы журт салар күнү таразага,**

**жакындап калгандыгын айтуум керек,
«Журт Уулу – Кеменгер» деп атак берет...**

**Сөзүмдү айландырып келекеге,
суранам урпактарым, күлбөгүлө!**

**Аздан соң Айкөл турган Тал-Чокуга
жетебиз, Акчабагым, бир аз чыда.**

**Түшүрүп Айкөл Шердин айткандарын,
андан соң дарыланчу жайга баргын...**

*Ушул медитациялардан кийин 73–116-беттер
жазылган.*

АЛГАЧКЫ АЛЫС САПАР

Жашоо жалаң жоготуудан, кайгы-ыйдан турбай, башка түшкөн сыноолорду көтөрүп койсоң, алардын артынан кандайдыр бир жетишкендиктер, кубанычтар менен коштолот эмеспи.

Менин жеке жашоом да жаратылыштын ушу мыйзамынан четте калбай, жамандыктан кийин жакшылык, кайгыдан кийин кубаныч удаама-удаа ээрчишип келе берди. Дастанды жазуу учурундагы ар кандай кыйынчылыктар менен тартыштыктар ар бир китептин жарык көрүшүндөгү жаралган кубанычтарга коштолду. Үчүнчү китеп басмадан чыгаар замат окурмандар жылуу кабыл алып аткан учурда менин өмүрүмдө дагы бир окуя болуп өттү: жер үй сатып алып көчүп кеттим. Анын каражатын Талант Касмамбетов чечип берди.

Мындан эки жыл сегиз ай мурда (1995-ж. 14-сентябрь) бармактайдан баш кошкон күйөөм Бектемирдин мага жасаган түшүнбөстүк мамилесинин айынан өз үй, өлөң төшөгүмдү таштап чыгып кеткенimde, мен бүт баарына кайыл болуп, атүгүл, башбаанек кылар жайым жок көчөдө каларыма да макул болуп кетпедим беле. Мен анда бир гана нерсени эске алган элем, – Жайсаң Атанын дастанын жазганга жетишсем эле болду дегем. Көрсө, мен ал улуу ишти аркалашым үчүн баары бир жашоого эң зарыл шарттар менен камсыздалышым керек экен,

адегенде, көмүрканада эки айдан ашуун убакыт батирде туруп, андан кийин Эркинбек сатып берген эки бөлмө квартирада эки жарым жылдык өмүрдү калтырып, эми болсо, Таланттын жардамы менен алынган жер үйгө көчүп кетишме туура келип олтурат. Мен муну Жараткандын жана Жайсаң Атанын Таланттын колу аркылуу мага жасаган колдоосу, сыйы катары кубанып кабыл алдым.

Таанышканыбыздан берки жарым жылдын ичинде бир нече жолу эле кыска убакытка сүйлөшкөнүбүзгө карабай, Талант абалымды туура түшүнүп, көп үй-бүлө жашаган эки кабат үйдүн бир бурчунда турганым менин ден-соолугума канчалык зыян келтирип, жасап аткан ишime канчалык кедергисин тийгизгенин, эң негизгиси, Шакин агай менен эшиктеш болуп жашаганымдан улам пайда болгон ушак-айыңдар мага терс гана таасир бергенинин кесепетинен дээрлик дайыма ооруу-сыркоодон башым арылбай келатканын көрүп-билип, сөзсүз түрдө жер которушум керектигин аныктаптыр жана анын каражатын өзү билип эле чогултуп алып көтөрүп келиптир. Мен кыялымда ойлогон нерсени Талант иш жүзүнө чечип коюптур. Алгач келгенинде ал-жайымды сурап, азыноолак колдоо көрсөтөйүн, дептери тартыш экен, кагаздардан кайрылышайын деген ой менен эле кайрылган жигит эми минтип эң орчундуу маселемди өз эрки, каалоосу менен орундап бериши кандай гана марттык, кандай гана мыктылык!

Калыстык үчүн ачык айтышым керек, менин эси-көөнүмдөн кеткис колдоону мага адегенде Эркинбек көргөзүп, эки бөлмө квартира сатып берген. Андан мурун Мики аттуу жигит мени квартирант кылып алууга макул болуп отунканасына киргизген. Мына ушу үч колдоону мен бири-биринен артык же кем көрөлбөйм. Баарын тең бирдей баалайм.

Кеп – жардамдын чоң-кичинесинде эмес, анын өз убакты-саатында көрсөтүлгөндүгүндө. Микинин отунканасында дастандын алгачкы саптарын чечмелесем, Эркинбек сатып берген квартирада үч китеп жазылып, басмадан чыгып, төртүнчүсү жазылып аткан. Дастандын калган бөлүгүн чечмелөөнү жаңы конуштан улантмакмын, буйурса. Демек, мен жашаган үч үйдүн тең дастанга түздөн-түз тиешеси бар. Мен үч үйдөн тең кезеги менен түнөк тапкан болсом, үч үй чогуусу менен менин жандүйнөмдөн түнөк табышты.

Жаңы конушка 18-майда көчтүм. Кыштоодогу кыстоо жашоодон жайлоодогу жайбаракат жашоого жана кенендикке кабылгандай эле болдум.

26-май күнү таң азанда мекенибиздин түштүк бөлүгүндөгү дастанга тиешелүү тарыхый жерлерди кыдырып келүү үчүн сапарга чыктык. Баш-аягы тогуз киши аттандык. Биз минген эки автоунаанын майынын жана жолдогу чыгымдардын баарын Талант көтөрдү.

Кечке дейре тынымсыз жол жүрүп Ноокен районунда Кочкор-Ата шаарына жеттик. Султанов Бекболот деген жигиттин үйүнө токтолуп, чай ичип, кичине тыныккан соң «Арчалуу-Мазар», «Таш-Мазар» деп аталган жерлерге бардык. Мен медитацияга чыгып, үчүнчү китептин окуялары болгон жерлердин кыйласын Жайсаң Атанын жардамы менен көрдүм. Мындан бир жарым миң жыл мурдагы жерлер эми минтип тааныгыстай болуп өзгөргөнүнүн күбөсү болдум.

Эртеси байыркы Ош шаарына келдик. Атактуу Сулайман Тоосуна чыктык. Мен медитация учурунда көп жолу келип көргөн Сулайман Тоодо да азыр башкача болуп өзгөргөнүн көрдүм.

Кечкисин мейманканага токтогон элек, түн жарымында мен өзүм түнөгөн бөлмөнүн балконуна чыгып шам жаккан соң медитация абалына өтүүгө мажбур болдум. Мага керектүү маалыматтарды алмайынча куру кол кеталмак эмесмин.

Эртеси кайра жолго чыктык. Ноокен районунун борборунан бир аз узаганыбызда:

– Токтот! Токтотчу! – деп айдоочуга айтып чырылдадым. Анын далысына эки-үч жолу алаканым менен акырын чаап да койдум. Жогорку ылдамдыктагы машинага тормоз басылган соң күүлөнүп барып али толук токтой электе каалганы ачып секирип түштүм. Жолдон обочого, дөңсөөлөр тарапка кеттим. Машина токтогондон кийин андан чыгып артымдан ээрчип баскысы келген Шакин агайга жеткирбей узадым. Себеби, эртеден бери эле менин желке тушумдан теше тиктеген Эки Көздүн таасиринде келаткан элем. Мен ички туйумум аркылуу гана туйган ал Эки Көз так ушул жерден медитацияга чыгышым керектигин билдиргендиктен жана эркимди башкарып алгандыктан, мен анын көрсөтмөсүн гана аткарууга мажбур болуп, ошон үчүн машина токтой электе түшө калып атпаймынбы.

Көрсө, «Көк-Таш» мазарына да кайрылып өтүшүбүз керектигин билиш үчүн күпкүндүзү медитацияга чыгышым зарыл экен. Күтүүсүз жана шашылыш болгон медитациянын маалыматтарын чечмелеп бүткөн кезде кадимки абалыма келдим. Кимдир бирөөнүн көз карашын туйуп, башымды көтөрүп айланамды карап зым тор менен тегеретесинен тосулган көрүстөндөрдүн ички тарабында отурганымды түшүндүм. Көрүстөндөргө кире беришке орнотулган тор каалганын жанындагы Шакин Эсенгулов мени карап турганын көрүп, анын жанына басып келдим. Биз сыртка чыгып машиналар

токтотулган жерге жетсек, Талант бир карыя менен сүйлөшүп отуруптур.

– Эже мен бу аксакалдан бир кызык уктум. «Көк-Таш» деген мазар бар деп айтты,– деп Талант мага кайрылды.

– Таки, койо турчу, мен азыр эле чечмелеген саптарды окуйун,– дедим да «Көк-Таш» жөнүндө эмелеки чечмелегендеримди окуп бердим. Жакында «Көк-Таштын» жанынан өтөт экенбиз. Ошондо ага бурулуп, шам жагалы. Чыйырды каза болгондо анын өлгөнүн жашырып, Эрназар өлдү деп жарыя кылышып, бул кабарды өзүбүздөн башкага угузбайбыз деп Бакай баш болгон жигиттер ошо «Көк-Таштын» жанында антташышкан эмеспи.

– Эже, биз «Көк-Таштан» өтүп кетпеппизби? – деп Талант дагы бир суроо узатты.

– Жок. Али өтө элекпиз. Бирок жакында жетebиз,– дедим.

Майлуу-Суу шаарынын бурулушуна келгенибизде машиналарды оңго бургуздум. Шаардын ичинде, чоң жолдун бойунда жайгашкан «Көк-Таш» мазарын опоңой таптык. Шам жагып, тайындык.

Ошо «Көк-Таш» мазарынын жанында дагы бир кызыктуу жолугушуу болду.

Таланттын бармактайдан бирге өскөн курбусу, досу Акылбек Түмөнбаев менен кайрадан кезигиштик. Кайрадан дегеним, мурунку күнү Оштогу мейманканада тамактанып олтурганыбызда алгач ирет жолуккан элек. Энергетика тармагынын жооптуу кызматындагы бу жигит командировкага Ошко барып калгандыктан, ошорден биринчи жолу кезиктик. Талант өзү дастан менен таанышкан күндөн тарта Акылбекти да кошо үгүттөп жүрүп китептерди окутуптур. Адеп окуганда эле дастанга, аны кайыптан алып аткан мага ынанган Акылбек «Эже-

ни колдошубуз керек»,– дептир. Жазында Жумгал районуна жардам берүү үчүн марафон уюшулганда Чаекке келип өз кошумчасын төккөн соң Шакин агайга кезигип, мага жолуктуруң деп суранса, ал киши карманча каршы болуп жолотпой койгондуктан, мага беш жүз сом берип жибериптир. Шакин агай анын үч жүзүн өзүнө алып, эки жүзүн мага берген эле.

Көрсө, өзүбүздүн Чаектен буюрбаган жолугушуу Ошто, андан кийин «Көк-Таш» мазарынын жанында болмок экен. Акылбек командировкасын бүткөргөн соң Абдурашит деген досунукуна конокко баратып, жолдун бойунда турган биздин машиналарды көрүп токтоптур. Эмнегедир бул күтүлбөгөн жолугушуу баарыбыз үчүн кубанычтуу болду.

Акылбек бизди өзү менен кошуп конокко алпарды. Чоң сый көрүп олтурганыбызда, Абдурашиттин айткан бир маалыматына абдан таңгалдым. Зулейха энебиз Боз-Коргондон көчүп барган жайлоо – Чилмайран жайлоосу жана Кишимжандын бейити деген көрүстөнү ушу Майлуу-Суу шаарынан көп алыс эмес аралыктагы тоолордун биринде жайгашыптыр. Мен Чилмайранды эмнегедир, Алай тарапта деп ойлогон элем. Көрсө, ал тарыхый жер Боз-Коргонго жакын турбайбы.

Эртеси эртелеп жолго аттандык да кечке дейре Жумгалга жете келдик.

Дастан жазыла баштагандан берки эң узак сапарыбыздын учурундагы жана бир жумадан кийин төртүнчү, сегизинчи июндагы медитациялардын маалыматтарын бири-бирине улап катары менен берүүнү туура таптым. Анткени алардын маани-маңызы өз ара тыгыз байланыштуу.

28.05.98. 4.06. А. К. 342 21-48.

*Чырагым, алып койчу айнегинди,
көралбай жатам даана карегинди.*

*Чарчапсың алыс жолдо, анан дагы
төп келбей чоочун жердин жер ыңгайы,*

*туура эмес багыт алып алгандыктан,
түнөргөн булут тосуп – түшкөн шоолаң*

*көрүнбөй, тетир жакты карап алып,
карегим, туруптурсуң туталанып.*

*Көтөрчү оң колунду, башыңды да,
астараак жай бурулуп оңго кара.*

*Көрүнгөн өйүз-бүйүз кош жарыктан,
чырагым, назарың бур чочубастан,*

*жайларын көргүң келсе Эрендердин,
жарыктан чочулабай баса бергин.*

*Жогорку көгүш нурлуу жарык чачкан,
жаңылба, Эрендердин жайы – жаткан.*

*Ал тигил төмөндөгү кызыл жарык,
атылган кочкул-кызыл нуру жанып,*

*эсинде бар чыгар дейм, Акчабагым,
эгерде унутпасаң Чинь-Минь жайын?*

*Жеркуйдан чыккан добуш кулак жарган,
жалындап кара түтүн көккө атылган,*

оронуп шол жалынга отко күйгөн,
ороону элестетчи Чинь-Минь түшкөн.

Урпагым ушул күндө ошол жерден,
учурга ылайыктуу – зарыл деген,

улуу отту¹ – атып чыккан шол түпкүрдөн,
укумуш ай, урпактарым алат экен!..

Таш-Мазар – Эрендерим жайын алган,
тайынып, таазим кылып силер барган

мазардан жогорураак саал гана,
өзүнө жетпедик деп болбо капа.

Тепселмек силер андан кеткенден соң,
таанылбай андан көрө турганы оң...

Чырагым, тигил жанган көк жарыктан,
түз эле төмөн карай назар салсаң,

бир кезде кыркуузумдун киндиги деп,
кырчындай жанын курман чалган Эштек,

«Боз-Коргон» атандырган коргон эмес,
мурдагы боз дөбөдөн калбай элес,

дөмпөйгөн дөбөчөнү «Чеч-Дөбө» деп,
урпактар чечмайдандап¹ жүрөт тепсеп!

Бир кезде бийик эле, ушул жерден
көз таштап Үймөк-Ташка Сергил энең

¹ Улуу от – нефть.

² Чечмайдандап –

кереги Бозчагырдын тийген кезде,
шерттешкен белги менен чакырчу эле.

Ар кандай кырсыктары табияттын,
андан да кем калбаган адамзаттын,

тынымсыз Жер-Энени бүлдүргөнү,
таанылгыс өзгөртүүгө алып келди.

Камтыган кылымдарды мезгил өтүп,
калыптыр караманча жер өзгөрүп...

Чырагым, эсиндеби, Чыйырдыдан
айрылган Эрназар Шер Анжыяндан,

түн катып, суук кабар көкөй кескен,
Зулейха энелерге алып келген?

Өкүмүн аткарбастан Зулейханын,
тандалган кырк тукумдун кырк уланын,

ээрчитип түн койнунда алып келген,
энеге касам ичип, антын берген.

Ал кезде баш калкалап турган жерди,
«Көк-Таш» деп аташканы эсиндеби?

Агызып кара кочкор канын жерге,
колдорун кырк улан тең малган эле.

Күйүттүү Журт-Энеси тамызган жаш,
кошулуп кызыл канга – жашырган таш

купуя сырын катып азыр деле,
козголбой шол ордунда мелтирөөдө...

**Түн катып келгендиктен, жердин шартын
билалбай калгандыктан кийин Санжи¹,**

**болжолдоп Боз-Коргондун туурасында,
баарыбыз кылган жер деп касам бата,**

**эскерсин эл ичинде деген ойдон,
кылааны – «Кочкор-Ата» атап койгон.**

**Ал эми кочкор сойгон жер ушул деп,
койулган жазат тапкан Эр Кенжебек² –**

**Ал жерде жайын алган Эрендер көп,
Ак-Мазар, Кал-Мазарга дуба окуй өт...**

**Жарыгым, шамга олтурсаң ошол жерден,
Көк-Ташка барчу жолду айтып берем.**

**Ал азыр Ай олтуруп кала электе,
жетип ал бүгүн түнөк алчу жерге.**

4 17-10. Алингез³
350 23-20.

31.05.98. 7.06. А. К. 207 13-48.

**Чырагым, Ош-Пиримди таппадым деп,
көңүлүң чөгөт болуп убайым жеп,**

**туюмуң тынчыңды алып шашкандыгың,
түз кетпей туталанып жаткандыгың,**

¹ Санжи –

² Эр Кенжебек –

³ Алингез – ошол учурдагы Айдын фазасы.

**башка эмес Шарыпкулдун сезбегени,
не деймин, пенделиктин жеткен чеги.**

**Көзү бар, көөнү туйук пенделер да,
сен туйган туйумду алар туймак кайда!**

**Акыркы ирмем өтүп баратканын,
андыктан тынчың кетип шашылганың,**

**аларга сен жөн гана чалпоолонуп
жаткандай кабылдашты капа болуп.**

**Убакыт өтө эле тар, тынчың кеткен
сурооңо, Акчабагым, жооп берем.**

**Бир кезде ыйык жайды кол жетпеген,
бул күндө кимдер гана тепсебеген,**

**шылуундар каалагандай пайдаланган,
жөн гана көңүл аччу жайга айланган.**

**Айкөлгө алты жылы билим берген
үңкүрдү табалбадым, кайсы десең,**

**ал бая силер кирип, көзгө осол
көрүнгөн өтө куник үңкүр ошол.**

**Эске албай өткөндүгүн канча кылым,
көрөм деп ошол тейден нээт кылдың...**

**Ал жерге адегенде даабай барып,
а кийин кадимкидей байыр алып,**

**кылбаган кимдер түнөк: зикир чалган
бакшылар, думаналар жер кыдырган.**

**Ал турмак ууру-кески, баңгилер да,
ажырап адамдыктан тарткан нашаа,**

**тебелеп, тепсендиге айландырган,
ал жердин ыйыктыгы калсын кайдан!..**

**Тектирче – Наби молла жетөө менен,
түбөлүк жай алган жер кайсы десең,**

**ойдуңу ыйык тоодон тике түшкөн,
Ош-Пирдин булагы шол – суусун ичкен.**

**Быкпырдай кайнаган эл, анан дагы
уу-чуудан сезимиңдин чарчаганы,**

**мокотуп туйумунду койгондуктан,
баш тарттың ал булакка тайынуудан.**

**Өкүнүп өзүңдү-өзүң жемелебе,
Чырагым, мунун баары болчу неме...**

**Убакыт өтүп кетти, айтар кебим,
Көк-Ташка жолуңдагы – тийе кеткин.**

210 14-00.

* * *

4.06.1998. 11.06. А. К. 340 22-40.

**Чырагым, пенделикти кечирүүгө,
өзүңдү көндүрө албай дагы деле,**

**кирдеген жан-дүйнөңдүн кыйнаганы,
канча күн өтсө дагы тарабады.**

**карама-каршы сезим ортосунда,
камыккан көңүлүндү жубатууга,**

**колдоноор дабам жалгыз Көк-Булунум,
көп жолу чыгарганбыз көңүл бутун.**

**Карегим, Көк-Булунга жетип алып,
көк кашка булагына чаңкооң канып,**

**көөнүндө ызалыктын кермек даамын,
кетирип мөлтүр сууга жууп салгын...**

**Шооласыз көр пенденин сезиминде,
болмокчу көр тирликтен башка эмне?**

**Алардын бар түйшүгү – жалгыз гана
кам көрүү өмүр бойу керт башына.**

**Ар пенде салыштырып дал өзүнө
адамдык парз-милдетин өлчөөрүнө,**

**алиге көнө албадың, Акчабагым,
ар качан мына ошондон жабыркайсың.**

**Колунан келбей турган көрүнгөндүн,
көздөгөн максатыңар сен экөөңдүн,**

**көөнүнө бүлүк салып канча адамдын,
көралбас ич тардыкты жаратканын,**

**камыгып, терикпестен, Акчабагым,
кашкайып сыймык менен кабыл алгын!**

**Канына тамчы каным аралашкан,
карегим, ак батамды Талантымдан**

**аябай, алгач эле айтканыңда,
бергемин ак дилимден аппак бата.**

**Кызматын колко кылып келинчеги,
карачы, желге кетти канча эмгеги!..**

**Көөнүндө бир кыпынча кири жогун,
көңүлгө, Акчабагым, түйүп койгун.**

**Ишеним, дилгирлиги жадыраган,
жүзүнөн чагылышып жанып турган,**

**беремин ак батамды аруу дилден,
досуна Талантымдын – Акыл деген.**

**Атыңа кулк-мүнөзүң төп келишкен,
атуул бол ар-бир ишти калыс чечкен.**

**Ата-Журт, ар-намысты ыйык туткан,
журт уулу болгунуң деп бата тартам!**

**Урпагым, уулдарым, берген жардам,
үй-бүлө, эли менен болсун аман...**

**Чырагым, дастанымды айткан жерлер,
таманы турпагына тийген Шерлер,**

**баш ийбей, ыраа көрбөй жат душманга,
чалышкан өмүрлөрүн курмандыкка,**

**дастанда аты аталган Эрендердин,
издери калган ушул ыйык жердин,**

**турпагын биринчи ирет сен да бастың...
Чырагым, эми сага койор шартым:**

*уулуу сөз жан-дүйнөндү тепчип өтөөр,
укмуштай ылдамдыкта тез көбөйөөр.*

*Мөгдөбөй ал сөздөргө мурдагыдай,
чырагым, чыйрак болуп, койгун укпай.*

*Эсиңе бекем түйгүн, Акчабагым,
эми мен баштагыдай жубатпаймын!..*

8.06.98. 15.06. А. К. 340 22-40.

*Чырагым, сыртың салып таарынгандай,
түшүндүм, турганыңды кабак ачпай.*

*Дегеле таарынтууну ойго албастан,
курчуткам көктүгүндү мокоп калган.*

*«Акыркы демим тартып турсам дагы,
силерге жүк болбойм деп мындан нары» –*

*баладай кыялыңды көрүп алып,
турамын, Акчабагым, моокум канып...*

*Бир жолу «чопчоң эле балакай» деп,
айтканым эсиңдеби, тек, азилдеп?*

*Дал ушул бала кыял мүнөзүңдү,
сагынып жүргөнүмдү билесиңби?*

*Жарыгым, жаш баладай тултуңдасаң,
жазылып чөккөн көөнүм жыргап турам.*

*Ызакор Акчабагым, көптөн бери,
каныңда бир кыпын муз эрибеди.*

*Жолуккан капысынан бир ирмемге,
баягы долу кыздын белеги эле.*

*Өткөндө дарыланчу жайда аны,
кыйнашып жатып араң алышканы,*

*эсинде элес-булас калган чыгар,
эң жакшы иш жасалды санаа тынар.*

*Ар дайым муздак илеп уруп турган,
арылдың, Акчабагым, ошол муздан.*

*Көктүгүң, өжөрлүгүң кийинчерээк,
бошоңдоп кеткендигин сезсең керек.*

*Дал ушул абалыңдан пайдаланган,
көбөйдү ичи тарлар бүлүк салган.*

*Айтабы десем өзүң кеп салбадың,
конушуң жайлуу болсун, Акчабагым.*

*Өзүңө жакканы ырас, анан бирок,
ишиңе, Шарыпкулга ыңгайы жок.*

*Сен муну жеке дебей кулак салсаң,
сөзүңдү эскертейин өзүң айткан:*

*сыр чечкен адамың ким дегенимде,
чырагым, жооп айтканың барбы эсинде?*

*Жаралган жан-дүйнөсү эч кири жок,
адамдан бийик дедиң пейили ток,*

*жетинчи сезиминден орун алган,
пендеден жалгыз дедиң теңдеши жок.*

*Кубанып, толкунданып ошондо мен,
каалоомду, тилегимди айткан элем:*

**«Болгула бул жалганда өчпөс шамым,
мандайда кош карегим, кош чырагым.**

**Атымды, ырларымды элим уксун,
силерден – саябандуу кош чырагым!». –**

**Сен эгер пенделикке жеңдирбесең,
тилегим кабыл келет деп ишенем!..**

**Сөзүмө, Акчабагым, туталанба,
себеби болгон үчүн козгодум да.**

**Туңгуйук Аалам сырын туюндурган,
жетинчи сезимиңе колун сунган,**

**пенделер көбөйгөнүн нээти арам,
жүрөсүң, Акчабагым, байкабастан.**

**Даай албай Шарыпкулдан сезденишкен,
дили арам канча жанга – эгер билсең,**

**тосмону кенен ачып койгонунду,
чырагым, акыл өкчөп ойлодуңбу?**

**Болгунуң өзүң калыс айтканыма,
канча күн өттү дастан жазбаганга.**

**Кыйналып, жаның кейип жаткан менен,
дастанды токтотпостон жазар элең.**

**Дагы айтам, жеме дебей туура түшүн.
Чырагым, акылга өкчөп чыгар бүтүм....**

**Токтогон жерден бери кайра айтамын,
карегим, калеминди колуңа алгын.**

Көптөн бери көңүлүмдө жүргөн бир тилегим бар эле. Ал – «Жылаңач Бугу» мазарына барып тайынып келүү болчу. Анын Тогуз-Торо районунда экенинен кабардар болгонум менен, кайсы тарабында жайгашканын, жолдун алыс-жакынын, оор-жеңилин билбейт элем. Билгенибизден билбегенибиз арбын болгон ал мазарга барууга чама-чаркыбыздын чектелүүлүгү да кедергисин тийгизип келген.

Кандайдыр бир муктаждыктарга басынган учурларымда Жайсаң Ата мага кеп-кеңештерин берип: «Уузхандын урпактарынын арасынан түшүнүктүүлөрү, дилгирлери силердин араңарга кошулуп, дастанды элге жеткирүү иштерин толугу менен өз мойундарына алат, ал күн жакын, Шамчырагым!» – деп алдын-ала айткандары аткарыла баштады белем, Талант бизге келип, жеке эле өзү келбей, досу Акылбекти да кошо апкелип, буга чейин жалгыз Эркинбек тарткан жүктү экөөлөп тартышууга киришкендигинен улам, май айынын аягында мекенибиздин түштүгүнө чейин барып, дастандын айрым окуялары болгон жерлерди көзүбүз менен көрүп, кай бирлери жөнүндө кулагыбыз менен угуп, олжолуу кайтык. «Жылаңач Бугуга» барууну уйуштуруу жоопкерчилигин Талант менен Акыл экөө өз мойундарына алышкандыктан, чоң мазарга чоң даярдыктарды көрүп алып жолго чыктык.

6-августта таң азанда аттандык. Мен, Шакин агай, Талант, анын эки уулу Улук менен Күсейин, Акылбек жана уулу Искендер болуп жетөөбүз жөнөдүк. Шакин агай экөөбүз салт ат миндик. Калгандары жүктөрдү артынышты. Курмандыкка чалынчу койду Улук минген атына өңөрдү. «Кара чийлүү» деген жайлоого жеткенибизде мен тааны-

баган эки жигит бизге кошулду. Аларды жол көрсөтөсүңөр жана аттарды багышасыңар деп Талант суранган экен.

Тогуз-Торо жана Жумгал районунун ортосун байланыштырган ат жол менен бараттык. Тик беттеги ойурма ат жол аркылуу биринчи белеске чыкканыбызда эле «Жылаңач Бугу» тоосунун чокусу шаңкайып көрүндү. Буга дейре эч убакта келбеген жана көрбөгөн тоону дароо тааныдым. «Келбеген жана көрбөгөн» деп шарттуу түрдө гана айтуудамын. Шарттуу дегеним, чындыгында мен медитация учурларында дастанга кандайдыр бир тиешеси бар жерлердин көпчүлүгүн көрүп койгон элем. Айкөл Манас түбөлүк жайын тапкан жай дал ушу «Жылаңач Бугу» болгондуктан, бул улуу тоону да көргөн болчумун. Ошон үчүн аркайган бийик тоолордун арасынан «Жылаңач Бугуну» жазбай тааный алдым.

«Көрүнгөн тоонун ыраагы жок» дейт эмеспи,- балким, кечке дейре жете бараарбыз деген үмүттө канчалык тез жүрүүгө аракет кылганыбыз менен түн жарымына чукулдаганда араң тоонун кап ортосуна чейин жете алдык. Өзүбүз да, аттарыбыз да чарчагандыктан, карагайлуу токойдун чекесине токтодук. Жүктөрдү түшүрдүк. Мен көк баштыгымды көтөрүп, тягымды таянып алып, андан нары кеттим. Көп узабай Нуршооланын алкагына сүңгүдүм. Биз тоонун чокусу тарапка ыкчам жакындап келип эле анан кандайдыр бир үңкүргө кирип калгандай болдук. Ичи цирктин манежинен эки эсе чоңураактай, бийиктиги болжолдуу түрдө беш-алты кулачка барабар бул жай үңкүргө караганда кең имараттын ички тарабына окшошот. Дегеним: бул боштуктун тогуз тирөөчү бар экен. Үчөө эшиктин оң тарабында, үчөө так ортосунда, калган үчөө сол тарапта. Ташдубалга туташкан эки жактагы алты тирөөч

жана ортолуктагы үчөө бири-бирине опокшош: карагайдай жумуру, бирок түбүнөн чокусунан чейин бирдей жоондукта. Бул жай даяр болгондон кийин ал тирөөчтөр орнотулбастан, тоонун ичин ойуп аткан учурда тирөөчкө окшоштурулуп калтырылса керек, алардын үстүнөн салмак басканы сезилбейт. Эшиктин кут тарабындагы чоң ташмамыкта зор адам чалкасынан жатат. Жоокер кийимчен. Найзасы, кылычы, окчонтойу Чи-Лу-Сендин дубасы бекиген белкисеси, жаасы, айбалтасы, айтор, куралжарагынын баары ташмамыкка жакын турган тирөөчкө илинүү. Ошо тирөөч менен ортоңку катардын төркү тарабындагы тирөөчтүн ортосунда таштан чегилген зор Хан такты. Аны тегеретесинен курчап жаткан ажыдаардын денеси да таштан жасалган. Хан тактынын оң тарабында жаткан өз куйругун өзү тиштегендей көрүнгөнү менен, чындыгында башын куйругуна сүйөп эшик жакты карап жаткан ажыдаар сүрдүү жана сүйкүмдүү. Канаттарын эки жакка кереген акшумкардын элеси жөлөнгүч бүткөн тушка жайгашкан. Же арстанбы, же жолборспу, айтор, чокчойуп отурган эки Шер жырткыч жаныбардын башы Хан тактынын ээси отурганда анын эки колу койулган орун катары жасалыптыр. Ташдубалдан бери көздөй кыналып жасалган секичеде Аккуланын ээр-токуму койулуу.

Тоонун ортосунан ойуп жасалган ушул үңкүрдүн ичиндеги эки кулачтай жоондукка ээ тогуз тирөөчтүн, зор Хан тактынын жана ташдубалдын асты-үстүнүн баары же өтө кооз ойуу чегилгенби, же кандайдыр бир белги-тамгалар түшүрүлгөнбү, эмне болгон ченде да, абдан жарашыктуу. Суктанып канча узак карасаң да моокумуң канбачудай.

Бул керемет жайдын ичин кандайдыр бир керемет шоола жарык кылып турат окшойт. Керемет

дегеним: ал жарык кайдан келип атканын аныктай албадым. Үстүнөн төгүлгөнү, же астынан жогору көздөй жанганы же капталдан чачыраганы түк билинбейт. Айтор, жарыктын өзү гана бар, бирок анын булагы жок. Ташмамыкта чалкасынан жаткан зор адам, алибетте, Айкөл Манас!!!

Жоокер кийимчен экен! Астына төшөнгөн, үстүнөн жамынган эч нерсе жок! Бүт денеси түптүз жатканы менен, башы эшик тарапка бир аз бурулуу!

Дастанды кайыптан алып кагазга түшүрө баштагандан берки үч жылдын ичинде жомокторго, кереметтерге, керек болсо, фантастикаларга аралаша берип көнүп калгангабы, же Айкөл Атабыздын туулгандан өлгөнгө чейинки окуялардын көпчүлүк бөлүгү менен тааныш экендигимден уламбы, же мени ушул укмуштарга аралаштырган Жайсаң Атанын тирүү арбагы жанымда тургандыгы үчүнбү, айтор, мен бул сырдуу үңкүргө кирип Айкөлдүн дене-досун көрүп турганыма таңгалдым, кубандым же корктум деп айталбайм. Мен башка эч нерсеге алаксыбастан, аткарчу ишине кириштим: Манас Ата жаткан тарапка башымды ийип таазим эттим да көк баштыктагы үч китепти алып эки алаканыма койуп алдыга сундум.

Бир маалда Хан тактынын арт жагынан кылыч чабылгандайбы, же айбалта шилтенгендейби, иши кылып, бир кескин кыймыл жасалды да ташдубалдын көк жалтаң муз тоңгондой көрүнгөн бөлүкчөсүнөн кесилип алынган бир кертим муз Манас Атабыздын өспүрүм кезиндеги сүрөтү тартылган барак ачылуу турган үчүнчү томдун ичине салынды. Ошо кезде мен Хан тактынын арт жагына көңүл бөлүп, туптунук, бирок кыйла койуу суу ташдубалдын боору менен төмөн көздөй жылжып агып атканын байкадым. Ташдубалдын эки-үч кулачтай

бөлүгүнө көк жалтаң муз тоңдурулганы жана дагы ошончо аралыгында койуу суу агызылганы аркылуу үңкүрдөгү аба ырайы бир калыпта сакталып турат сыяктанат.

Аңгыча биздин үңкүргө кирген убактыбыз аяктады окшойт, Жайсаң Ата мени тоонун сыртына алып чыкты. Сандыктай болгон төрт чарчы таштын түбүнө шам жактым. Андан кийин түнөккө чукул келгенимде Жайсаң Ата мени жалгыз калтырып, өзү жылдыз болуп учуп кетти.

Менин бул жолку медитациям аябай эле узакка созулгандай сезилгени менен, баш-аягы бир жарым саатта кайтыпмын.

Караңгыда курмандыкка чалынган койдун ичегиси жуулуп бүтөлөктө келипмин. Мени кубанып тосуп алышты. Көргөн-билгендеримден кыскача баяндап бердим. Эртең тоонун так чокусуна чыксакпы деген ниеттери бар болчу, андан баштарттырдым. Манас Атабыздын түбөлүк жайы болгон ыйык тоонун чокусун тебелебешибиз керектигин айттым. Эт бышкан кезде мазарга арналган дасторконго тегеректеп олтурдук да куран окуп, даам таттык. Андан кийин куш уйкусун салып уктадык.

Таң атканда мен дептеримди ачып, түндө алган маалыматтарга көз жүгүртүп, айрымдарын ыр сабына айлантаып отурсам:

– Эже, сиз өзүңүз жазасызбы? – деп Акылбек өтө таңгалуу менен сурады.

Көрсө, медитацияга чыгып маалыматтарды алып келген Бүбү Мариям эже, ал эми аларды ыр сабына айлантаып жазган Шакин Эсенгулов деп ойлоп жүргөн Акылбек мен дептердеги белгилерди чечмелеп отурганымды көрүп таңгалыптыр. Мен анын бул суроосунун артында эмне сыр жатканын деле байкабай:

– Ооба, өзүм жазам,– деп жооп кайырган соң, эми эмне кылышыбыз керектигин айттым. – Ушунча узак жол басып улуу тоого атайы келгенден кийин, эми түндө мен көргөн сандык ташка чейин баралы.

Арыдан бери жыйнаштырылган жүктөр аттарга артылып, жогору жөнөдүк. Болжонгон жерге бачым эле жеттик.

Мен аттан түшүп бутумду жерге койгонумда эле кандайдыр бир сырдуу ташты басып алганымды түшүнүп, эңкейип карасам, шагыл таштардан билинер-билинбес башкача түстөгү, чоң кишинин эки алаканын бириктиргенчелик көлөмдөгү, түндүгүнүн так ортосунан тең экиге бөлө чабылган боз үйгө окшошуп бир жагы жумуру, экинчи тарабы жапжалпак, таманы түз, ал эми үстү үч бурчтуу, боорунда тегеретесинен кеткен бир нече сызыктары жана ал сызыктардын үстүндө кандайдыр бир белгилер түшүрүлгөн таш жатыптыр. Мен ичимден таштан кечирим сурадым да, эңкейип колума алдым.

– Ушул таш мага керектүү таш экен. Мен муну алайын,– деп сыртымдан айттым.

– Бул кишинин ушундай адаты бар. Таштан коллекция кылып жүрөт,– деп Шакин агай сөзгө аралашып, мен үчүн түшүндүрмө берүүгө аракеттенди.

Мен сырдуу ташты тапканым менен сандык таш менен жылжыган булак табылбай, убара тарттык. Нары издедик, бери издедик. Жок.

Манас Ата жаткан үңкүргө киргизе албасам да, анын сыртындагы сандык таштын жанына жаккан шамдын түбүнүн калдыктарын көргөзөйүн, тоонун ушул жерине чейин түндө чыгып келгениме ынанышсын жана булактын суусунан оозтийишсин деген ниет менен мен баарын быякка ээрчитип келдим эле да. Болбосо, кайра артка деле кете бермекпиз.

Мен калп айтып койгондон бешбетер өзүмдү ыңгайсыз сездим.

Биз келгенден бери эле шаркыраган суунун үнү угулганы менен өзүн көрө алган эмеспиз. Балким, булак күндүзү шагылдын астына чөгүп кеткен болбосун деп ойлоп, аны издегенге кириштик. Ар ким өз алдынча аракеттенди. Таштар ордунан оморулду. Шагыл шиленди. Баарыбыздыкынан мурда Акылбек өзүнүн ордунан жылжып аккан суу чыгарды. Араң-араң эле жылжыган суудан эриндерибизди нымдап ооз тийгенге үлгүргөнүбүздө, соолудубу же төмөн сиңдиби, суу акпай калды.

– Акылбек, сен адегенде эле улуу мазарга келдин эле, эми ошо улуу мазарда эң мурда сен суу чыгардың. Бул эмнени түшүндүрөт, билесинби? – деп мен сөз баштаганымда баары мага тигилишти. – Сен эми өзүң каалайсыңбы-каалабайсыңбы, ага карабай, биз менен тыгыз байланышта болосуң жана чиркешкен вагондорду сүйрөгөн паровоздой болуп баарыбызды алдыга сүйрөйсүң. Дастанды жайылтуу үчүн өтө көп иштерди аткарасың...

Азырынча эч кимге түшүнүксүздөй туйулган менин бул сөздөрүмдүн чындыгын турмуш өзү ырас-тап, көп өтпөй Акылбек эң ишенимдүү жайсаңчылардын¹ бири болуп чыга келди.

Ошентип, Акылбек чыгарган суудан ооз тийгенибизге шүгүрчүлүк келтирип кайтууга кам урганыбызда сандык ташты да таап албадыкпы.

Башка аттар оттоп төмөн түшүп кетиптир да, жалгыз гана мен минген ат кыйла жогору чыгып алып туруптур. Улук аны жетелеп келиш үчүн барып эле минтип кыйкырды:

¹ *Жайсаңчы* – Жайсаң Атанын дастанына толук ынанып, аны жайылтчуларды ич арада ушинтип атайбыз.

– Ээ-й! Сандык таш быякта экен. Эже минген ат анын жанына келиптир. Бери келгиле.

Биз ал жакка чыгып бардык.

Ооба, туура, түндө мен көргөн таштын нак өзү: өңү-түсү, узуну-туурасы, түбүнөн жылжып аккан булагы. Болгону, жагылган шамдын калдыгы гана көрүнбөйт.

Булактын суусунан суусунубуз кангыча ичтик.

Кайра да шам жагыш үчүн агып аткан сууга эле таштарды ыңгайлаштырып тизип, алардын арасына ар кимибиз үчүн арналган тогуздан шамды кыпчытып жайгаштырдык. Ширеңке тутантып, шамды жактым да, анын жалбырттаган жалынына тигилдим. Шам жарымына чейин күйгөн кезде эки бешиктин белгисин көрдүм.

– Кимиңердин аялыңардын бойунда бар? – деп Шакин агайга, Талантка, Акылбекке алмак-салмак суроолуу карадым.

– Менин аялым төрөт жашынан эбак өтүп калган да,– деп Шакин агай жооп айтты.

– Мен билбейм, эже, келинчегимдин бойунда жок болуш керек эле,– деп Акылбек ийин куушурду.

– Менин келинчегимдин бойунда бар! – деп Талант ордуна тура калды.

– Анда эмне, эгиз төрөлөбү? Атын Батма-Зуура койобузбу? – деп шамга тигилип турдум да, сөзүмдү минтип уладым: – Жок, Талант, сенин келинчегин кыз төрөйт. Атын Каныкей койобуз. Аманчылык болсо, кийинки жылы ушуерге келип кайра шам жагабыз.

Талант курткасынын эки этегин жайып, шамды корголоду. Уулдары Улук менен Кусейин да атасына жардамдашууга аракетеништи.

Шам толугу менен күйүп бүттү. «Толугу менен» дегеним, сууга малынган түбү да калбай күйүп түгөндү.

Биз жүктөрдү артынып алып артка кайттык. Жолго бир түнөп, эртеси кечинде Чаекке жеттик. Талант, Улук, Кусейин үчөө Миңкушка кетти. Акылбек, Искендер экөө Бишкекке жөнөдү.

Узак жана татаал жолдон катуу чарчасам да, эртеси эрте туруп, медитациянын маалыматтарын чечмелеп отурсам, үйдүн үстүнөн аттын дүбүртү чыгып, кишенегени угулду. Тыңшап калсам, дүбүрт тыйыла түштү. Кайра иштесем, кайра кайталанды. Үйдүн чатырына чыгып алган кандай жылкы деп ойлоп, Кырчынбекти карачы деп жиберсем, ал жакта эч нерсе жок экенин айтып келди. Мен медитацияны чечмелегенди уланттым да, качан гана:

«Бойолгон кызыл канга Аккуланын,
берели белек кылып ыйык жалын» –

деген эки сапты жазганымда баарын түшүнбөдүмбү?

Муздун кичинекей кертиндиси китептин ичине салынбады беле. Мен аны ошо бойдон такыр унутпун да!

Эгер ал чындап эле Аккуланын жалы болсо, анда аны жоготуп жибердимби деп эсим чыкты. Көк баштыктын ичин карап, таппадым. Биринчи китепти ылдый баштантып силкилдеттим. Эч нерсе жок. Экинчи китепти силкилдеттим. Дале жок. Үчүнчү китептин биринчи бетин ача калсам, чындап эле Аккуланын жалы бар экен!!!

Узундугу эки карыштай, жоондугу менин чыпалагымдай, өңү жылтырак ак түстөгү жалдын сыртындагы муз али эрий элек экен!!!

Мен аны таптакыр унутуп койгонум үчүн үйдүн үстүнөн аттын дүбүртү чыгып, кишенегени угулган тура!!! Мага белги берилип аткан тура!!!

Аккула окко учканда: «Өзүңдөн ажырасам да жытыңдан ажырабай жаныма дайым сактап

жүрөйүн» деп айткан Айкөл Атабыз анын бир тутам жалын кесип албады беле. Ошо тутам жал ушу кезге чейин сакталган турбайбы? Ошо тутам жалдын чыпалактай бөлүгүн белекке алган турбаймынбы!

Бул эми нак кереметтин өзү да!!!

Дээрлик эки күндөн бери музу эрип кетпегенин карасаң!

Ушундай укмуш белекке ээ болуп атып, аны тап-такыр унутуп калганымды айтсаң!

Мен кубанганданбы, корккондонбу, аны айталбайм, бирок шолоктоп эле ыйлай бердим. Саат ондорго чейин ыйлап отурдум.

Шакин агай келгенде иштин чоо-жайын түшүндүрүп койуп кайра ыйладым. Таң калганынан эки көзү алая түшкөн ал киши телефон чалып Талант менен Акылбекке кабарлады. Экөө токтоосуз Чаекке кайтып келди. Бир кой сатып алып, курмандык чалдык.

Үчүнчү китептин биринчи бетиндеги Айкөл Атабыздын сүрөтүнүн жанындагы Жалды мен адеп көргөндөн баштап анын сыртындагы музу эрип кирген эле жана Акыл менен Талант келген кезде Жал менен кошо тоңгон кызгылт түстөгү коймолжун зат,– ал Аккуланын канынын бир нече тамчысы болсо керек,– китептин бетине сиңип, изи, кандын тагы түшүп, а Жал болсо кургап калган эле. Мен Жалды ак кебезге койдум. Койордон мурда курмандыкка чалынган койдун канына кебезди тоском. Кебездин кан тийбеген тазараак чекесине Жалды жаткырып, өзүмдүн оң чыпалагымды тилип, аккан канды Жалдын бир жак учуна тамчылаткам. Бул – кутту кармап жана сактап калчу жол-жобо, ырым аткарылган соң гана таза кебезди Жалдын үстүнөн жаап, ак чүпүрөк менен ородум. Менин бөлмөмө койулган Жайсаң Ата-нын чоң сүрөтүнүн жанына илдим.

Андан кийин Жайсаң Атанын музейине барып шам жактык.

Талантка таандык шамга кайра да бешик түштү.

– Таки, карасаң, сенин шамыңда бешик кайта-ланып түштү,– деп мен ага шамдагы бешиктин белгисин көргөздүм.

– Эже, менин келинчегимдин да бойунда бар экен. Аны мен билген эмес элем. Бишкекке барганда сурасам анан айтып атпайбы,– деп Акылбек мага суроолуу тигилди.

– Кап, сен «Жылаңач Бугуда» сураганымда «жок» дебей «бар» десең кандай гана жакшы болоор эле. Ыйык жерден «жок» деген сөз айтылып калды, эми келинчегиндин бойунан түшүп калат го,– деп кейип жооп кайырдым.

Чындыгында эле ошондой болду. Арадан бир ай өтүп-өтпөй Акылбектин келинчегинин бойунан түшүп калды. Бирок шам аркылуу белги берилген баланы эки жылдан кийин гана көрүшүп, кыздуу болушуп, Баалы деген ысым беришти. Ал эми Таланттын келинчегин айы-күнү жеткенде аман-эсен төрөп алды жана атын Каныкей коюшту.

* * *

6. 08. 1998. 14. 08. А. К. 18 01-12.

***Чырагым, чарчаганың эске албастан,
чачкындуу ой жүгүртүп санаа баскан.***

***Сыртындан Шарыпкулга сыр бербестен,
«Жетпедим өзүнө» деп кейип ичтен,***

***көнүмүш адатыңча, келер күнгө,
карегим, муну дагы кылып төлгө,***

**«Кандайча түшүнөмүн бул белгинди,
Кудурет, тилегиме жетпейминби?**

**Жеткирбей дал өзүнө түнөткөндөй,
жазылбай калар бекен өмүр жетпей?..».** –

**Күмөндүү ой-санаага баткан тейде,
көрбөдүң дал жаныңда турсам деле.**

**Кабатыр боло бербе, Акчабагым,
кыйналып калбасын деп тамчы каным,**

**көргөзүп Шарыпкулга жолдун нугун,
келгемин астыңарда, туйуп койгун.**

**Ылымта¹ жер ыңгайлап атайы эле,
ыңгайлуу болсун дедим келгендерге...**

**Жарыгым, эсиндеби, үч жыл мурун
жаңылыш кетиргениң , билбей сырын?**

**Супасын мазарыңдын аздектеген,
бир нече келин менен баскан элең.**

**Туура эмес чыксаң деле көкбеттенип,
табышмак табиятты жеңгиң келип,**

**карматып кежирлигиң, Акчабагым,
катаңдын кесепетин канча тарттың.**

**Ошондой жаңылыштык кетпес үчүн,
ордуңар ылайыктуу болду бүгүн.**

¹ *Ылымта* – шамал тийбеген жер, буйтка жай.

*Чырагым, Айкөлүмдүн жаткан жайын,
тепселеп, тынчын алган канчаларын,*

*кечирип билбестигин келген менен,
көптөрү кыйнап келет чыгып чектен.*

*Каарына калышаарын Жараткандын,
каяктан көрпөндөлөр эске алсын!...*

*Бир тукум өжөр, өткүр Талгарт'деген,
баш ийбей туйумуна Теңир берген,*

*текебер өткүрлүктүн кесепети,
Теңирдин берген сыйын алып кетти.*

*Айкөлдүн жайын козгоп, тешип, тепсеп,
ашыкча дараметин далилдейм деп,*

*тагдырдын жазасына калгандыктан,
таалайын такыр шыпкап төгүп салган.
Текебер болбогондо изи калмак,
таңдагы жылдыз өңдүү жаркырамак.*

*Адамдык акыл жетпес көп нерсеге,
ага сен умтулбагын далилдөөгө.*

*Жарыгым, адатыңча өжөрлөнүп,
турасың бир далилди билгиң келип.*

*Өзүңдөн бул суроону күткөн менен,
өзөгүн дастанымда айтсам дегем.*

¹ Талгарт – Жылаңач Бугуну изилдеген геологдун аты.

**«Жылаңач-Бугу» дешет эмнеликтен?
Жатабы ырас эле Айкөл – Эрен?» –**

**Бул суроо арбыныраак тынчынды алып,
турасың чачкын ойдо туталанып.**

**Аны азыр кыскачарак баяндайын,
аягын кийинкиге калтырайын...**

*** * ***

**Бул мазар жай болгончо Айкөл-Шерге,
«Жылаңач-Бугу» аталып келген эле.**

**Пендеге сүтүн берген Бугу эненин,
билишкен түбөлүктүү жайы экенин.**

**Ал дагы ажал таап айкөлдүктөн,
бул жерде шейит болуп калган экен...**

**Жарыгым, мен да билбейм кайсы улуттан,
жашаптыр Дулун аттуу бир зулум хан.**

**Эчен жыл перзент көрбөй, кийинчерээк,
текебер Дулун хандан кыз төрөлөт.**

**Баары бир тукум эмес кыз бала деп,
бадалдын арасына таштап кетет.**

**Жазыксыз наристеге «ыңаалаган»,
жаны ачып аппак бугу жаңы тууган,**

**тирсийип желин тепкен узу менен,
тигини оозандырып койгон экен.**

*Кечке маал Дулун залим кайра келип,
кызынын өлбөгөнүн кайра көрүп,*

*кызыл эт наристеге жини кайнап,
колунда найза менен болот саймак.*

*Аңгыча арт жагынан атып чыгып,
адамды ат үстүнөн сүзөт жыгып.*

*Ажалын мүйүзүнө илип алып,
ак бугу кеткен экен ойун салып.*

*Дулун хан кыйпадан соң эсин жыйып,
түш-өңүн түшүнө албай көпкө туруп,*

*көөнүмдү жубатайын деген тейде,
көңүлдөш кеңизеги түшөт эске.*

*Жашыруун жайгаштырган бөтөн көздөн,
жайына кеңизектин барган экен.*

*Тагдырдын жазмышына жоктур даба,
төрөптүр шол мезгилде эркек бала.*

*Жанагы корккондугу тарап желдей,
жадырап көөнү эргип ээ-жаа бербей,*

*никесиз перзентине Дулун Эрен,
коюптур энчиктүү ат – Тулум деген.*

*Касташкан душманы көп болгондуктан,
кабарын билбесин деп бир дагы жан,*

*кың дебей аткарууга койот талап,
күнүнүн убадасын бекем алат.*

**«Өмүрү бул уулундун кымбат болсо,
өзгө эмес, өзүң дагы эч ойлобо.**

**Баланын атасы мен экенимди
билишсе, душмандарым, ошол күнү**

**жүрөгүн тирүү бойдон сууруп алып,
жатының жара тилип койот салып.**

**Анткени, кырдуусунган душманыма,
андайды далай ирет кылгам мен да». –**

**Калтырап, коркконунан касам антты,
кеңизек күрмөп тилин араң айтты.**

**Жалгандын жазмыш иши болгучакты,
жашыруун шек билгизбей уулун бакты...**

**Баласы бой көтөрүп жаңы гана,
жашы анын он экиге караганда,**

**Жортуулга кеткен Дулун келбей калат,
жоосунан ай-талаада ажал табат.**

**Укканда зулум хандын өлгөндүгүн,
уулунан коркконунан шордуу келин,**

**түгөнүп бар айласы, түн ичинде
түнөргөн түнт токойго качкан эле...**

**Билбеймин күн кечкенин кантип анан,
бирок бар бир билгеним укканымдан.**

**Улуулар – эскерсин деп урпагыбыз,
укмуштай окуяны кылышчу аңыз...**

*Перзентсиз бир мергенчи карып калган,
паренде-илбээсинге тузак салган,*

*не түшсө тузагына – ошо менен,
жан багып кемпири экөө күн кечирген.*

*Заарда капкан карап, тузак салат,
капыстан кызыл эт кыз таап алат.*

*Теңирдин сүйүп берген белеги деп,
үйүнө сүйүнчүнү алып келет...*

*Аларга кантип, качан кезиккенин,
акыйкат, чын-бышыгын эч билбеймин.*

*Алиги зулум хандын күң аялы,
акыры чал-кемпирди таап алды.*

*Биригип жашаш үчүн кепке келет,
болушуп бир-бирине арка жөлөк.*

*Билишпей төрөлгөнүн бир атадан,
балдарды үйлөнтүүнү туура тапкан...*

*Арадан айлар жылып, жылдар өтөт,
абышка кемпиринен мурун кетет.*

*Аз өтпөй кемпир дагы төшөк тартат,
ал анан кеңизекке сырын ачат.*

*Укканда кемпир сырын, шордуу күңгө,
ургандай болду канжар жүрөгүнө.*

*Көңүлү караңгылап, кулагы укпай,
көгөрүп тарткан деми сыртка чыкпай,*

*кыйлага ичтен түтөп, алы куруп,
кемпирге айтат сырын ыйлап туруп.*

*Ошондо көр оозунда жаткан эне,
обдулуп «О Теңир!» деп үшкүрүнө,*

*куураган как жыгачтай салаалары,
куу тумшук күң энени жай сылады.*

*Кардыгып араң чыккан үнү менен,
калтырап кары эне мындай деген:*

*«Уулундун кош уйулун мен да көргөм,
ушундан эч жакшылык болбойт дегем.*

*Демек мен жаңылбапмын ошондо эле,
жамандык пайда болгон сезимимде.*

*Атасы Дулун канкор болсо анда,
армандуум, тукумунан жок эч пайда.*

*Канкордун сактаймын деп арам канын,
карегим, кыйнаптырсың бекер жаның.*

*Туулган бул экөөнөн тигил бала,
түгөнгүр, үч уйул бар маңдайында.*

*Түбүндө тукумуна ушул бала,
тийгизет чоң залалын сөзсүз гана.*

*Бул деген жазмыш тура, ошондуктан,
буйтоого чамаң жетпейт, көрдүң балам.*

*Келсин деп бул жалганга бир кара нээт,
Кара күч кам көрүптүр, О Кудурет!...» –*

*булдурттап сөз аягын айталбастан,
буруптур жүзүн эне бул жалгандан.*

*А кийин айткандары баары келип,
артынан ар биринин удаа өлүп,*

*Тулумдан калган бала Тулус деген,
тендешсиз таш боор, мерез болгон экен.*

*Тулустун ата-энеси өлгөн кезде,
тогузга жашы жаңы келген эле.*

*Ал дагы чоң атасы Дулун хандай,
торолот жашоосунда жанды аябай.*

*Тоголок жетим жүрүп чектен ашат,
тоготпой эл ичине аралашат.*

*Жоокерлик кудурети ченебеген,
жебеси текке кетпес болот мерген.*

*Аялуу аздектеген жүрөгүндө,
ал үчүн жок болуптур ыйык нерсе...*

*Аябай табиятты кырып-жойгон,
ал кезде чоң сөөлөттүү адат болгон.*

*Атактуу аскер башы, уруу башчы,
ааламга аттанышса кадырлашчу.*

*Билдирип даражасын – он эки айры,
бугунун мүйүзүнөн белги сайчу.*

*Атактуу уруу башчы Ерес үчүн,
агаин аябастан болгон күчүн,*

*Көк-Зоодон бугу аттырып келмек болуп,
жөнөшөт мергендери бүт топтолуп.*

*Томолой калган Тунус он экиге,
толуπτур Ерес өлгөн ошол күздө.*

*Кошулуп ошолорго Тунус дагы,
Көк-Зоого таңга жакын чыгып барды.*

*Кадимки Ак бугунун үйрүн кезеп,
калтырбай бирин дагы аткан дешет.*

*Ар бирин жылаңачтап кеби менен,
ашыкпай жай олтуруп сойгон экен.*

*Алтоону ал заматта сойуп бүтөт,
жетинчи карт бугуга кезек жетет.*

*Кансырап жаны чыкпай жаткан бугу,
келгенде Тунус жакын, өйдө турду.*

*Чөйчөктөй көздөрүндө жоодураган,
чагылып ак мөңгүлүү чоку турган.*

*Көздөнбү, мөңгүдөнбү, айтор төмөн,
куйулуп кан аралаш жаш төгүлгөн.*

*Желиндин үрпү жибип эчак каткан,
жылжыган кан аралаш сүтү аккан,*

*асканын борчугуна бойун сүйөп,
адамча ак чач бугу минтип сүйлөйт:*

*«Эпиңе ач көз, таш боор, эсен жеткин,
эгерим эч жакшылык көрбөй өткүн.*

**Уруусу ошол элдин мага окшоп,
улусун тукум курут болуп боздоп.**

**Нысапсыз соолгурум, сени тууган
Нубини тун уузума оозандыргам.**

**Аяган аруу кызым тууган жандан,
ажалды табарымды аңдабагам!**

**Жараткан! Айкөлдүгүм ажал болду.
Артымда изим калбай тукум соолду.**

**Өзүндөн өтүнөрүм, О Жараткан,
өлтүрдү – мен өмүрүн сактап калсам.**

**Кайрымсыз кара нээтти жазалоого,
Кудурет, бир дарамет берсең боло?**

**Карачы, тукумумду маскаралап,
көйнөгүн сыйрып салды жылаңачтап.**

**Маскара кылгандарга тукумумду,
жылаңач көрүнөйүн!» – дептир бугу.**

**...Көк-Зоонун түбүндөгү тектирчеден,
көзгө атаар мергенчини тапкан экен.**

**Сүйлөбөй колун жаңсайт ташты карап,
көргөндөр көзү алайып катып калат.**

**Типтирүү, жыпжылаңач зор бугуну,
баарысы үшү кетип карап турду.**

**Адамча каргыш айтып кайым болот,
ал кабар баардык элге дайын болот.**

**Көк-Зоону көк-зоо дешпей ошол күндөн,
«Жылаңач-Бугу» дешип атап келген.**

**Ал зоого нээти бузук бирөө барса,
жылаңач бугу көрүп, каргыш алса,**

**андайдын тукумуна зак кетет деп,
айтылат эзелтеден бир аңыз кеп.**

**Ак-Бугу мээрим төгүп көздөрүнөн,
көрүнсө – «бата берди» деп келинген.**

**Чырагым, бул уламыш төгүн эмес,
көңүлдөн чыгарба деп айткан кеңеш...**

**Ал азыр ыйык сурооң тынчынды алып,
турасың дагы деле туталанып.**

**«Жактырбай калдыбы» деп жүрөксүгөн,
жарыгым, кутултайын күмөнсүүдөн...**

**Гөөхардай чагылышкан муз катмардан,
көрдүңбү? Айкөл Атаң жайын тапкан.**

**Жаңы эле көзү ирмелип, тынч уйкуда
жаткандай туйулдубу Айкөл сага?**

**Жай кылган кимдер, кантип? Анын баарын,
жеткенде убактысы кеп кыламын.**

**Чыдамсыз эңсеп күтүп ушул күндү,
чырагым, көп жүрөксүп жүрбөдүңбү.**

**Бийиктик, ыйыктыкты баалагының,
билесиң – менин ошол каалаганым.**

**А бирок дил койуудан бөлөк нерсе,
анчалык зарыл эмес десем деле,**

**бапырап толбой калса дасторконуң,
билемин, капа болуп толгоноруң.**

**Бир жүрүп айланчыктап силер менен,
баардыгын , Акчабагым, толук билем.**

**Эгерим кебелбеген Айкөл-Эрен,
эки күн тынчың кетип чебеленсең,**

**«Убара болду бекер Акчабак» деп,
уйкудан ачып көзүн жатты тиктеп.**

**Ал качан сенин санааң тынганда анан,
Айкөл да тыным алып жатып калган.**

**Жактыра бербей бизди Айкөл атам,
«жатат – деп – козголбостон» чочулаган**

**түрүңө күлкүм келип турат менин,
түшүңгүн, жан-досу жок ден экенин.**

**Түбөлүк муз ичинен жайын алган,
чырагым, жансыз дене турмак кайдан.**

**Ал азыр Айкөл-Шердин жан-досуна,
белгилүү баардык ойуң ушул тапта...**

**Чырагым, ушунчалык алыс жерден,
убара тартпадыңар эмне деген.**

**Кыпындай кирсиз таза дилиңерге,
кубандым, кейибеген түрүңөргө.**

**Ал тиги Улукбеги Талантымдын,
айтканын көңүл койуп карап турдум:**

**чалынчу козуну аяп курмандыкка,
«Кыйналып калды го» деп турганына,—**

**мен үчүн бир туугандай болуп калды,
мууздоого колум барбайт – деп айтканы,**

**көөнүмдө калдык калса каткан черден,
карегим, кыпын калбай эритти бейм!..**

**Улукбек, Кусейини Талантымдын,
урматтап ыйык тутса ата салтын,**

**уландар болор бекен сөзүнө бек,
убайын ата-энеси көрүшсүн деп,**

**ак дилден балдарыма бата тарттым,
анымды Көк Теңирим кабыл алсын!**

**Акыл да Искендерин ак тилекте,
Атамдан бата алса деп апкелди эле,**

**Жарыгым, кабыл келип ак тилегиң,
жараткан ырыс-таалай, өмүр берсин!**

**Чырагым, ушунчалык дегдеп келдиң,
чын эле ыйык жерден кур кетпегин.**

**Бойолгон кызыл канга Аккуланын,
берели белек кылып ыйык жалын.**

**Карматпай аруу тутуп, бир да жанга,
аздектеп ак булага ороп сакта...**

**Береги таш түбүндө жылжып аккан,
булакка шамыңды жак каның тамган.**

**Ыйык жал, Сумбуланын көз жашы да,
боёлгон сенден аккан кызыл канга.**

**Шарыпкул экөөңөр тең мындан башка,
кыйналып тартпагыла эч убара.**

**Ал азыр чоочун аймак оордук кылаар,
тезирээк орун алган жайыңа бар.**

**Биз бүгүн жер кезбейбиз, ушул жерден
Дастандын уландысын айтып берем.**

43 02-52.

*Ушул медитациялардын жардамы менен 117–284-
беттер жазылган.*

*Бешинчи китептин
медитациялар бөлүмүнүн аягы.*

МАЗМУНУ

Ата Мекендин душмандардан бошотулушу	5
Акылман Көкөтөй, Алп Кошой жана Айкөлдүн антташуусу	10
Байтөрөнүн экинчи чатагы	13
Айкөлдүн алгачкы каардануусу	34
Чубактын төрөлүшү.....	50
Шой-Бо аярдын акыркы өтүнүчү.....	75
Нескаранын жеңилиши.....	88
Кошойдун кабары.....	131
Ата Мекенди душмандардан бошотуунун башталышы	162
Ата Мекенди душмандардан бошотуунун жеңиштүү аякташы.....	215
Алтайдан көчүү жөнүндөгү чечим.....	220
Култегиндин кабырына акыркы зыярат.....	229
Алоокенин жеңилиши.....	247
Медитациялар бөлүгү.....	287

Жайсаң Үмөт уулу

АЙКӨЛ МАНАС

Дастан

Бешинчи китеп

**АТА МЕКЕНДИН ДУШМАНДАРДАН
БОШОТУЛУШУ**

Редактору *Жумадин Кадыров*

Корректору *Жаңыл Шайыкбекова*

Компьютерде калыпка салган *Рая Терибаева*

Форматы $84 \times 108^{1/32}$. Көлөмү 22,0 басма табак.
Заказ № 332. Нускасы 10000 даана.

«Бийиктик» басмасы

Бишкек шаары, Ю. Абдрахманов көчөсү, 170 «А»
Тел.: 66-75-58, 66-75-56

